

SIMPOZION

COMUNICĂRILE CELUI DE AL XVII-LEA SIMPOZION
AL CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN UNGARIA

(BUDAPESTA, 24-25 NOIEMBRIE 2007)

GIULA, 2008

Publicație a
Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Redactor și editor responsabil
Maria Berényi

Lector
Tiberiu Herdean

Publicație subvenționată
de:
Fundatia Publică „Pentru Minoritățile Naționale
și Etnice din Ungaria”,
Ministerul Învățământului și al Culturii,
Autoguvernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta

ISBN 978 963 86530 5 5

CUPRINS

Cuvînt de deschidere	5
<i>Vasile Dobrescu</i> : Considerații asupra elitelor românilor transilvăneni și a receptării modelelor europene de dezvoltare economică	8
<i>Cornel Sigmirean</i> : Studenții români de la Seminarul Central din Budapesta și Societatea <i>Salba</i>	24
<i>Maria Berényi</i> : Activitatea unor femei celebre pentru întărirea ortodoxiei românești din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea	32
<i>Elena Rodica Colta</i> : Preocupările bibliofile ale familiei Mocioni ..	65
<i>Corneliu-Cezar Sigmirean</i> : Românii din Ungaria în corespondența Ministerului de Externe al României	85
<i>Emilia Martin</i> : Giula, orașul multiethnic	92
<i>Ana Borbély</i> : Atitudinea față de limba vorbită de românii din Ungaria comparativ cu alte comunități lingvistice ...	103
<i>Tiberiu Herdean</i> : Confesiunea ca mod de construire a sufletului. „Evoluția” Hortensiei Papadat-Bengescu	121
Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria la 15 ani de la înființare	145

Cuvînt de deschidere***Stimați Oaspeți,
Dragi Colegi!***

Am plăcerea și bucuria de-a deschide aici, la Budapesta, cel de-al XVII-lea Simpozion al cercetătorilor români din Ungaria. Trebuie constatat că în capitala Ungariei s-a născut, păstrat și dezvoltat o spiritualitate românească meritorie.

Încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, se desfășoară o activitate culturală românească mai întîi sub formă religioasă, apoi, treptat, primind un pronunțat caracter național. S-a înfiripat o mișcare culturală și națională românească avînd în frunte pe corifeii *Școlii Ardelene*.

În ultimele decade ale secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea Tipografia din Buda a jucat un rol însemnat în dezvoltarea culturii românești moderne, cel puțin prin două aspecte. Unul ar fi tipărirea a peste 200 de publicații românești, unele dintre ele fundamentale pentru cultura noastră, iar al doilea îl reprezintă concentrarea, în slujba editării acestor publicații, a unor personalități intelectuale românești cu totul remarcabile, dintre care se cuvine să îi amintim pe Samuil Micu-Klein, Gheorghe Șincai, Petru Maior, și Ioan Molnar-Piuariu.

Timp îndelungat, baza materială pentru susținerea culturii românești din capitala Ungariei o constituie colonia macedoromână de aici. Studenții și intelectualii români din capitala Ungariei își constituiesc asociațiile lor culturale, publică diferite reviste și periodice, activează pentru un teatru român în Transilvania și Ungaria. Foarte multe personalități ilustre ale culturii românești studiază și activează aici, contribuind la păstrarea limbii și identității, la înputernicirea comunității românești risipită în această metropolă.

În secolul al XIX-lea comunitatea românească din Budapesta reușește, în contextul evenimentelor ce afectează și schimbă în-

tregul continent, nu numai să-și facă cunoscută și respectată prezența în viața urbei, ci și să-și afirme propria spiritualitate. Trebuie, desigur, să avem în vedere faptul că ceea ce acești oameni luminați au inițiat, realizat și finalizat, stă sub semnul voinței și puterii lor, dar, de asemenea, și faptul că performanța lor a fost condiționată de circumstanțe exterioare.

Comunitatea românească din capitala ungară și-a trăit viața națională alături de alte popoare, limbi și culturi. Liderii și învățații români erau conștienți de faptul că aceste culturi trebuie să se bucure de egalitate, integritate și respect, să nu fie marginalizate, sau reduse la tăcere de către culturile mari și dominante. Căci toate culturile au ceva de spus, fiecare cultură își are locul și rostul ei bine stabilit, iar construirea propriei sale individualități este condiția de a atinge o identitate culturală autentică.

Pentru acest scop au activat multe personalități de seamă, afirmând principiul naționalităților într-un mod pragmatic și realist. Realismul lor s-a manifestat prin conștientizarea faptului că în Europa naționalitățile trebuie să colaboreze și să coabiteze pașnic, că trebuie să se cunoască reciproc, că din această cunoaștere poate rezulta o armonie plauzibilă. Că în multe cazuri aceste deziderate nu au fost înțelese, nu a fost vina lor. Un lucru este însă cert: mulți dintre ei (Emanuil Gojdu, Mocioniștii, Iosif Vulcan, Alexandru Roman, Vincențiu Babeș, Eftimie Murgu, etc.) ne propun, celor de azi și de mâine, niște jaloane de comportament într-o Europă în tranziție și care revendică integrarea națiunilor într-o nouă și complexă entitate statală, fără să excludă sentimentul național. Identitatea etnică a unui popor se păstrează cel puțin prin trei elemente esențiale, acestea sînt: limba, religia și cultura. Și acești oameni iluștri au militat tocmai pentru cultivarea și consolidarea acestor trei componente esențiale în care o națiune sau o comunitate se recunosc.

Precum vedeți și Dumneavoastră, alegerea Budapestei ca loc de desfășurare a lucrărilor actualului simpozion nu este întâmplătoare. Aici cultura română are tradiții seculare. Noi dorim să ne inspirăm din acest patrimoniu cultural, care poate să ne dea încredere și putere pentru viitor, în acest moment istoric în

care totul pare amestecat și confuz, cînd trecem printr-o perioadă de criză a valorilor. Susțin în continuare că menținerea noastră etnică și națională e posibilă doar prin cultură, căci ea este izvorul reînviării noastre spirituale și morale. Cultura e un mod de viață, dar și o formă de rezistență față de tendințele asimilatorii ale exteriorității. În loc de mesianism noi ne propunem drept scop munca migăloasă de cercetare, activitate în care ne călăuzește iubirea de limbă și angajamentul față de datinele noastre străbune.

Însă cînd totul se schimbă în jurul nostru este imposibil să nu ne schimbăm și noi. De multe ori *Institutul* nostru întîmpină multe greutăți, pe lîngă acestea mai trebuie să suporte opinii diferite, comentarii oportune și, de asemenea, mai puțin oportune. Vrînd nevrînd, purtăm uneori o luptă sisifică. În aceste momente de criză, inclusiv o criză a conștiințelor, datoria intelectualului și a cercetătorului este, desigur, de-a contribui la crearea stării de normalitate și armonie, în care buna conviețuire comunică perfect cu tendințele evoluției generale a societății.

Prin cercetările și activitatea noastră trebuie adus la cunoștință că în capitala Ungariei au locuit, trăit și activat, secole de-a rîndul, o seamă de personalități importante ale istoriei românilor. Instituțiile pe care le-au înființat și ținut în viață au avut un rol deosebit în viața națională românească. E momentul potrivit să evocăm acest fapt istoric tocmai acum cînd ambele țări, atît România, cît și Ungaria, sînt decise să transpună în practică cele mai adecvate și mai eficiente idei europene despre ceea ce înseamnă normalizarea relațiilor dintre două state vecine. Ideea normalizării și a normalității o înțelegem, desigur, și prin felul de a recunoaște și aprecia reciproc urmele de viață istorică națională românească în Budapesta.

Sub semnul acestui deziderat declar deschise lucrările simpozionului nostru.

Budapesta, 24 noiembrie 2007

Maria Berényi

Vasile Dobrescu

Considerații asupra elitelor românilor transilvăneni și a receptării modelelor europene de dezvoltare economică

Discuția asupra formării și afirmării elitei economice românești din Transilvania în epoca modernă în procesul modernizării, care debutează, vizibil și tranșant la jumătatea secolului XIX, sub impactul unor factori interni și externi, vizează, cel puțin, două planuri distincte: primul ce contabilizează cantitativ creșterea numerică a diferitelor categorii socio-economice reprezentative pentru elitele economice naționale; cel de al doilea care urmărește formarea și pregătirea intelectuală a membrilor elitelor românilor înspre practicarea și asigurarea managementului în diversele componente ale vieții economice din societatea transilvăneană modernă. De asemenea, afirmarea elitelor economice, îndeosebi a grupurilor care s-au orientat spre procesul înființării și dezvoltării instituțiilor de credit și al cooperăției merită a fi evaluat din perspectiva structurii socio-profesionale cât și a modalităților implicării în procesul de afirmare al unor noi domenii și instituții economice necunoscute și nepRACTICATE în mediile românești transilvănene până în anul al șaptelea al secolului XIX. Evoluția spectaculoasă sub raport numeric dar și funcțional al instituțiilor de credit românești și într-o măsură mai modestă a cooperăției din Transilvania până la primul război mondial a impus și impune încă o serie de întrebări privind implicarea și calitatea resurselor umane care au susținut cu succes acest demers economic. Din ce medii socio-economice proveneau inițiatorii și susținătorii băncilor sau cooperativelor românești și în ce măsură aceștia erau pregătiți să gestioneze noile procese economice diferite dar nu separate, de cele agrare, industriale sau comerciale?

Statisticile vremii ne relevă că începutul sistemului dualist, numărul membrilor elitelor românilor era extrem de modest de circa 8000 capi de familie, marea majoritate proprietari funciari,

la care se adaugă un contingent restrâns de negustori, patroni de ateliere meșteșugărești, clerici, învățători, avocați, etc.¹ Preponderența elitelor provenite din mediul rural este elocvent înfățișată și de prezența acestora în proporție de 57% în calitate de acționari ai băncii „Albina” la momentul înființării sale în 1871². Situații similare chiar dacă nu ating aceleași procente ne oferă statisticile acționarilor băncilor „Ardeleana” „Victoria”, „Econumul”, „Timișana”, „Silvania”, „Mureșiana”, „Sebeșana” etc., (întemeiate între anii 1885 - 1887)³. De regulă, locul al doilea ca număr în rândul acționarilor de la băncile românești îl ocupau intelectualii (clerici, învățători, avocați, medici) bună parte dintre ei având, însă, sursele principale economice obținute din veniturile proprietăților funciare, pe care, adeseori, le administrau în regie proprie. Este semnificativ și surprinzător însă numărul redus al acționarilor proveniți din mediile industriale și comerciale dacă n-am releva faptul că numărul și capacitatea economică a acestora în societatea românească a rămas la un nivel extrem de redus în comparație cu situația înregistrată de elitele similare ale maghiarilor, sașilor și evreilor din Transilvania.

Preponderența elitelor rurale în rândul elitelor românilor în general și a celor economice în special, până la începutul secolului XX, este o trăsătură specifică care a marcat procesul modernizării societății românești transilvănene, încât prezența majoră a proprietarilor funciari (mari, mijlocii, țărani înstăriți) în acționariatul, dar și în conducerea instituțiilor de credit comercial și mai ales a celor cooperatiste reprezintă un fenomen caracteristic, care însă nu a împiedicat constituirea unui sistem de credit românesc deosebit de viabil și de dinamic. Mai mult, instituțiile de credit, în condițiile marginalizării românilor din domeniile comerciale și industriale, au contribuit afectiv la structurarea și dezvoltarea elitei proprietarilor funciari de condiție mijlocie de peste 100 de iugăre. Dacă în 1895, numai în Transilvania istorică, numărul proprietarilor funciari români, cu proprietăți între 100 – 1000 de iugăre, era de 693, în anul 1910, la nivelul întregii provincii, numărul acestora se ridica la 1735 de familii⁴. De asemenea, a sporit într-o proporție și mai semnificativă numărul

proprietarilor funciari fermieri și țărani înstăriți cu proprietăți între 50-100 de iugăre, de la 2975 de familii, în 1895, la 5500, în 1910 și, la 6204, în anul 1918.⁵ Acestui grup socio-economic din rândul elitelor economice li se adăugau, la începutul secolului XX, aproximativ 8000 de comercianți și 4000 de patroni de ateliere meșteșugărești, cât și o bună parte din cei 11538 de intelectuali cu profesii libere (în majoritate clerici și învățători – 3910 respectiv 3470)⁶, înregistrați în statistica din 1910, deoarece pe lângă resursele economice obținute din practicarea profesiei, aceștia, figurau și în calitate de proprietari cu peste 50 de iugăre, uneori cu proprietăți funciare foarte mari. Pentru statutul dublu socio-economic și profesional amintim spre exemplu doar situația avocaților Ioan Mișu, George Pop de Băsești, Aurel Vlad, Andrei Cosma, Emanoil Ungureanu, Ladislau Vaida etc., care se numărau printre pușinii mari proprietari funciari cu peste 1000 de iugăre și, care, de regulă, în actele oficiale își supralicitau aceasta din urmă calitate în detrimentul sublinierii pregătirii lor profesionale. În aceeași situație se aflau și o bună parte din clericii din ierarhia superioară precum episcopii, canonicii sau protopopii și nu rareori simpli preoți, care pe lângă veniturile realizate din funcțiile ecleziastice, se înscriau, prin suprafața proprietăților funciare deținute și câștigurile obținute, în rândul proprietarilor funciari mijlocii.

Înființarea instituțiilor de credit românești care își sporesc spectaculos numărul după 1885 se datorează evident elitelor românilor în ansamblul lor, îndeosebi participării active a grupurilor sale economice, dar având în vedere stadiul și caracteristicile dezvoltării socio-economice a societății românești transilvănene din acea epocă, reliefând, astfel, participarea elementelor cu surse economice precumpănitor funciare și majoritar din rândul profesiilor libere pe care le ofereau, în acele momente, elitele naționale. Nu întâmplător, numărul clericilor, avocaților, învățătorilor și profesorilor cu surse economice substanțial augmentate de posesia unor proprietăți funciare va fi substanțial atât în rândul acționarilor, cât, și mai ales, printre membrii conducerii instituțiilor de credit de până la primul război mondial⁷. Astfel, în anul

1913, la cele 152 de instituții bancare înregistrate în „Anuarul băncilor române”, din cei 1232 de membri ai Consiliului de administrație, 335 erau clerici (27,19%); 171 avocați (13,88%); 143 proprietari funciari mijlocii și mari (11,61%); 109 țărani înstăriți (8,85%), 89 învățători (7,22%) și, doar 80 de negustori, meseriași, întreprinzători (6,49%). Alegerea lor în conducerea instituțiilor bancare românești reflectă pe lângă calitățile lor intelectuale și morale, în primul rând, gradul implicării acestora sub raport economic; aceștia, numărându-se, cu rare excepții, printre principalii lor acționari.⁸ Așa se explică și desemnarea președinților Consiliilor de administrație din aceleași subgrupuri socio-profesionale, respectându-se, în principiu, aceeași ordine ierarhică care include astfel prezența predominantă a clericilor urmași de avocați, notari, medici, mari proprietari, etc. modificări sesizabile, dar nu substanțiale, fiind înregistrate, pe aceeași situație statistică în cazul conducătorilor executivi ai instituțiilor de credit și a filialelor acestora, în sensul că posturile de directori sau dirigenți ai filialelor înregistrate în 1913 figurau pe primul loc avocați, apoi clerici și în procent destul de restrâns specialiștii cu studii medii și superioare în domeniul economic cu nu procent de doar 11,44%⁹. Remarcăm prezența medicilor sau inginerilor și chiar a unor țărani înstăriți pe posturile de directori de bancă. Dacă în conducerea Consiliului de administrație prezența nespecialiștilor în domeniul economiei era o realitate determinată de capacitatea economică a principalilor acționari constituindu-se într-o situație general acceptată în practica agrariană și activitatea societăților anonime pe acțiuni așa cum figurau și instituțiile de credit românești, în schimb această situație era compensată de prezența specialiștilor în funcție de conducere executive. Ori la nivelul băncilor naționale mare majoritate a posturilor de conducere erau ocupate de persoane care nu aveau o pregătire de specialitate în domeniul comercial-financiar.¹⁰

Încă din epocă a fost sesizată această situație, găsindu-se explicații care în majoritate nu țineau de fondul problematicii economice în speță, fie punându-se accentul pe factorul moral și pe prestigiul profesiei – în cazul clericilor, fie pe sublinierea exagera-

tă a rolului și locurilor specialiștilor în domeniu juridic ca și cunoscători ai reglementărilor financiare, fie și nu arareori pe influențe politico-națională exercitată de membrii conducerii băncilor societății românești din Transilvania. Ion I Lapedatu referindu-se la epoca pionieratului bancar românesc explica prezența nespecialiștilor în funcția băncilor nu numai prin prestigiul și entuziasmul inițiatorilor, cât și mai ales prin flexibilitate și permisibilitate a faptului că în această fază instituțiile de credit românești practicau în marea lor majoritate, un număr restrâns și puțin complicat de operațiuni financiare¹¹. (I.I. Lapedatu). Oricum problematica pregătirii și selecției personalului funcționarilor tehnici s-a impus în atenția conducerii băncilor românești și în procesul Reformei băncilor lansat la sfârșitul secolului XIX.

Cercetările asupra pregătirii profesionale a elitelor românilor transilvăneni, în special a celor din domeniul comercial și financiar relevă faptul că în răstimpul a circa 5 decenii (1867–1918) în ciuda reticențelor manifestate pentru specialitățile tehnic au economic s-au realizat reale progrese, reușindu-se îndeosebi la nivelul mediu gimnazial de pregătire să intuiască un contingent numeros de specialiști. În această privință s-a remarcat activitatea Școlii Comerciale Superioare de la Brașov, de confesiune ortodoxă unica instituție de învățământ de specialitate în limba română din Imperiul Austro-Ungar. Cu toate acestea orientarea școlară a elitelor românilor, grevată de mentalități și prejudecăți ce vizau cu precădere domeniile umaniste (teologie, învățământ, drept), a rămas din păcate încă predominantă, existând un deficit de specialiști în raport cu nevoile economice ale societății și cu imperativele procesului de modernizare. Pe de altă parte, Școala Comercială Superioară de la Brașov, deși și-a început activitatea din 1869, înregistrează un număr de elevi mai mare (peste 30 pe an de studiu) de abia din anii 1890–1891, pregătind, până în 1913, un număr de 633 de absolvenți cu studii de specialitate¹² dintre care în sistemul bancar, se regăsesc pentru același an, 154 de foști absolvenți în calitate de directori și îndeosebi de funcționari de bancă. De altfel, marile bănci ca „Albina”, „Victoria”, „Timișana”, „Economul”, „Ardeleana”, etc., aveau cu excepția

directorilor – avocați, numai funcționari cu pregătire în domeniul comercial. Banca „Albina” fiind o adevărată centrală unde și-au efectuat instruirea practică sute de funcționari, reangajați, apoi, de către celelalte instituții bancare naționale. Orientarea tinerilor spre studii superioare comerciale a rămas însă un deziderat, întrucât în anii dualismului austro-ungar prin academiile comerciale din Imperiu au trecut doar 76 de studenți români ardeleni, la care se mai adaugă 35 de absolvenți ai unor instituții de învățământ superior din Europa, îndeosebi ai Institutului Superior Comercial de la Anvers¹³. Însă, foarte puțini dintre ei, (numai 4 în calitate de directori) se vor regăsi în sistemul de credit românesc din Transilvania.

Prezența unor specialiști din domeniul dreptului în număr apreciabil, în conducerea băncilor naționale se datora nu numai concepției general împărtășite asupra calității lor profesionale în domeniul reglementărilor juridice funciare (marea majoritate a clientelei debitoare a băncilor românești provenind din mediul rural) ci și datorită pregătirii pluridisciplinare a acestora în timpul studiilor universitare. În curricula universitară a facultăților de drept figurau, în acea vreme, cursuri obligatorii de economie generală, drept financiar și comercial, de contabilitate și statistică, astfel că absolvenții aveau cel puțin bazele unei pregătiri economice generale, care și-o vor întregi prin practica curentă în instituțiile de credit. Este elocvent chiar că directorii instituțiilor bancare mari românești precum „Albina”, „Victoria”, „Timișana”, „Economul”, „Silvana”, „Bihoreana”, cu excepția băncii „Ardeleana” pentru o anumită perioadă de timp dar și la nivelul marii majorități a băncilor mijlocii au fost avocați, aceștia reușind să conducă cu deosebit succes afacerile de creditare. În acest sens l-am aminti numai pe Partenie Cosma, Emanoil Ungureanu, Nicolae Oncu, Andrei Cosma, Coriolan Pop, Sava Raicu, Aurel Vlad, etc., care s-au bucurat, datorită rezultatelor lor notabile în managementul bancar, de un prestigiu de necontestat, asigurând ascensiunea și prosperitatea instituțiilor bancare în fruntea cărora au activat.¹⁴

Pregătirea intelectuală a elitelor românilor în centrele academi-

ce și universitare din Imperiul Austro-ungar, și nu numai a înlesnit circulația și a sporit gradul de percepție a ideilor și a curentelor ideologice, economice și culturale caracteristice lumii moderne, a sporit contactele cu noile doctrine și curente care își propuneau accelerarea procesului de modernizare la nivel paneuropean.

Permisibilitatea și deschiderea elitelor românilor spre noile curente filozofice, economice sau politice europene, vehiculate sau chiar remodelate prin intermediul centrelor universitare din statul dualist, exprimă însă o poziție duală a acestora; favorabilă, față de valorile perene ale culturii și civilizației europene inclusiv din spațiul austro-ungar și de opoziție și respingere a proiecțiilor politicilor educaționale și culturale derulate de echipele guvernelor ungare marcate de obsesia supremației etno-culturale a națiunii maghiare, a exclusivismului și a procesului de asimilare a celorlalte naționalități. Din această considerente elitele românilor, apărând valoarea și însemnătatea permanentizării relațiilor interculturale paneuropene, au fost și mai mult motivate să susțină dezvoltarea culturii și civilizației identitare cu aspirații și reprezentări naționale, privite ca valori și mijloace indispensabile pentru derularea neîngrădită și asigurarea stabilității dialogului pluricultural, din și dincolo de spațiul Imperiului austro-ungar.

Elitele românilor au fost tentate și datorită numărului restrâns al membrilor săi în raport cu marea populației să preia, mai puțin modelele economice de valoare teoretică, cât mai ales formele de organizare economică pragmatice oferite de către acestea, pentru a găsi soluțiile cele mai adecvate demarării unor activități economice moderne și eficiente necesare pentru a determina implicarea lumii românești în procesul modernității. Mediile intelectuale românești receptive la diversele curente de idei liberale în plan politic și ideologic au fost deschise și spre curentele și doctrinele economice vehiculate de reprezentanții liberalismului clasic, dar, mai ales, de ideile promovate în spațiul de cultură german, agreând formule lansate de școala istorică germană, care puneau în evidență calitățile și energiile națiunilor ca suport necesar și dinamic al dezvoltării economiilor de tip modern. Prin intermedi-

ul instituțiilor de învățământ, al proliferării literaturii de specialitate din spațiul german spre zonele central europene, elitele românilor, asemenea celorlalte grupuri elitare din Transilvania și Ungaria, și-au constituit și definitivat, din a doua jumătate a secolului XIX, un program economic ambițios menit să modifice trăsăturile arhaice predominant agrar ale societății transilvănene spre noile modele agrar-industriale moderne care presupuneau activitatea unor instituții de creditare adecvate cerințelor modernizării.

Inițiativele întreprinse în acest sens, de către elitele sașilor și maghiarilor din Transilvania, la rândul lor influențate de mediile economice central europene spre înființarea și funcționarea instituțiilor de credit comercial și cooperatist, concretizate, încă din prima jumătate a secolului XIX, au reprezentat un stimul și un model pentru elitele românilor de a prelua și implementa aceste forme de activitate economică prin asocierea propriilor resurse economice puse sub egida naționalității. Neavând instituții politice reprezentative, dezagreând instituțiile statului austriac și austro-ungar, de regulă ostile afirmării românilor ca națiune cu drepturi politice depline, elitele românilor și-au concentrat energiile spre coagularea tuturor resurselor economice și umane disponibile pentru a le valorifica cât mai eficient și a crea forme și instituții economice proprii, capabile să le exprime și susțină obiectivele, să le folosească în susținerea intereselor generale naționale.

Deși prin înființarea „Astrei” în 1861, românii transilvăneni reușiseră să-și întemeieze o instituție cultural-națională de sine stătătoare în domeniul promovării și cultivării valorilor culturale naționale, prin înființarea băncii „Albina” în 1871 vor reuși să declanșeze un proces economic care va culmina cu constituirea unui veritabil sistem de credit național concretizat în uniunea bancară „Solidaritatea”, la începutul secolului XX. În paralele, deși nu cu aceleași rezultate, în plan politic elitele românilor și-au definit propriul organism politic reprezentativ prin înființarea și activitatea Partidului Național Român.

Pe fondul lipsei unor specialiști din domeniul comercial-financiar, în faza de pionierat a sistemului de credit comercial și

cooperatist, inițiativele economice în această sferă, au fost susținute cu deosebită îndrăzneală, dar și cu o anume eficiență, de către unii din membrii elitelor românilor cu o pregătire autodidactă în problemele financiare și de cooperatie. Astfel, medicul Pavel Vasici prin articolele sale din „Telegraful român”, din anii 1851–1855 se remarcă ca unul dintre primii susținători ai asociaționismului solidarist profesat în epocă în mediile occidentale și central europene. La rândul său învățătorul și editorul de calendare sătești și de periodice școlare, Visarion Roman întemeia prima cooperativă de credit, în 1867, la Rășinari, de tip Schultze-Delitsch, și își completa pregătirea în domeniul financiar ca agent și inspector al Societății de asigurare Transilvania între anii 1869-1871 pentru a contribui la înființarea primului institut de credit comercial românesc „Albina”. Pregătirea în acest sens și-a desăvârșit-o prin lecțiile primite de la economistul Wiederimann, înalt funcționar și apoi director al Societății de asigurare „Transilvania”¹⁵ și, mai ales, prin practica financiară efectuată la marile bănci din Viena, fapt care îi va asigura desemnarea în funcția de director al băncii „Albina”, deținută cu succes până la moartea sa, survenită în anul 1885.

Preluând modelul băncilor comerciale vieneze, Visarion Roman a alcătuit statutele băncii „Albina” și din perspectiva situației economice concrete a românilor transilvăneni, dezvoltând și modelând operațiunile financiare sau conturând un capitol special menit să stimuleze funcționarea unor „reuniuni economice” rurale, în fapt cooperative de credit, în ideea implicării cât mai directe a elitelor minore rurale în afacerile bancare și, prin aceasta, a extinderii și diversificării modalităților de creditare specifice nevoilor proprietarilor țărani. În această acțiune va fi susținut de polihistorul George Barițiu, de juriștii Alexandru Mocioni și Iacob Bologna, de fostul ofițer David baron Urs de Marginea, de către directorul seminarului ortodox Ioan Hania, de avocații Ioan Rațiu și George Pop de Băsești, cât și de către o mulțime de lideri ai românilor transilvăneni, fără cunoștințe de specialitate bancară, dar convingși de necesitatea unei instituții financiare cu capital exclusiv românesc.

Succesele băncii „Albina” au contribuit la preluarea, cu mici diferențe, a statului său de organizare și funcționare de către inițiatorii viitoarelor instituții de credit naționale, îndeosebi de acelea cu putere financiară mare. La rândul său, conducerea băncii „Albina” sub directorii Visarion Roman și Partenie Cosma, sensibilă la derularea procesului de modernizare al sistemului bancar din Imperiu, a preluat sau a adaptat, la situațiile financiare proprii, noi tehnici bancare, reușind, să reconfigureze organizarea internă a băncii, să introducă, după modelul băncilor austriece și maghiare, operațiuni de creditare noi, precum „scrisurile funciare”, să deschidă credite pe produsele agrare și, chiar, să încerce înființarea și patronarea unor societăți comerciale precum „Concordia”.¹⁶

Un loc special în domeniul contactelor și al exercitării influențelor centrelor financiar-europene asupra instituțiilor de credit românesc, din perspectiva structurării alianțelor și consorțiilor bancare cu scopul stabilirii unor politici financiare la nivel regional sau zonal, îl ocupă declanșarea la sfârșitul secolului XIX, al așa numitei Reforme¹⁷ a băncilor românești impusă de rapida expansiune a creditului, situație marcată, deopotrivă, prin creșterea numărului băncilor, dar și prin sporirea volumului valoric al mijloacelor de creditare. Sesizând tendințele tot mai manifeste de coordonare a piețelor financiar-bancare la nivel european, cât și orientările spre o nouă poziționare a băncilor mari din Imperiul Austro-Ungar, o parte a elitelor bancare naționale au apreciat că trebuie să-și regândească politicile financiare prin adoptarea unei strategii de coordonare la nivelul sistemului bancare românesc, cu atât mai mult, cu cât se manifestau o serie de carențe în procesul acordării și urmăririi creditelor sau disfuncționalități în sistemul contabilității financiare din activitatea unor bănci românești.

În acest context, lansarea ideii organizării unor reuniuni periodice a conducătorilor băncilor naționale, precum și a realizării, cât mai urgente, a unei veritabile reforme financiare ce vizau, deopotrivă, perfecționarea managementului bancar și a resurselor umane, dar și a tehnicilor financiare, a pornit firesc din

mediile celei mai mari bănci, „Albina”, fiind propusă de juristul Corneliu Diaconovici¹⁸, recunoscut ca un reputat specialist în probleme financiar-bancare. Ulterior, economiști de valoare în domeniul comercial financiar precum: Ion I. Lapedatu¹⁹, Constantin, Popp, Iosif Lissai, Emil Tișca, Nicolae Căciulă, Vasile Osvadă, Adrian Oțoiu, Vasile Babi, etc., prin lucrări speciale sau prin articolele inserate în „Revista economică” – periodic de specialitate financiar-bancară – vor susține și dezbate problema reformării băncilor ca o stringentă necesitate. Ideea constituirii unui for permanent de coordonare a activităților financiar-bancare, menit să urmărească implementarea unor măsuri de modernizare financiar-bancară, care să se constituie, în timp, într-o alianță sau uniune bancară națională, a fost concretizată, după îndelungate tatonări și manifestarea unor reticențe, în anul 1907 prin înființarea Uniunii bancare „Solidaritatea”.²⁰ Acestea îi revenea rolul de a consilia și a sprijini demersurile pentru reformarea instituțiilor de credit interesate, urmărindu-se, ca de altfel, și la nivelul alianțelor bancare europene, consolidarea financiară a sistemului bancar prin: concentrarea, sporirea și folosirea eficientă a surselor financiare existente; sporirea capitalului social și a fondurilor de rezervă pentru a rezista eventualelor crize și fluxuri financiare nefavorabile; stabilirea unor reguli de contabilitate financiară unanim acceptate și folosite de către băncile membre ale „Solidarității”; acceptarea unor controale externe contabile efectuate de către specialiști cu reputație; definitivarea și folosirea unei terminologii financiare moderne; perfecționarea periodică a personalului funcționăresc angajat; agreearea unor politici financiare flexibile deschise solicitărilor și necesităților clientelei; eliminarea concurenței artificiale create de către orgoliile subiective ale unor grupuri elitare bancare; îmbunătățirea managementului bancar prin fluidizarea și flexibilizarea operațiunilor de creditare, etc. Atingerea acestor obiective generale sau specifice numai sistemului bancar românesc s-a constituit într-un veritabil program de activitate, permanent prezent pe agendele conferințelor directorilor de bănci românești sau ale Comitetului de Direcțiune al „Solidarității” până în anul 1918.

Un capitol special al reformei băncilor a fost înscris de către inițiativele destinate înființării primei societăți de asigurare a românilor transilvăneni, acțiune coordonată și susținută de către secretarul „Solidarității” Ion I. Lapedatu. Preluând, din activitatea și organizarea instituțiilor similare din Viena și Budapesta principiile generale de funcționare, Ion I. Lapedatu a reușit să alcătuiască un model original românesc, fundamentat pe datele unui studiu special efectuat în mediile social-economice și intelectuale ale Transilvaniei, fapt, ce-i va asigura nu numai succesul înființării Băncii Generale de Asigurare de la Sibiu, în anul 1911 dar și o evoluție economică ascendentă, ce i-a impus numele pe piața financiară a asigurărilor din Imperiul austro-ungar.²¹

Conexiunea cu spațiul bancar central european a fost permanentă și vizibilă și prin ideile vehiculate în articolele și studiile de specialitate apărute, cu regularitate, în „Revista economică”, realizându-se, prin paginile semnate de către reputați specialiști bancari ai vremii o permanentă informare asupra principalelor evenimente ale lumii financiare din Imperiu sau la nivel european; revista, contribuind, efectiv, la perfecționarea corpului funcționarilor de bancă prin noutățile oferite asupra politicilor sau tehnicilor financiare și de contabilitate bancară.

La rândul său, mișcarea cooperativă românească din Transilvania a stat sub semnul influențelor principalelor curente cooperatiste europene, înregistrând îndeosebi impactul modelelor cooperatiste de creditare din lumea germană.²² Ideile asociaționiste din spectrul curenților social-creștine sau solidariste au fost receptate și asimilate de timpuriu, de către mediile intelectualității românești, provocând, în timp o adevărată literatură de specialitate și, mai ales, de popularizare realizată de o numeroasă pleiadă de adepți ai cooperăției, începând cu Paul Vasici și apoi, continuată, cu succes, de către Visarion Roman, agronomii Ștefan Pop, Eugen și Aurel Brote, de economiștii sau publiciștii Vasile Osvadă, Iuliu Enescu, Dimitrie Comșa, Daniil Popovici Barceanu, Romul Simu, Ioan Moța, etc. Principalele periodice românești din epoca modernă precum: „Telegraful român”, „Gazeta de Transilvania”, „Familia”, „Federațiunea”, „Economul”, „Observato-

rul”, „Foaia poporului”, etc. au inserat, în coloanele lor redacționale, numeroase materiale destinate popularizării ideilor cooperatiste, precum și sfaturi și soluții practice pentru înființarea unităților cooperatiste.²³ Li s-au adăugat prin conținutul preponderent cooperatist publicațiile cvasispecializate în acest domeniu „Bunul econom” (1899–1906) și „Tovărășia” (1906–1911)²⁴ în paginile cărora au apărut, adeseori, materiale ce cuprindeau modele de statut privind organizarea și înființarea unităților cooperatiste. Un eveniment deosebit pentru susținerea propagandei și mișcării cooperatiste l-a constituit editarea operei fundamentale a unui dintre pionierii și promotorii cooperăției germane, Friedrich W. Raiffeisen, în traducerea lui Aurel Brode, în anul 1895, care a reprezentat, în epocă, un adevărat îndrumar pentru adepții acestui model de cooperăție în general și în special de credit. Inițial elitele economice românești au receptat modelul Schultze-Delitsch, care a fost promovat de către Visarion Roman în strânsă legătură cu activitate de început a băncii „Albina”, prin reuniunile de credit. Ulterior, va fi agreat și va predomina, în acțiunea practică cooperatistă, modelul Raiffeisen preluat și susținut de către „Reuniunea română de agricultură din comitatul Sibiului²⁵”, la sfârșitul secolului XIX și, apoi, cu unele modificări, ce presupunea preluarea unor formule ale modelului Haas, de către „Astra”²⁶, la începutul secolului XX, societate, implicată activ în procesul de înființare și coordonare a cooperăției românești. În variante modificate modelul Raiffeisen va fi adoptat și de către „Reuniunea de asigurare a crescătorilor de vite” din Orăștie pentru întemeierea unor „tovărășii” cu un asemenea profil.

Preluarea unui anume sistem și model de organizare și funcționare european de tip cooperatist s-a realizat de către specialiștii români transilvăneni în mod selectiv și întotdeauna, în funcțiile de realitățile socio-economice existente în lumea rurală, acționându-se, astfel, în mod diferențiat în corelație cu preocupările economice dominante sau în funcție de diversitate zonelor economico-geografice și de capacitatea surselor economice existente în fiecare localitate. Din aceste considerații în propaganda și practica cooperăției românești din Transilvania s-au dezvoltat

forme și activități cooperatiste cu trăsături specifice, care dacă s-au inspirat din modelele și legile universale ale legilor cooperative au dezvoltat unități cooperatiste pe baza unor statute de organizare și funcționare cu multe elemente de originalitate.

Receptivitatea elitelor economice românești din Transilvania spre curentele și modelele economice europene în procesul organizării și structurării sistemului de credit comercial și cooperatist pe baze și surse financiare naționale demonstrează conștientizarea importanței procesului modernizării ca un demers economic complex și cuprinzător, derulat la nivelul spațiului paneuropean și, totodată, capacitatea de a regândi și a redimensiona concepțiile și proiecțiile instituționale provenite din spațiul european la nivelul capacității socio-economice și a resurselor umane disponibile în societate românească transilvăneană a epocii moderne. În ciuda numărului restrâns al membrilor săi, elitele economice naționale au reușit să acopere, prin soluții și proiecte adeseori marcate de originalitate, necesitățile și obiectivele impuse de către procesul de modernizare în domeniile creditului comercial sau cooperatist, rezultatele acestui travaliu fiind mai concludente, e drept în sfera financiar-bancară, chiar dacă din diverse motive mișcarea cooperatistă, sub latura sa practică a rămas încă în faza de pionierat²⁷. În această ultimă privință, elitele s-au confruntat cu impedimente mult mai mari determinate de insuficiența resurselor economice, dar, îndeosebi cu stările mentale de conservatorism, individualism sau de subcultură persistente, la nivelul masei țărănești, prea puțin receptivă la ideile și principiile solidarismului asociaționist. Dacă prin pregătirea lor intelectuală în sistemul de învățământ de nivel mediu sau superior o bună parte a elitelor românilor n-au dobândit o specializare cu profil economic, comercial, industrial sau agrar, prin implicarea lor directă în activitatea practică și, mai ales, printr-o pregătire autodidactă în diversele domenii ale vieții economice reușind să surmonteze aceste deficiențe și să se implice activ și cu succes în promovarea și structurarea unor instituții economice moderne precum băncile comerciale și, într-o oarecare măsură, diverse unități cooperatiste, cu precădere cele de credit.

NOTE

1. S. Retegan, „Considerații sociale privitoare la burghezia românească din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea, în, *Sub semnul lui Clio. Omagiu academicianului, profesor Ștefan Pascu*”, Cluj, 1974, p. 251–258
2. Mihai Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu*, Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1982, p. 48
3. Lucian Dronca, *Băncile românești din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar*, Presa universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2003, p. 73–100
4. Petru Suciu, *Clasele sociale ale românilor din Ardeal, în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, 1918-1928*, vol. I, București 1929, p. 693
5. Petru Suciu, *Poporațiunea Ardealului și simțul realităților social-economice*, Cluj, 1925, p. 4
6. Petru Suciu, *Probleme ardeleni*, Cluj, 1924, p. 10, 40–42
7. Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000
8. Vasile Dobrescu, *Funcții și funcționalități în sistemul de credit românesc din Transilvania, până la primul război mondial. Studiu de caz*, Ed. Universității „Petru Maior”, Tg. Mureș, p. 41
9. Ibidem, p. 63
10. Vasile Dobrescu, *About the building and the establishment of the romanian banking elites*, in „Studia Universitatis „Petru Maior” Historia, 6, 2006, p. 101–118
11. Ion I. Lapedatu, *Memorii și amintiri*, Institutul European, 1998, p. 94–98
12. Anuarul Școlii Superioare greco-orinetale din Brașov, an școlar 1912–1913, Brașov, 1913, p. 2XXXVI
13. Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, p. 145–148, 154, 157
14. Lucian Dronca, op. cit, p. 164–243
15. Vasile Netea, *Noi Contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman. Corespondența sa cu Gheorghe Barițiu și Iosif Hodoș*, Sibiu, 1942
16. Mihai Drecin, op. cit, pag. 109–110
17. Lucian Dronca, op. cit, p. 423–462
18. C. Diaconovici, *Probleme reformei băncilor*, Sibiu, 1901
19. Ion I. Lapedatu, *Probleme viitoare ale băncilor noastre*, Sibiu, 1913
20. Mihai Drecin, *Înființarea Uniunii bancare „Solidaritatea” și sistemul bancar românesc din Transilvania în anii 1892-1907*, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, XX, 1977, pag. 221–238

21. Mihai Drecin, *Tentative și reușite în acțiunea pentru înființarea primei bănci de asigurare cu capital românesc din Transilvania (1857–1911) în Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor românești din Transilvania (1867–1918) I*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1996, p. 145–196
22. Vasile Dobrescu, *Elita română în lumea satului transilvănean (1867–1918)*, Editura Universitară „Petru Maior” Tg. Mureș, 1966, p. 144–150
23. Ibidem, p. 135–143
24. Vasile Dobrescu, Iosif Kovacs, *Presa românească și cooperarea din Transilvania*, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj Napoca, XVII, 1974, p. 305–316
25. Maria Jude, Nicolea Cordoș, *Prima reuniune de agricultură la românii transilvăneni*, în Acta Muzeii Napocensis, Cluj-Napoca, XIII, 1976, p. 523–538
26. Vasile Dobrescu, „Astra” în viața social-economică a românilor din Transilvania 1861–1918, în Marisia VIII, 1978, p. 175–200
27. Gheorghe Dragoș, *Cooperarea în Ardeal. Istoric situația actuală și perspective*, București, 1933

Cornel Sigmirean

Studentii români de la Seminarul Central din Budapesta și Societatea Salba

Secolul al XIX-lea a fost perioada maximei expansiuni culturale a Europei, a încrederii, fără precedent, a oamenilor în cultură, în instruire. Instruirea, școala reprezentau pentru adolescenții din clasa de mijloc șansa afirmării și ascensiunii sociale, de integrare în viața socială și culturală. În Europa Centrală, inclusiv aristocrația, a căutat în instruire rațiunea de a fi, prin ea legitimându-și propria știință într-o lume aflată în plin proces de modernizare.¹ Țările, națiunile în secolul al XIX-lea investesc tot mai multe fonduri pentru cultură, pentru instruire. Dezvoltarea cercetării, mărirea numărului de savanți reprezentau un nou teren de competiție internațională.²

În acest climat cultural, în Imperiul habsburgic, politica școlară prin legile învățământului din 1849 (Entwurf der Organisation der Gymnasien un Realschulen Oesterreich), legea învățământului primar din 1867, și Legea XXX din 1883, a eficientizat filierele de învățământ secundar (școli primare, gimnazii) a căror frecvență exprima posibilitatea accesului la pozițiile intelectuale în epocă. O creștere fără precedent a realizat-o dezvoltarea învățământului universitar. Mai ales începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, învățământul superior a devenit o condiție a promovării individului pe scară socială, a afirmării lui. A crescut, astfel, rețeaua instituțiilor de învățământ superior din Imperiul habsburgic. În Ungaria istorică, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea erau două universități, la Budapesta și Cluj, 13 academii de drept, o Universitate Tehnică la Budapesta, la care se adăugau, efective mai reduse de studenți, Institutul de Medicină Veterinară din Budapesta, Academia de Minerit și Silvicultură de la Schemnitz (Selmeclánya – în ungurește, Banská Štiavnica – în slovacă). Academia de Studii Orientale de la Budapesta, Acade-

mia Regală Maghiară de Marină de la Fiume, cinci institute de agronomie – la Magyaróvár, Keszthely, Kassa (Košice), Debrecen și Cluj, Școala Superioară de Arte Plastice și de Arte Decorative din Budapesta, Academia de Muzică. Rețelele universitare i se adăugau institutele teologice: 27 catolice, 5 ortodoxe, 4 greco-catolice, 5 reformate, 3 lutherane, 1 unitarian și 1 israelit. În anul 1891/92 la instituțiile de învățământ din Ungaria învățau 8203 studenți, ca apoi în 1913/14 numărul lor să ajungă la 1777.³

Învățământul superior, însă, prin compromisul austro-ungar din 1867, care favoriza maghiarizarea părților ungare ale Imperiului a fost și sursa unor conflicte etnice și religioase. Români, asumându-și și ei modelul meritocratic de societate, au inițiat în secolul al XIX-lea zeci de acțiuni pentru dobândirea unui învățământ superior în limba maternă. Dar, demersurile lor au fost respinse de autoritățile politice din Imperiu. Cu toate acestea, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, peste 6500 de români au urmat studiile la universitățile din Europa Centrală și de Vest.⁴

Instruiți în gimnaziile și universitățile maghiare și germane, viitorii intelectuali români au suplinit, parțial, lipsa unui învățământ a unei educații în limba maternă prin crearea unor asociații culturale; un fenomen de altfel generalizat la nivelul întregului Imperiu austro-ungar. Astfel, elevii și studenții români de la gimnaziile și universitățile din Imperiu au creat peste 35 de asociații culturale.⁵

Activitatea unor asociații, precum Societatea „România Jună” de la Viena⁶, Societatea „Petru Maior” a studenților români de la Budapesta,⁷ Societatea „Carmen Sylva” de la Graz⁸ a fost evidențiată în istoriografia română, subliniindu-se meritele pe care le-a avut în educarea tineretului român în spiritul culturii naționale.

Fără a cunoaște anvergura societăților studențești amintite mai sus, un rol important în viața studenților de la Facultatea de Teologie a Universității din Budapesta l-a avut Societatea „Salba literară.” Istoria ei a început la Viena, fiind creată de studenți români de la Seminarul de la „Sfânta Barbara.” (Collegium Graeca-Catholicum ad Sanctum Barbaram). Seminarul s-a des-

chis la 15 octombrie 1775, fiind destinat tinerilor greco-catolici din Imperiu care studiau teologia la Universitatea din Viena. A funcționat timp de 9 ani, până în anul 1784, când împăratul Iosif al II-lea a hotărât desființarea seminarilor diecezane. În locul lor a creat seminarii generale, sustrase episcopiiilor și încredințate unui corp de profesori deschiși ideilor novatoare. Studenții români au fost transferați la Eger (cei care proveneau din Episcopia de Oradea) și la Lemberg (Lwow) cei care erau din Episcopia de Făgăraș. Însă, timp de 9 ani, ca interni în Seminarul de la „Sfânta Barbara” au studiat 41 de români.⁹ Printre ei s-au numărat Ioan Nobili, Samuil Vulcan, Gh. Șincai, Petru Maior ș.a. Seminarul s-a redeschis în anul 1803, printre studenții care l-au frecventat în această perioadă numărându-se viitorul mitropolit Ioan Vancea, episcopii Vasile Erdély și Mihai Pavel, profesorul și cărturarul Aron Pumnul, ș.a.

Animați de climatul cultural de la mijlocul secolului al XIX-lea, teologii români de la Sfânta Barbara au creat în 1853 o bibliotecă; la înzestrarea căreia au contribuit prin donații cu cărți Alexandru Hurmuzachi, G. Sion, Ioan Maiorescu, precum și Gh. Chițu, viitor ministru al școlilor din România.¹⁰ Teologii de la Sfânta Barbara au creat și un cor, care cânta în Biserica Seminarului, unde servea Grigore Silași, prorector la „Sfânta Barbara”, mai târziu profesor de limba română la Universitatea „Francisc Iosif” din Cluj.

În anul 1843, din inițiativa studentului Aron Pumnul, tinerii teologi de la „Sfânta Barbara” au pus bazele *Societății de lectură a teologilor români*.¹¹ Zece ani mai târziu, în 1853, s-a creat o nouă societate culturală, *Cercul literar*, care edita revista *Armonia*. Dar, o societate care să activeze legal, înregistrată, s-a creat de abia în 1861, *Societatea bisericească literară a teologilor români din Viena*, având ca membri ordinari pe toți studenții teologi din capitala Imperiului.¹² Membrii onorari urmau să devină *acei naționaliști bravi, care prin operele lor vor sprijini întreprinderea*. Statutele Societății au fost aprobate de înalții ierarhi ai Bisericii greco-catolice, episcopii Alexandru Sterca Șuluțiu, Ioan Alexi și Iosif Pap Szilágyi. Scopul urmărit de societate era *perfecționarea în limba maternă,*

către care năzuiau *parte prin traducerea bucășilor clasice ale literaturii străine din sfera bisericească și pedagogică literară, parte prin producerea unor încercări literare*. Societatea își propunea să tipărească în fiecare an *fructele lucrărilor sale sub formă de Almanah*. Din primii ani de activitate a Societății datează traducerea și publicarea în limba română a scrierii episcopului de Westminster, Nicolaus Wiesemann, intitulată *Fabiola* și a *Catehismului* cunoscutului teolog Joseph Deharlu.

Societatea bisericească literară a teologilor români își va schimba numele în Societatea „Salba literară”, cel mai probabil în 1862.

În anul universitar 1873/74, guvernul de la Budapesta a hotărât transferarea studenților români de la Seminarul Sfânta Barbara în Seminarul Central din Budapesta, ca studenți ai Facultății de Teologie. Viața studenților la Facultatea de Teologie a Universității Maghiare ale cărei origini iezuite urcă până la 1635, era foarte rigidă. Programul din Seminar impunea reguli severe, cu un orar de studiu rigid, cu multe acte de pietate și devoțiuni religioase. Tinerii teologi studiau ebraică, siriana, araba, istoria bisericii, exegeza biblică, pedagogia, filosofia (în special Sf. Toma de Aquino), metafizica, hermeneutica, drept canonic, istoria literaturii religioase, ș.a. Printre profesorii care au propus cursuri la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea s-au numărat: Breznay Bela (1844–1927), director al revistei *Religio*, Kisfaludy Árpád Bela (1843–1903), redactor al revistei *Katolikusszemle*, președinte al Societății „Sf. Ștefan”, Székely István (1861–1927), vicepreședinte al Academiei Maghiare Phohászka Ottokár, un mare teolog, dublat de un faimos orator, ș.a. Astfel, Budapesta a devenit alături de Viena și Roma, unul din cele mai importante centre de formare a elitei clericale greco-catolice românești. Între anii 1873–1918, la Facultatea de Teologie din Budapesta au studiat peste 220 de tineri români,¹³ printre care s-au numărat pe parcursul secolului al XIX-lea și în primele decenii al secolului XX viitorii ierarhi: Alexandru Dobra, episcop de Lugoj, Augustin Maghiar, canonic al Episcopiei de Oradea, Ioan Bălan, episcop de Lugoj, Alexandru Rusu, episcop al Maramureșului, Traian Valeriu Frențiu, episcop de Oradea, canonicul de la Blaj,

Victor Emilgeski, Elie Dăianu, publicist, protopop al Clujului, Ambrosie Chețan, vicar arhiepiscopal, Ion Agârbiceanu, scriitor, canonic al Episcopiei de Gherla-Cluj, Ariton Popa, protopop al Reghinului, Iosif Pop, protopop al Târgu-Mureșului, marele naturalist Alexandru Borza, ș.a.

În viața spirituală națională a studenților teologi români de la Budapesta un rol major l-a avut Societatea „Salba”, corespondent în mare măsură a Societății „Petru Maior”.¹⁴

Activitatea Societății „Salba” a fost însă deosebit de sinuoasă, ea trebuind să depășească pe parcursul anilor numeroase greutăți datorită refuzului autorităților de la Budapesta de a o recunoaște oficial.

Odată cu transferarea la Seminarul Central din Budapesta, studenții români s-au adresat conducerii Seminarului să le permită continuarea activității în cadrul Societății „Salba”. Dar, conducerea Seminarului și-a declinat dreptul de a aproba activitatea Societății și a propus studenților să se adreseze Primatului Ungariei de la Esztergom. Ca urmare, la 30 decembrie 1873 au fost înaintate statutele Societății, însoțite de o *Petiție*. Răspunsul, transmis prin intermediul conducerii Seminarului a fost: *Schola valahica hic nunquam erit*.¹⁵ Atitudinea Primatului i-a determinat pe tinerii români să publice Petiția însoțită de o scrisoare deschisă în ziarul *Federațiunea*. Scrisoarea, adresată mitropolitului Vancea și transmisă inclusiv episcopilor de la Oradea, Gherla și Lugoj, era semnată de studenții: Gabriel Carabetiu, Ioan Giorgiu, Nicolae Triponu, Ștefan Cacoveanu, Ștefan Maniu (Nagy), Ioan Șerbu, Nicolae Beresiu, Augustin Egriu, Ioanu Pecurariu și Arone Deacu. Scrisoarea expunea: *trista dovadă despre situațiunea teologilor români din seminariile centrale ungurești din Pesta, tristă mai alesu pentru că archiereii români n-au neci o influență asupra creșterii clericilor loru condamnați a studia în acestu institutu, menitu nu atâtu a educa preuți ci mai multu a-i îmbeta cu limba maghiara de care în viitoru loru funcțiune preuțească nu vor ave neci o trebuință*.¹⁶

Ca urmare, conștienți de rolul societății și animați de spiritul epocii arătau: *Tempu presente e timpul asociațiunilor. De toate părțile se aude asociațiuni! Spre promovarea binelui comun. Ca atare,*

cer și ei *reconstituirea* societății literare bisericești existente la Sfânta Barbara din Viena, sistată odată cu transferarea studenților în Seminarul Central din Budapesta. *Societatea înse de jure nu apuse ci se transpuse cu membrii ei*. Pentru publicarea *Petiției* au fost amenințați cu excluderea din Seminar. A fost necesară intervenția mitropolitului Ioan Vancea pentru ca tinerii teologi să nu fie excluși și, de asemenea, să-și poată păstra biblioteca pe care au adus-o de la Viena, de circa 300 de volume.

Societatea „Salba”, și-a continuat activitatea într-un statut de clandestinitate. Studenții din primul an erau inițiați în viața Societății într-un mod foarte discret. Poetul Teodor Mureșanu, student la Facultatea de Teologie între anii 1912-1916, își amintește că a trecut prin aceste taine, ritual de inițiere, în cursul unei plimbări cu vaporul pe Dunăre.¹⁷

Societatea era condusă de către un președinte, un secretar și un „magistru de cânt și tipic”. Procesele verbale se înregistrau într-un caiet, numit „Cartea prezidențială”.

Societatea, cu toate că nu avea un statut oficial, fiind mai degrabă acceptată tacit de către conducerea Seminarului, avea o bibliotecă, îmbogățită anual cu cărți și reviste care apăreau în Ungaria, Transilvania și România. Atmosfera care domnea în sânul membrilor Societății *Salba* era însuflețitoare pentru tinerii studenți în teologie. Ședințele se deschideau cu *Împărate ceresc* și se încheiau cu *Deșteaptă-te Române*. De multe ori ele se țineau sub un castan din Curtea Seminarului. *Sub castanul cel mare din Grădina Seminarului – mărturisește Ion Agârbiceanu mai târziu – erau trei bănci pe care încăpeau toți românii. Îi ziceam și noi și ceilalți clerici: București. Aici citeam Sămănătorul cu glas tare și ascultam toți. Citeam înainte de toate bucățile iscălite de Sadoveanu. Lectorul eram, de obicei eu*.¹⁸

În cadrul ședințelor se citeau poezii, din poezii români, iar tinerii cu preocupări literare citeau din creațiile proprii. I. Agârbiceanu, în anul 1901/02 notar al Societății, aici a citit o parte din creațiile sale din anii studenției: *Se scutură, Strofe, Diacul Niculae* (proză), *Pastel, La Paști*, ș.a.

La Societatea *Salba* s-a format o întreagă pleiadă de mari

intelectuali români: scriitorii Ion Agârbiceanu și Alexandru Ciura, poezii Teodor Mureșanu și Ovidiu Hulea, istoricii Zenobie Pâclișanu, Coriolan Suci, Alexandru Ciple și Ion Georgescu, marele naturalist Alexandru Borza, teologul Nicolae Brânzeu ș.a.

Societatea *Salba* a fost precum majoritatea asociațiilor culturale ale studenților români, fondate în orașele Europei în care studiau tinerii români, o adevărată școală a culturii naționale. *Mulți de ai noștri cari veniau de pe la școli ungurești – mărturisese Elie Dăianu – nu știau nimic din istoria sau limba românească. Unii nici limba maternă nu o vorbeau bine. Aici au învățat românește, aici s-au renăscut sufletește în caldul cuib al celor 15 români cari se încălzeau la sânul societății mame Salba Literară și-și răcoreau sufletul la umbra castanului din „București”*.¹⁹

NOTE

1. Vezi Virgil Nemoianu, *Cazul etosului central-european*, în *Europa centrală. Nevroze, dileme, utopii*, volum coordonat de Adriana Babeți, Cornel Ungureanu, Editura Polirom, Iași 1997, p. 131
2. Christophe Charle, *Intelectualii în Europa secolului al XIX-lea*, Institutul European, Iași, 2002, p. 208.
3. Ladányi Andor, *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kor. II felében*, Budapest, 1969, p. 19.
4. Vezi Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000
5. A. Huszár, *A Magyarországi Románok Bizalmas Használatra*, Budapest, 1907; *A Magyarországi Románok egyházi iskolai, közművelődési, közgazdasági intézményeinek és mozgalmainak ismertetése*, Budapest 1909, V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București 1968; Dan Petru, *Asociații, cluburi, ligi, societăți. Dicționar cronologic*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București 1983; Eugenia Glodariu, *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din Monarhia habsburgică. 1860–1918*, Cluj-Napoca, 1998.
6. I. Grămadă, *Monografia Societății „România Jună” 1871–1911*, Arad, 1912; Gh. Moisescu, *Centenarul Societății Academice Literare „România Jună” din Viena 1871–1971*, Viena, 1971.
7. V. Onișor, *10 ani din viața Societății „Petru Maior”, 1861/62–1871/72*, D. Stoica, *Viața Societății „Petru Maior” din anul 1871 până în zilele noastre*, în

Almanahul Societății de lectură „Petru Maior”, Budapesta, 1901; E. Glodariu, *Înființarea, organizarea și activitatea culturală desfășurată de Societatea „Petru Maior” a studenților români din Budapesta*, în *Acta MH XIII*, 1976; Idem, *Contribuții ale Societății Petru Maior la mișcarea cultural-națională și politică a românilor din Austro-Ungaria*, în *Acta MH, XIV*, 1972. Maria Berényi, *Societatea „Petru Maior” din Budapesta 1862–1918*, în *Intelectualii și societatea modernă. Repere central-europene*, vol. coord. de Cornel Sigmirean, Ed. Universității „Petru Maior”, Târgu-Mureș, 2007.

8. E. Glodariu, *Asociațiile culturale*, p. 48
9. Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774–1805*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1966, p. 333–337
10. Gh. Moisescu, op. cit., p. 85
11. P. Dan, op. cit., p. 29
12. Gh. Moisescu, op. cit., p. 85
13. Berzeviczy Klára, *A magyar katolikus klérus képzése 1855–1918. A Hittudományi Kar hallgatói*; C. Sigmirean, *Istoria formării intelectualității*
4. Pentru istoria Societății „Salba”, vezi *Federațiunea*, VII, 1874, nr. 77–78; Alexandru Ciura, *Salba*, în *Unirea*, an XI, nr.45; Camil Mureșanu, *Posteris, quasi lumen*, în *Cultura creștină. Număr jubiliar dedicat aniversării a 250 de ani de la înființarea școlilor din Blaj (1744–1994)*, Blaj, 1994, E. Glodariu, *Asociații culturale*
15. *Federațiunea*, VII, 1874, nr. 74–78, p. 600
16. *Ibidem*
17. C. Mureșanu, op. cit., p. 118
18. Apud. Mircea Zăciu, *Ion Agârbiceanu*, Ed. Minerva, București, 1972, p. 56
19. E. Glodariu, *Asociații culturale*, p. 95

Maria Berényi

Activitatea unor femei celebre pentru întărirea ortodoxiei românești din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea

În societatea românească a secolului al XIX-lea nici educația formală, nici cea informală nu ofereau femeii aceleași șanse de dezvoltare precum bărbaților. Discrepanțele de educație conduceau la șanse sociale inegale, femeia română fiind incapabilă să-și găsească un loc de muncă prin care să se întrețină singură. Sistemul social subordona femeia bărbatului și îi restrângea activitatea la sfera privată. Înăuntrul casei, departe de viața publică, femeia avea de îndeplinit rolul de soție și mamă, fiind totodată responsabilă de treburile gospodărești. Datoria ei era de a cultiva moravurile familiei, ce stăteau, de fapt, la baza moravurilor sociale.¹

Necesitatea instruirii se impune prin prisma rolului educațional ce le revine femeilor în familie, pentru a fi pregătite să educe: „Femeia e prima educatoare a omului, ea îi inspiră cele dintîi sentimente, îi dă cea dintîi direcțiune, îi conduce cei dintîi pași în societate. Influența mamei asupra copilului se cunoște peste totă viața.”

Copilul e viitorul națiunii, e viitorul cetățean, iar prima copilărie, indiferent de sexul copiilor, este domeniul de activitate al mamei. În general, toate discursurile susțin aceeași finalitate educativă. „Scim că educațiunea cea adevărată depinde mai cu seamă de femei și cu dreptu cuventu se dice ca femeia e coroana casei, ea formează moravurile bune. Îndată după mumă urmedză copila sa, o bună soră, desceptă in inima frațiloru simțimentulu celu mai nobilu și i face a se retrage de la cele mai multe vițiuni”.²

A doua dimensiune importantă este religia. Într-o societate în care „credința și instrucțiunea sînt temeinicii sprijinitori, cei mai statornici ai societății”, prima condiție de a deveni bun român era

de a fi bun creștin. Importanța religiei este perfect explicabilă într-o societate bazată pe o ordine de tip creștin, în care multă vreme religia servise românului ca mijloc de identificare și solidaritate.

„Și fiindcă părinții sunt cei dintîi și cei mai responsabili educatori ai copiilor sei ei trebuie mai mult să grijească, ca sentimentul religios-moral, cu care vine copilul pe lume, să se deștepte într-o atmosferă de viață familiară religioasă, morală. Cele dintîi cuvinte ce aude copilul, să fie cuvintele iubirii creștine, iar nu al contrastelor acestora. În persoana perinților sei, copilul se vadă exemple vii de virtute creștină. Un astfel de spirit familiar, îmbinat cu o seriozitate blîndă și cu o strictete iubitoare va produce cele mai mulțămitoare rezultate în creșterea religioasă și morală a copiilor”³

Virtutea, educația bazată pe „ținerea măsurii convenite în satisfacerea poftelor, pe cumpătare și spirit de economie”⁴ sînt norme de comportament absolut necesare unei cetățene model, supusă și ascultătoare. Modestă și măsurată, româncea are ca responsabilitate majoră familia. Ca garantă a instituției familiei, comportamentul său trebuie să fie exemplar, sau cum afirma Jean-Paul Aron, referindu-se la acest aspect: „femeia secolului al XIX-lea trebuie să își poarte virtutea afișată pe steag”. Nu-i lipsesc nici altruismul, compasiunea și mila; cunoaște suferințele semenilor săi. Numai suferind pentru alții e capabilă să sufere și pentru patrie. Educînd, îngrijind, îndeplinind acte de caritate ea propaga valorile societății existente: ordinea, munca, respectul religiei.

Este bine cunoscut faptul că mentalitatea secolului al XIX-lea asociază femeia spațiului privat. Domeniul său de manifestare, privatul, îi permite să-și desfășoare activitatea în jurul familiei ca mamă, soție și fiică. Acțiunea politică fiindu-le interzisă, accesul la sfera publică dominată de bărbați li se deschide numai prin intermediul operelor de caritate și a acțiunilor de socializare (baluri, serbări).⁵

Încadrată în curentul general european, mișcarea pentru emanciparea femeilor din Transilvania și Ungaria se face prezentă în tabloul frământărilor sociale și culturale din a doua jumătate a

secolului al XIX-lea, cu particularitățile ei distincte, generate de condițiile existente acelei vremi.

Mișcarea feministă din Transilvania a avut în vedere în primul rând sprijinirea, prin toate mijloacele, a luptei național-politice, și abia în al doilea rând obținerea de drepturi specifice. Din acest punct de vedere meritele ei se dovedesc a fi deosebite, cât timp, alături de soții lor, doreau mai întâi împlinirea visurilor unui popor asuprit și abia apoi egalitatea cu cei alături de care activeau.⁶

Prezența femeii române în viața națională proprie din cadrul Imperiului habsburgic e studiată mai puțin decât o îndreptățește faptele și dovezile. Încă nu s-au scos din anonimat multe din acțiunile sale de alăturare în sprijinul bărbaților – părinți, soți, frați – spre finalitatea comună de progres și emancipare națională. I s-a recunoscut, poate mai mult la modul retoric, perseverența și modestia, dar totodată doar rolul de secundantă pe lângă cei care după legile și concepția vremii erau singurii îndreptățiți să răspundă chemării de militanți. S-a stăruit în schimb pe contribuția venită din partea bărbaților la elevarea social-culturală a femeii, deși în fapt s-a avut în vedere numai condiția ei casnică, de mamă și soție, iar mai târziu de educatoare. E adevărat că un deziderat ieșit din inițiativă feminină, urmărind ridicarea femeii la nivelul bărbatului, a prins contur și mai târziu: în deceniul regimului liberal de după 1860. Dar și atunci, păstrându-și rolul secund.⁷

În paginile *Familiei*, Elena Densușianu își expune ideile în articolul „Despre emanciparea femeilor”, susținând că în Transilvania două idei domină viața social-politică: „ideea de naționalitate și emanciparea femeilor”. Sub emancipare înțelege „îmbunătățirea stării spirituale, materiale și publice a femeii”. Ea pledează pentru emanciparea culturală, încurajând femeile să treacă la acțiune. Femeile trebuie să aibă inițiative, „să formeze reuniuni, societăți, să facă fonduri, să ridice școli”.⁸

Transpuse în practică, aceste deziderate au figurat în programele reuniunilor de femei. Întemeiate la început cu scop filantropic, apoi pentru a sprijini sistemul educațional al fetelor prin

înființarea de școli și cămine pentru ele, de a educa tînăra generație, de a încuraja portul național, literatura, muzica, industria de casă, reuniunile s-au transformat treptat în focare de răspîndire a culturii, de cultivare a sentimentului religios și național.⁹

În Imperiul habsburgic, prologul ieșirii femeii române din anonimat l-a constituit anul 1815, prin înființarea *Societății Femeilor Macedomâne din Pesta*. Aceasta se întâmpla în perioada când la Pesta au intrat în lupta pentru emanciparea culturală și femeile din această capitală. Ele și-au dat seama că a se organiza nu e numai sarcina bărbaților, și constituindu-se în societate, au avut ca prim scop contribuția prin aducerea de mijloace bănești, la sporirea „Fondului școlar ortodox” (devenit „Fondul Națiunii”) și deci la animarea unei mișcări educativ-naționale de amploare. Scopul *Societății* a fost cultural-filantropic ; de a contribui prin mijloace bănești la susținerea și sporirea fondului școlilor naționale de rit ortodox din regatul Ungariei și la finanțarea *Școlii normale române din Pesta*.¹⁰

În fruntea organizației erau femei din familiile Grabovszky, Mutso și Economu, din mijlocul cărora s-a ridicat Șaguna, apoi Pometa și Dumcea, cu care s-au înrudit, Gojdu, prin cele două căsătorii, Arghir, Lazăr, Trandafil cu neamuri în Banat și altele, toate cu dare de mînă. Fiecare din *Societate* și-a luat sarcina de a contribui, pe tot timpul vieții și după puterile sale, la mărirea fondului școlar, din care să se întrețină școala greco-valahă din Pesta, să se plătească învățătorii și să se dea stipendii tinerilor distinși la învățătură. Riguros organizată, *Societatea* și-a atras laudele împăratului.¹¹

„Datele despre constituirea Societății Femeilor (sau Doamnelor) Române sunt consemnate într-o notă cu caracter oficios publicată în 1817 în ziarul de limbă germană din Buda, „*Ofner Zeitung*”, n-rele 89, 90. Textul ei se mai află, repetat ca anexă, în broșura omagială conținând versuri compuse tot în limba germană, și oferite ca „*Dar de Anul Nou*” 1820, „domnilor și doamnelor cetățeni și cetățene de națiune valahă din Pesta”.¹² Acest omagiu se adresa fondatorilor *Deputăției fondurilor școlare și fondatoarelor*

Societății Femeilor Macedoromâne din Pesta. Autorul care semnează este Naum Petrovici, receptorul *Deputăției*. De aici știm că *Societatea* și statutul său au primit înalta aprobare de la împărat.¹³

„Însuflețite de dorința de a fi părtașe scopului de folos obștesc și de a-și dobândi merite din acest scop, precum și stima națiunii lor, doamnele valahe din Pesta au hotărât de bună voia lor să întemeieze o asociație proprie și să se îndatoreze, pe bază de statut, să contribuie anual pentru numitul Fond Școlar, cu o sumă fixată benevol pe toată durata vieții.”

Societatea și statutul său au primit înalta aprobare. Maiestatea Sa cezaro-crăiască, înștiințată fiind „prea supusă arătare înaintată de către Deputăția care administrează Fondul Școlar Național – a binevoit nu numai să încuviințeze funcționarea numitei Asociații, ci să-i adreseze prin intermediul aceleiași Deputății și prea înaltele sale laude...” – citim în textul oficios.

Astfel, informate despre aprobarea suverană, membrele *Asociației*, „pătrunse de cea mai vie recunoștință”, au procedat de îndată, conform statutului, la alegerea primei președinte, în persoana *Elenei Graboszkzy* căreia, după un an plin de succese, i-a urmat *Maria Roja*.

„Deputăția care orînduiește Fondul Școlar național de rit gr. neunit – citatul continuă – își face plăcuta datorie de a aduce și la cunoștința celorlalte comunități de același rit, mărinimoasa întreprindere a femeilor de naționalitate valahă din Pesta întreprindere născută dintr-o concepție culturală nobilă, căreia îi exprimă public mulțumirea pentru sacrificiul atît de lăudabil adus sistemului școlar înstrîmător”.¹⁴

Oda lui Petrovici, cuprinsă într-o broșură de 24 de pagini a fost tipărită la Tipografia din Buda. În conținutul ei se simte marea recunoștință a românilor din Pesta pentru nobila inițiativă a doamnelor macedoromâne. Iată cîteva rînduri din această odă, traduse în limba română: „*Ceea ce a făcut Aromânul din Pesta introducînd știința în școală, și cultivînd limba, să judece orișicine care cunoaște lucrările foarte bine. Pretutindeni se știe doar că treizeci și trei la număr sunt acele care s-au adunat laolaltă, spre a se constitui în societate*”(LX-a).¹⁵

Iată numele celor 33 de membre fondatoare: „Maria Rosa (președintă în 1816), Elena Grabovsky (președintă în 1815), Catharina Grabovsky, Catharina Gyika, nobilă de Dezsanfalfa, Pelagie Papacoszta, Iuliana Pometa, Maria Derra născută nobilă de Zettiry, Maria Nicolics (președintă în 1817), Irina Raikovics, Iuliana Iancovics, Elisabeta Koișor, Sophia Argiry, născută baroneasa de Horváth, Rosalia Fejérváry, Pelagia Nauno, Dionysia și Sophia Vitály, Anastasia Petrovics, Anna Keptenár, Iuliana Steriozissy, Maria Dócso, Elisabeta Mutowsky, Maria Suliowsky, Elisabeta Lemberg, Helena Macsinca, Maria Alexovics, Johanna Teodorovics (soția preotului român Teodorovici, un om învățat), Catharina Lepora, Elisabeta Czvjian, Ana Malagetz, Catharina Szaprázy, Sophia Mátso, Maria nobilă de Püspöky din Oradea Marea.”¹⁶

Comunicatul se încheie cu următorul dublu îndemn:

„Fie ca această predilecție exemplară arătată pentru cultura și fericirea națională, să găsească buna primire și imitare și la alte femei cu tragere de inimă din numeroasa comunitate de acest rit! Fie ca cele multe care s-au înrolat în această Asociație să se alătore cu tot zelul și statornicia, nobilului ei scop și să-și câștige astfel merite pentru cultura națională și recunoștința națională.”¹⁷

Și cine au fost aceste doamne? Precum am amintit, ele au aparținut marilor familii de negustori de origine macedoromâni. Le găsim și printre listele prenumeranților ale cărților tipărite la Tipografia din Buda. Parcurgerea numeroaselor liste de prenumeranți a făcut posibilă identificarea celor mai multe dintre familiile fondatoarelor *Societății* din 1815.

Încercăm să răspundem la întrebarea firească: cine au fost acele doamne macedoromâne; cine și ce au fost soții sau rudele lor? În fruntea societății s-au remarcat cu deosebire rudele directe ale viitorului mitropolit al Ardealului, Andrei Șaguna, și cele ale reputatului jurist și mecenat Emanuil Gojdu.¹⁸

Pe familia Graboszkzy o reprezintă în *Societatea Doamnelor Române*, Elena Grabovszky (soția lui Atanasiu) și Catarina Grabovszky (soția lui Constantin). Elena a fost prima președinte a

Societății, ea a contribuit la ieșirea femeii române din anonimatul cotidian și la înrolarea ei într-o acțiune patriotic-filantropică.¹⁹

Viitoarea soacră a lui Gojdu, *Iulia Pometa* e membră fondatoare. Prima lui soție, *Anastasia Pometa*, devine, în 1819, membră în societatea culturală combatantă dominată de un puternic simț patriotic, pe care îl va sluji exemplar, cu mintea și averea ei, pînă la sfîrșitul vieții.²⁰

O părtașă, din cele 33 de societare, care a beneficiat de deosebit sprijin din partea soțului ei, a fost *Ioana Teodorovici*. Soțul său, Ioan Teodorovici, cărturarul iluminist, e preot la parohia ortodoxă română din Pesta între 1809–1845. După 1820 e cenzor și corector al cărților românești care se tipăreau la Tipografia din Buda. Desfășoară o largă activitate culturală, în spiritul Școlii Ardelene. În domeniul lingvisticii, numele său este legat de tipărirea cunoscutului *Lexicon de la Buda*, fiind ultimul corector și coautor, alături de fratele său Alexandru Teodorovici (Teodori). Între anii 1824 și 1830, s-a ocupat de editarea *Calendarelor românești* de la Buda. Editarea acestora era una dintre cele mai populare forme de răspîndire a unor învățături și cunoștințe. Orientarea calendarelor e preponderent religioasă, dar nu lipsesc din ele nici texte istorice sau de literatură morală.

Calendarele lui Teodorovici au un caracter religios și enciclopedic. Pe lîngă „ghenealoghia” Casei de Austria și a altor împărați din Europa, Teodorovici publică și *Vredniciile duhovnicești a Sfintei Biserici a Răsăritului*, împreună cu o serie de texte religioase. Calendarul din 1824 cuprinde, în afară de textele mai sus pomenite, *Niște mîncări*, adică rețete de bucate. În 1826 partea literară este mai bogată. În anii 1829 și 1830 se notează și cărțile care se găsesc de vînzare „la crăiasca tipografie în Buda”, sau la Ioan Teodorovici acasă.

A tradus și tipărit mai multe lucrări moralizatoare și istorice, care au îmbogățit patrimoniul cultural românesc.²¹

Dintre familiile din Pesta, cu un trecut consemnat documentar, Arghirii sînt de găsit printre primii donatori pentru construirea bisericii ortodoxe greco-române din Pesta (1788). În *Societatea* din 1815, reprezentantă le este *Sofia Arghiri*, născută baroneasă de Horváth.²²

Tot din rîndul aristocrației financiare a negustorilor înstăriți se trage *Catarina Ghica (Gyika)*, soția „de bun născutului domn Ioan Emanuil Ghica, domnul de și în Dejanfalva, apriat rîvnitoriu spre cultura nației românești” – așa îl recomandă harnicul Naum Petrovici într-o carte de a sa. *Maria de Püspöky* – soția directorului școlilor românești din Oradea – e ultima de pe lista celor 33 de membre.

În lipsă de documente nu avem informații despre perioada de funcționare a *Societății*. Un lucru însă e cunoscut, membrele societății se simt angajate pentru o cauză națională comună. Simt potențialul întărit de a se afirma pentru renașterea națională a comunității macedoromâne din capitala Ungariei. Femeile române se simt atrase și antrenate de efortul comun desfășurat pentru deșteptarea națională. Au reușit să pună temelii solide înfăptuirilor culturale și filantropice.²³

În ceea ce urmează prezentăm viața și activitatea a 3 femei de origine macedoromână care au avut o influență remarcabilă în viața culturală și bisericească românească din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea.

Anastasia Pometa (1796–1863)

Era fiica negustorului macedoromân Constantin Pometa, la 20 de ani, în 1816 s-a căsătorit cu negustorul român Alexandru Vulpe. Acesta, în urmă cu doi ani, în 1818 a decedat. În 30 iunie 1832, după 14 ani de văduvie, s-a căsătorit cu Emanuil Gojdu. Slujba cununiei a fost săvîrșită de preotul scriitor Ioan Teodorovici, iar naș a fost Atanasiu Grabovszky, unchiul lui Șaguna. Astfel între Șaguna și Gojdu se înjghebaseră legături prietenești încă din tinerețe. Văduva, ca zestre, aduce 32.000 de florini, pe care Gojdu o augmentase cu veniturile considerabile ale sale. Cu averea sporită, Gojdu a cumpărat casa din str. Király.

Crescută într-o familie care avea la temelia ei credința în Dumnezeu și alipirea neclintită către datinile și legea strămoșească, împodobită cu știința, pe care o putea da pe la începutul veacului

al XIX-lea școala greco-românească din Pesta. Aici activau pe atunci ca învățători și directori români însuflețiți, cum erau Gheorghe Muciu, unchiul lui Șaguna, și Ștefan P. Niagoe. Ajunsă mai târziu sub influența binefăcătoare a cărților de literatură național-istorică apărute în tipografia Universității, e prenumerantă la multe publicații.

Anastasia s-a născut la 1796 în capitala Ungariei și a fost botezată după cum arată textul grecesc al vechilor registre, care s-au păstrat în arhiva parohiei greco-române din Pesta, la 9 iulie 1796 prin preotul Hariseos „sakelan”. Ca nașă o ținuse în brațe Sofia, soția lui Ioan Papacosta.

Părinții ei au fost Constantin (Costa) Pometa și Iuliana născută Cuișor. În cimitirul Kerepesi din Budapesta se poate vedea cripta familiei Pometa alături de a familiei Grabovszky. Un întreg poemelnic de nume și date biografice, mai mult sau mai puțin exacte, înfățișează piatra de mormânt. Despre Constantin Pometa arată că a murit la 21 martie 1811 în vîrstă de 67 ani, iar soția sa Iulia, născută Cuișoru, a răposat la 4 februarie în vîrstă de 92 ani. Anastasia, la 12 noiembrie 1816, s-a căsătorit cu negustorul român Atanasie Vulpe, primind binecuvîntarea bisericească de la preotul-scriitor Ioan Teodorovici. Acest Atanasie muri la 18 ianuarie 1818 în vîrstă de 35 de ani și fu înmormîntat prin același Ioan Teodorovici, Anastasia rămase văduvă timp de 14 ani (1818-1832).²⁴

În timpul văduviei sale făcuse cunoștință cu tînărul avocat Emanuil Gojdu, care după ce studiasse dreptul la Academia din Pojon, s-a stabilit în capitala Ungariei, unde prin activitatea sa cîștigase în curînd faima unuia dintre cei mai destoinici avocați. Purta viu interes pentru mișcarea literară românească, precum și pentru cea unguerească. Se găsea în timpul acesta printre colaboratorii unei reviste literare unguerești și printre colaboratorii – cu condeiul și cu punga – revistei lui Zaharia Carcalechi, *Biblioteca Românească*.

Anastasia era o cititoare sîrguincioasă și inteligentă a frumoeselor articole istorice, publicate în această revistă, în coloanele căreia și avocatul Gojdu publica pagini de îndemnuri însuflețite

pentru sprijinirea literaturii naționale. Cele două suflete tinere, împărțînd deopotrivă interesul pentru literatura și cultura națională, au ajuns în curînd unite și prin alte legături, mai puternice. În registrele parohiei greco-române din Budapesta s-a păstrat următorul text românesc cu mărturie despre unirea desăvîrșită a celor două suflete: „Emanuil Gozsdu, avocat căsătorit cu văduva Anastasia Vulpe în 30 iunie 1832 prin preotul Theodorovici. Naș: Atanasie Grabovszky de Apadia.” Prin acest Grabovszky – unchiul Anastasiei Șaguna – ajungea Gojdu în oarecare raport de înrudire și cu tînărul profesor Anastasiu Șaguna, Mitropolitul Andrei de mai tîrziu.

Viața familială a lui Emanuil și Anastasia Gojdu a fost binecuvîntată cu o singură odraslă: Maria-Cornelia, care n-a trăit însă decît un an. De aici înainte tot prisosul dragostei lor se revărsa asupra studenților români cari erau „oaspeții cei mai iubiți” în casa lui Gojdu, pînă la adînci bătrînețe.²⁵

Despre viața sa familială, Partenie Cosma a scris: „Gozsdu trăia simplu și igienic. El bea numai apă. Era mîndru de originea sa de român ortodox, din popor (nenobil), și asta o manifesta oriunde i se da ocaziunea atît cu cuvîntul cît și cu fapta. La mese, unde erau și străini, nainte și după mîncare ostentativ își făcea cruce. În serbătorile paștilor totdeauna cînd se punea la masă cînta un „Christos a înviat”. În casa lui numai cu străinii se vorbea în limba lor, în familie însă și cu Românii numai românește, parte în dialectul macedoromân, parte în limba noastră, care el o știa din casa părintească, iar soția sa o învățase de la el și din desele conversații cu tinerii Români, pe cari îi agrăia cu „sufletul meu”. Ceea ce nu era un lucru mic atunci și nu este lucru mic nici astăzi în Pesta, casa lui atît nainte cît și după 1848 era recunoscută de casă românească, unde toți Românii erau bineprimiți și sprijiniți.”²⁶

Soții Gojdu erau oameni bisericosi. Au dat multe ajutoare școlii și bisericii greco-române din Pesta. Gojdu niciodată nu a uitat de orașul său natal, Oradea, de care îl legau multe amintiri din copilărie. Cu duioșie vorbea despre mamă-sa pe care a pierdut-o de timpuriu. În orice act filantropic era alături de el și soția sa,

Anastasia. Când în 1836 a ars marea majoritate a edificiilor din Oradea, inclusiv bisericile, ei au făcut o colectă pentru refacerea bisericii Velența din oraș.

„Documentul inedit, expus în cele ce urmează, relevă aportul comunității ortodoxe din Pesta unde, în preajma Rusaliilor anului 1842, din inițiativa marelui mecenat de obârșie macedoromână, născut la Oradea, Emanuil Gojdu, s-a realizat o importantă colectă în bani și diferite bunuri destinate refacerii edificiului vechii Catedrale.

Subscripția relevă, în primul rând, aportul important al familiei militantului român, îndeosebi a soției acestuia, *Anastasia (născ. Pometa)*, „o macedoromâncă, cu pronunțate sentimente românești și bună ortodoxă” (T. Neș). Aceasta, singură, a dăruit suma de 20 florini și, împreună cu Ecaterina Vangel (născ. Bologan) au adunat și oferit ornate și alte bunuri în valoare de peste 70 florini. Surprinde plăcut contribuția importantă (50 florini) a altui mare mecenat român al epocii, Ioan Mocioni de Foen (1780–1854), despre care știm că a avut o familie numeroasă (18 copii!), dintre care frații Petru, Andrei, Antoniu și George „au ridicat-o la o importanță istorică pentru întreaga dezvoltare politică și culturală a românilor din Ungaria” (C. Diaconovici, *Enciclopedia Română*, Sibiu, 1904, p. 304). Acestora li s-au alăturat Elisabeta Takacs, Constantin Țica și Constantin Grabovski, cu câte 20 florini, Arghir Vrani și Irina Rajcovici (născ. Pometa) cu câte 10 florini, Ecaterina Milici și Dumitru Sachelarie cu câte 5 florini și episcopul sîrb din Buda, Platon Atanscovici, cu numai... un florin. Valoarea totală a subscripției a fost de peste 157 florini. Actul, întocmit în Pesta, poartă data de 9 iunie 1842, fiind semnat de Emanuil Gojdu. Din rezumatul scris pe versoul documentului de către nimeni altul decât Ioan Dragoș (viitorul revoluționar martir de la 1848–1849), acum student la Academia de Drept din Oradea (implicat, se pare, în activitatea Consistoriului orădan) aflăm că ajutorul comunității din Pesta a ajuns la Oradea în 20 iunie 1842, banii fiind folosiți pentru refacerea acoperișului din lemn și șindrila al Catedralei, lucrare evaluată la 2750 florini.

Documentul dezvăluit mai sus atestă, prin fapte concrete,

alături de generozitatea marelui intelectual și om politic, atașamentul și recunoștința față de vatra sa și a străbunilor săi macedoromâni din Urbea Mare, față de credință și de sanctuarul credinței lor din Velența Orăzii, întru pomenirea tuturor.”²⁷

Pilduitoarea viață familială a soților Gojdu a dăinuit pînă la 2 ianuarie 1863, adică pînă la moartea Anastasiei. Cu acest trist prilej, din ziarul *Concordia*, aflăm că studenții români au hotărît să poarte doliu pentru Anastasia Gojdu timp de două săptămîni. Mai jos redăm necrologul apărut în amintitul ziar:

„După deplina scădere a puterilor trupești a repausat în 12 Ianuarie 1863. calend. nou; în anul vieții sale 63. iar al fericitei căsătorie 31. – În mormîntarea rămășițelor pămîntești ale Adormitei s-au întîmplat în 14 Ian. 1863. c.n. Conductul funebral – cu toate că timpul era cam nefavorit – au fost unul dintre cele mai mărețe ce se poate vedea în capitala Ungariei. Toți Românii din Buda-Pesta și între aceștia toți demnitarii și funcționarii români, acurseră spre a da ultima onoare Repausatei, care a fost prin nobilitatea inimei, cît și prin fierbîntea amore și neînfrîntă credință către națiunea sa a meritat în deplinul înțeles al cuvîntului numele de adevărata „M a t r o a n a R o m â n ă”. Nenumărată e mulțimea Românilor, cari avînd parte de rara ospitalitate la casa ilustrei familie, avură ocaziune a se putea convinge a fost despre afabilitatea nefățîrită către mic și mare, cît și despre înaltele sentimente naționale ce insuflă pieptul cel nobil al acestei prea demne fiice a Daciei Aureliene. Spre a dovedi că sufletul Repausatei a fost asemenea cu al unei Matroane Romane din antichitate, suntem datori memoriei Adormitei să reproducem acea scenă pătrunzătoare, cînd credinciosul consoț în 3 Ianuarie, cu ocaziunea onomastice ei, avu delicata atențiune de ai descoperi dorințele inimei sale neschimbate în tot decursul fericitei vieți conjugale, dînsa, ca una a doua Veturia, asigurîndul-l de împrumutatele sentimente i-a zis următoarele cuvinte memorabili: „Amate Emanuile, știu că totdeauna ai fost bun român, fuse de un timp încoace mi se pare că fruntea ta s-a înnorat și te-i înstrăinat de națiunea ta, pentru că doară unii ți-au mîhnit sufletul; ci națiunea nu meritează asta răceală din parte-ți, dînsa

nu te-a vătămat. Mai aduci-ți aminte cându-mi ceteai odinioară din istoria străbunilor întîmplarea lui Coriolan? Să știi că el atunci fu mai mic, când pornise a învinge eterna Roma; și atunci mai mare, când l-a învins pe el Mamă-sa!”

Avînd onoarea a cunoaște mai de aproape sentimentele ilustrului D. E. Gozdu și aducîndu-ne aminte de acele declarațiuni ce moto proprio le-a făcut mai adeseor, dar anume cu prilejul onomasticeii sale din anul trecut, - cu aluziunea cea sublimă a Repausatei nu se poate reduce decît la fiicele României, pre cari asemenea spirit sa le însuflețească!

În timpurile vechi ale republicei romane, Matroanele, când repausa bărbați bine meritați de patria, spre a li onora memoria îi geliau, purtînd doliu public în decurs de un timp anumit, - asemenea acum, Junimea Română de aici au prins rezoluțiunea, care le face onoare, de a geli pe Repausata în decurs de două săptămîni. Asta onoare a meritat-o prin dublulă virtute: de română însuflețită și de adevărata mamă a junimei.

Ilustrul consorte, decum-va poate afla vreo o mîngîiere pentru atîta pierdere, acea o va găsi nesmintit în conștiința de a fi avut o consoție despre care cu dreptul se poate zice „Non omnis moriar, multaue pars mei vitabit Libitinam.” Acestei mîngîieri, adauga-i Ceriul acele plăceri sufletești, cari le va gusta ilustrul bătrîn, când mai nainte de a-i apune soarele vieții, va putea zice „Exegi monumentum aere perennius”. Noi, pentru aceasta vom uni rugăciunile noastre cu a ale confrăților noștri, înălțîndu-le către tronul Atotpotîntelui, cerînd totodată repausatei desfățările cerești, iar Consoțului rămas balsam spiritual și ca Pareole să continueze a-i mai toarce firul vieții îndelungat!

Cat. Cens.”²⁸

Anastasia Pometa era de o frumusețe rară, ortodoxă și română zeloasă, care a avut o mare influență asupra formării caracterului național al bărbatului său.

Anastasia Șaguna (1785–1836)

S-a spus pe drept cuvînt, că oamenii mari au avut mame

celebre. Credem că la același nivel de cinstire stă, în istoria Bisericii Ortodoxe Române, venerabila mamă a marelui mitropolit Andrei Șaguna (1808–1873), Anastasia Șaguna (1785–1836). Andrei avea mare recunoștință față de mama sa, în repetate rînduri spunea cu adîncă admirație: „Mamei mele îi datorez dragostea de Dumnezeu și credința ortodoxă, drumul meu în viață (chemarea la Sf. Preoție) și duhul de jertfă care m-a călăuzit în toată opera mea.”²⁹

Anastasia Muciu s-a născut în 1785, iar la 18 ani s-a căsătorit cu Naum Șaguna, care era negustor. Ei erau români macedoneni, care s-au refugiat la Miskolc, din cauza năvălirii turcilor din Balcan. Evreta Șaguna avea un fecior, Naum, care deși tînăr, era vădov căci soția lui cea dintîi a murit. (Ea se numea Ecaterina Magiario din Perlepe, și a murit prin naștere născînd copilul Gheorghe, tatăl lui Constantin Șaguna, decedat în calitate de general în armata română. După împărțirile acestui general, părintele său Gheorghe făcuse studii de arhitectură; fiind apoi chemat de Teodor Balș în Țară, se căsătorii la Galați cu Anica Pantazal Costandache, o nepoată de vară a mamei lui Cuza.³⁰) Într-un vechi „Protocol al Cununașilor”, păstrat în arhiva bisericii ortodoxe din Miskolc, se găsește însemnarea în care se spune, că la „1 mai 1802 Naum, fiul lui Evreta Șaguna, după a treia vestire în biserică, a luat în a doua căsătorie de muiere legitimă pe Anastasia, fiica lui Mihail Muciu și s-au cununat prin mine preotul Constantin (Vulp.). Naș a fost Anastasiu, fiul lui Adam Ghergha”.

La anul, la 11 februarie 1803, se naște primul copil din această căsătorie, primind numele bunicului *Evreta*. După trei ani, la 27 august 1806 se naște fetița, numită *Ecaterina*. Iar la sfîrșitul anului 1808 s-a născut al treilea copil, i s-a dat numele *Anastasiu*, după al mamei sale și după al bunicului. În „Protocolul botezașilor” din Miskolc s-a păstrat despre nașterea acestui copil următoarea însemnare: „*Anastasiu, fiul lui Naum Evreta Șaguna și al soției sale Anastasia, s-a născut în 20 Decembrie și s-a botezat și miruit în 28 Decembrie 1808 prin mine preotul Constantin Vulco. Nașul lui a fost Anastasiu, fiul lui Adam Ghergha*”.

Naum Șaguna și Anastasia Muciu au adus, din familie, o mare dragoste de neam, de tărie în credința străbună. Pînă în 1814 soții Șaguna împreună cu copiii lor au trăit în armonie. Mergîndu-i rău cu negoțul, peste familia lui Naum Șaguna au venit vremuri grele, cu necazuri și sărăcie mare, fapt care a îngrijorat mult pe mamă, care se gîndea neîncetat la buna educație a copiilor săi. Tatăl lui Șaguna, scăpătase materialicește, în 1814, ca să poată salva onorabil de la o prăbușire financiară, sfătuit și susținut de episcopul catolic din Eger, Ștefan Fischer, împreună cu cei trei copii, trece la catolicism, cu toată opoziția soției sale. S-au înțeles că copiii pe cheltuiala episcopiei vor fi crescuți în credința catolică. Cu toată energia, Anastasia s-a opus acestui act, și împreună cu cei trei copii a plecat la Pesta, la tatăl său, cu dorința să-și crească copiii în Legea ortodoxă. Bunicul ia nepoții la sine, pentru a le da o creștere îngrijită, fiindcă tatăl copiilor, din cauza sărăciei nu mai era în stare a le-o da.

Episcopul Fischer, într-o scrisoare din 7 octombrie 1814, adresată chiar palatinului (vornicul), îl roagă să binevoiască a da ordin diregătorilor din Miskolc ca cei doi copii mai marișori ai Anastasiei, Evreta și Ecaterina, să fie luați cu sila de la bunicul lor, ca să-i crească episcopul catolic cu cheltuiala sa, iar pe cel mai mic, pe Anastasiu, să-l lase deocamdată în grija mamei sale și a bunicului pînă la vîrsta de școală, urmînd apoi să fie luat și el spre a fi crescut în religia catolică.

Rezistența Anastasiei a nemulțumit pe arhiepiscopul catolic, Fischer, în fața căruia soțul său a declarat că trece la catolicism. De aceea Fischer face o scrisoare către guvernul ungar, în 1815, în care arată înțelegerea sa cu Naum Șaguna privitoare la educația catolică a copiilor săi, la care soția sa s-a opus și a plecat pe furiș la Pesta. În concluzie, el cere ca cei doi copii mai mari să fie aduși cu sila înapoi la Miskolc, iar cel mai mic, Anastasiu, de 5 ani, să fie lăsat mamei sale pînă la anii de școală și apoi dat preotului catolic din Miskolc pentru catehizare.

Între timp, Naum Șaguna moare (1815). Anastasia ia soarta copiilor în mîinile sale și nu va ceda sub nici o formă presiunilor catolice. Ea face imediat o cerere la împărat să-i dea voie să-și

crească copiii în Legea ortodoxă, dar este refuzată, pentru că tatăl lor a fost catolic.

Palatinul a împlinit rugămîntea episcopului. Abia trec însă cîteva luni și episcopul se plînge palatinului într-o scrisoare dată la 16 mai 1815, că copiii lui Șaguna au fost ascunși dinaintea preotului catolic din Miskolc, căruia îi încredințase dînsul, și duși pe furiș la Pesta la neguțătorul Grabovszky. Acest *Atanasiu Grabovszky* – unchiul Anastasiei – era om cu stare bună, neguțător fruntaș, cu legături întinse. Văduva Anastasia înaintează o petiție la curtea din Viena, cerînd să i se dea voie a-și crește copiii în religia străbună. Rugarea ei însă nu e ascultată. Din Viena în 1 iulie 1815 i se dă răspunsul categoric, că copiii trebuie crescuți în religia tatălui lor, care a fost catolic.

Anastasia, cu ajutorul rudeniilor sale bogate și care aveau relații influente, a izbutit a se mai împotrivi cîtăva vreme poruncilor venite de la curte. Abia trece însă un an, cînd îi sosește din Viena un nou ordin (30 august 1816), prin care era cerută să-și trimită copiii numai decît în grija episcopului Fischer, spre a fi crescuți de acesta în credința catolică.

Anastasia la 13 septembrie 1816 înaintează către Palatinul țării o nouă cerere, în care declară, că se va supune ordinului și va pleca cu copiii la Miskolc, numai să nu fie despărțiți de ei. Totodată frații ei Gheorghe și Naum Muciu iau asupra lor îndatorirea de a o ajuta cu bani, ca să-și poată crește copiii și promit că nu vor împiedica educația, ce era acum definitiv hotărît.³¹

Copiii au primit educație catolică, dar fiind împreună cu ei, mama lor a știut să exercite asupra educației o influență statornică și mult mai hotărîtoare, decît catolicii. Mitropolitul Șaguna își aducea și la bătrînețe cu drag și cu recunoștință aminte, cum în vîrsta copilăriei cînd frecventa școala catolicilor din Miskolc, mamă-sa îl învăța acasă rugăciunile străbune și cum îl trimitea duminica și în zile de sărbători cu prescuri la biserica ortodoxă pentru ridicarea căreia au jertfit amîndoi bunicii lui, atît Evreta Șaguna cît și Anastasiu Mihail Muciu.³²

Acasă, copiilor săi, Anastasia li-a dat o bună și temeinică educație ortodoxă, iar aceștia, ajungînd la maturitate, părăsesc

pe rînd Catolicismul și revin la Ortodoxie, declarînd fiecare că fac acest pas nesiliți de nimeni, aceasta fiind conștiința lor.

În 12 ianuarie 1822, băiatul cel mare, Evreta, ajuns la vîrsta de 19 ani, se adresează palatinului, în limba maghiară, informîndu-l că părăsește religia catolică și se reîntoarce la legea strămoșilor săi, declarînd că la acest pas nu este silit de nimeni. În timpul acesta Evreta era angajat la negustorul Dumitru Diamandi din Buda. El ajunge negustor cu stare bună și cu vază în Pesta. Ne mai întîlnim și mai tîrziu cu numele lui: în 18 ianuarie 1848 ajutoră pe fratele său, atunci vicar în Transilvania, cu suma de 1000 fl., iar într-un manifest din 21 mai 1848 care a fost alcătuit cu prilejul întîlnirii românilor în casa lui Emanuil Gojdu, apare iscălit ca deputat al orașului Pesta.³³

Sora, Ecaterina. la 15 noiembrie 1823 încearcă și ea să se reîntoarcă la religia ortodoxă. Într-o petiție adresată din Miskolc către protopopul catolic de acolo Barkóczy spune că nu de mult ar fi avut prilejul să se mărite după un om cu stare bună, dar acesta aflînd despre nesiguranța și încurcăturile ei, în care a fost ea adusă în urma apostasiei tatălui său Naum, părăsindu-și amorul, s-a retras. Vrînd ea să rămînă în credința în care s-a născut și apropiindu-se de vîrsta de 18 ani, roagă protopopul să binevoiască a-i împărtăși instrucția legală de 6 săptămîni.

După multe împiedici, în sfîrșit, la 11 aprilie 1825 și-a început Ecaterina instrucția. În prima zi după ce i s-a comunicat scopul acestei instrucții, fiind întrebată din ce motiv vrea să-și schimbe religia, Ecaterina a răspuns preotului catolic: „Eu nu vreau să-mi murdăresc apa sfințită din botez, m-am născut în legea grecească, în aceeași lege vreau să mor. Dacă pînă acum am fost crescută în religie catolică și am urmat-o, la aceasta am fost silită de porunca principelui; acestei porunci am fost datoare să mă supun. Acum însă ca majoră, am scăpat de sub legea aceea și mi s-a dat voie să aleg între cele două religii. Deci, eu o aleg pe cea grecească, pentru că numai în privința limbii ne deosebim de cea papistașă.”

După stăruinți îndelungate a reușit în 3 septembrie 1825 să înlătore toate piedicele și să treacă de la catolicism la legea

ortodoxă.³⁴ Despre soarta ulterioară a vieții sale, în lipsă de documente, nu se prea poate spune nimic sigur.

Anastasiu, copilul cel mai mic, își începe studiile elementare la școala greco-valahă din Miskolc, apoi la gimnaziul catolic din același oraș, terminîndu-și cursul superior al liceului la vîrsta de 18 ani, la gimnaziul călugărilor piariști din Pesta. La Pesta a locuit la unchiul mamei sale, bogatul negustor *Atanasie Grabovszky*, care își avea locuința în apropierea gimnaziului piarist. În casa acestuia gimnazistul Anastasiu ajunge să aibă primele contacte cu mai mulți intelectuali români de frunte din capitală ca: *Petru Maior, Samuil Micu Clain, Damaschin Bojincă, Dimitrie Țichindeal, Moise Nicoară, Ștefan P. Neagoie, Teodor Aaron, Emanuil Gojdu, Eftimie Murgu, Petru Moaler Câmpeanu, Andrei Mocioni, Constantin Lecca, Paul Vasici, Partenie Cosma, Zaharie Carcalechi*, și alții. În 1826 se înscrie la Universitatea din Pesta și în timp de trei ani studiază filozofia și dreptul. (Aici îl are coleg pe prietenul său de mai tîrziu, pe *Eötvös József*. Ei probabil se cunoșteau de mai înainte, din timpul cînd au studiat împreună ultimele clase ale liceului catolic din Pesta.³⁵). Tocmai la începutul studiilor sale universitare a făcut și el un pas însemnat, pe care îl făcuse și frații lui. Ca student de filozofie anul I, la 9 zile, după ce a împlinit vîrsta de 18 ani, la 29 decembrie 1826, s-a întors și el în sînul bisericii strămoșești, dînd o declarație foarte categorică. După multe tărăgănări și diferite piedici, prin decretul regesc din 2 septembrie 1828, i s-a îngăduit în sfîrșit și lui Anastasiu să revină la religia mamei sale. O comisie, întocmită ad hoc, îl provoca să explice. Șaguna a răspuns simplu și fără posibilități de replică: „vreau să pot trăi și muri în religia în care m-am născut.”³⁶

Cu multă bucurie și pietate și adîncă recunoștință își va aminti Mitropolitul Șaguna de credincioasa sa mamă, care – în anii copilăriei și ai adolescenței – îi lua de mîină și mergeau împreună – cu prescura și pausul subsuoară – la praznicul Intrării în biserică (21 noiembrie), în biserica ortodoxă din Miskolc, și le spunea să-și iubească credința și să rămînă în Legea ortodoxă.

Consemnăm faptul că, în certificatul de școală a viitorului mitropolit Andrei, se spune că el este de religie romano-catolică cu nota eminent la religie și limba maghiară. Dar în actul de revenire la Legea ortodoxă – la vârsta de 18 ani – Șaguna declară solemn că, deși la gimnaziile crăiești din Miskolc și Pesta, s-a ocupat în mod sîrguincios cu studiul religiei și cunoaște principiile acestei religii, „convingerea intimă sau inspirația mă îndeamnă să urmez sfintele precepte ale Bisericii greco-orientale. Doresc să trăiesc și să mor în credința mamei mele, care-și trage originea de la Hristos”.

Cu întoarcerea tînărului Andrei la Ortodoxie, la 29 decembrie 1826, încetează dureroasa dramă a Anastasiei pentru viitorul fiilor săi. Aici se sfîrșește drumul crucii pe care l-a urcat nobila mamă, vreme de 12 ani, între 1814-1826. Lupta eroică, devotamentul și jertfa neprecupețită a venerabilei Anastasia n-au fost zadarnice. Subliniem că tot la dorința mamei sale, tînărul Anastasiu studiază Teologia la Vîrșeț, apoi se călugărește în 1833, luînd numele de Andrei. Convinsă că și-a făcut datoria de mamă creștină față de copii și de Legea străbună, Atanastasia Șaguna trece la cele veșnice în ianuarie 1836, la vârsta de 51 de ani.³⁷

În ziua de 17 ianuarie 1836 a fost înmormîntată de vestitul preot-scriitor *Ioan Teodorovici* în cimitirul Kerepesi din Pesta, în cripta familiei Grabovszky, unde peste cîțiva ani se sălășluiră și rămășițele pămîntești ale copiilor săi, Evreta și Ecaterina. Ca un fiu credincios și frate iubitor, episcopul Șaguna așează în anul 1849 la mormîntul lor o cruce de piatră cu această inscripție:

Mult iubitei sale mame *Anastasia*

Prea prețuitului său frate *Vreta*

Și dulcei sale surori *Ecaterina*

Ridică monumentul acesta

Andreiu Șaguna, Episcopul Ardealului 1849³⁸

Din biografia acestei mame minunate se vede că personalitatea excepțională a marelui mitropolit Șaguna este legată organic de viața și lupta ei. Preocuparea Anastasiei Șaguna pentru educația

religioasă era împărtășită de cei mai mulți macedoromâni, în a căror concepție ortodoxia și naționalitatea erau legate în mod inextricabil. Biserica nu era numai centrul vieții sociale și culturale, ci, supuși cum erau presiunilor de asimilare din partea vecinilor lor mai numeroși de alte credințe și naționalități, ea era și un scut în spatele căruia ei își puteau păstra vechile lor tradiții și limba. Ei erau convinși că abandonarea ortodoxiei constituia doar un prim pas în procesul de deznaționalizare.³⁹

Elena Ghiba Birta (1801–1864)

S-a născut în localitatea *Bichiș*, în 1801. Era fiica preotului *Mihai Ghiba*, primul preot de la biserica ortodoxă. Tatăl său era de origine macedoromână, împreună cu negustorii greci și români din localitate, a ridicat sfîntul lăcaș. Mamă-sa *Ana Neamțu* era din Boroșineu. Elena abia a împlinit 10 ani cînd a rămas orfană și de mamă și de tată. Părinții săi nu lasară nici o avere. Astfel copiii lor s-au împrăștiat în toate părțile. Elena a ajuns la rudeniile sale din Pîncota. Aici servi mai mulți ani. De tînără se căsătorește cu un meseriaș cu numele *Birta*. Bărbatul său era sărac și pe lîngă aceasta, era și bolnav. Neputînd trăi în Pîncota, se mutară la Arad, unde nu peste mult soțul său a decedat. Elena Ghiba din nou ajunge servitoare, intră la un oficianț cameral cu numele *Emanuil Gogheru*, la care a servit 33 de ani. Stăpînul ei avea o avere însemnată, și nu avea decît un singur nepot. Ca răsplată că îl servise timp îndelungat - Elena l-a mai ajutat și în administrarea averii – Gogheru îi atestă toată averea. Avea doar datoria să-i dea nepotului 50.000 Fl. Așa Elena Ghiba Birta „cea săracă”, în 1863, decedînd stăpînul său, deveni de-o dată înstărită, dispunînd de circa 150.000 fl. Avînd însă și dînsa o vîrstă mai înaintată, încă în acel an (1863) își face testamentul la îndemnul avocatului *Ioan Popovici*. Elena Ghiba la anul, în 1864, a decedat într-un spital din Pesta. În 25 ianuarie 1864 a fost înmormîntată în cimitirul „Eternitatea” din Arad.⁴⁰

A lăsat o avere considerabilă, două case în Arad și peste

130.000 fl., din care a înființat o fundație de burse administrată de un comitet sub președinția Episcopului din Arad. De asemenea, în urma dispozițiilor testamentare, a lăsat fonduri bisericilor din Arad, Bichiș, Oradea și Ineu, precum și un fond pentru mărirea salariului învățătorului din *Bichiș*. În afară de aceste fonduri, a separat ajutoare filantropice de aproape 4000 fl. pentru săracii din orașul Arad, pentru meseriași și pentru formația de pompieri.⁴¹

Elena Ghiba Birta, neuitînd de unde a pornit, intrînd în posesia moștenirii, imediat a făcut următorii pași filantropici și ajutători: a dat ajutor bănesc pentru construirea turnului bisericii din *Bichiș*; 20 de familii sărace timp de 3 luni au fost întreținute cu pîine; preparanzilor săraci a dăruit 100 fl, etc. În testamentul său redactat la 2 iunie 1863, a mai testat ajutoare:

„Bisericii r.cath. din Arad	2000 fl.
Bisericii catedrale române din Arad	4000 fl.
Bisericii g.n.u. din Bichiș	1420 fl.
Școlii g.n.u. din Bichiș	
spre îmbunătățirea plății învățătoarești	1000 fl.
Bisericii g.n.u. din Oradea mare	1000 fl.
Pentru îmbunătățirea plății cantorului grecesc	500 fl.
Bisericii g.n.u. din Boroșineu	1000 fl.
Bisericii g.n.u. sîrbești din Arad	100 fl.
Bisericii augustine din Arad	500 fl.
Bisericii elvetice din Arad	500 fl.
Xenodochiului Aradanu	1000 fl.
Casei săracilor din Arad	1000 fl.
Pentru 12 văduve	1200 fl.
Pentru stipendierea tinerilor români și greci de religie g.n.u.	48.000 fl.” ⁴²

Fundația Elena Ghiba Birta a fost înființată prin punctul 23 al testamentului său, avînd un capital inițial de 48.000 fl., din a cărui venit fiind să se acorde burse unui număr de doisprezece tineri care-și urmăresc studiile liceale sau superioare. Scopul acestui pas e motivat în felul următor: „Luînd în privință, cum că

institute pentru înaintarea creșterii săracei tinerime g.n.u. prea rare sînt, ba în unele împrejurări nici sînguraticie institute nu sînt; și din alte institute de după regularea întemeietorilor nu se pot participa; iar temeiul de căpetenie a înaintării națiunilor, și a buneii stări precum spirituale așa și materiale, zace în educațiune și școală: drept aceea eu ca din părinte grec și mamă română născută, pătrunsă de acea oftare, ca la înaintarea mai frumosului viitoriu, culturai spirituale și înfloririi acestor națiuni după puțința mea se pot confera, întru acea dulce speranță cum că aceasta a mea faptă va fi urmărită de un salariu efeptu, și cum că străvechiul meu mormînt îl va ține vrednic de o recunoscătoare privire: bucuros m-am hotărît a înființa un așezămînt sub titula *Așezămîntul Elenei Birta născută Ghiba*, din care cauză prin acest demînd ca după înterveninda mea moarte: executorul testamentului meu, din lăsamîntul meu spre acest scop 48.000 florini v.a. în cassa de păstrat din Arad sau Pesta ca așezămînt veșnic să-l elochedie pe interes.

Statutele așezămîntului acestuia al meu le cuprind în următoarele:

a) Acest așezămînt precum mai sus s-a zis se va numi „Așezămîntul Elenei Birta născută Ghiba”.

b) Capitalul acestui așezămînt al meu se va așeza în cassa de păstrat din Arad sau Pesta precum executorul testamentului meu cu cale va afla.

c) Acest așezămînt îl supun privegherii unui comitet statornic rugînd pre Ilustratea Sa Domnul Episcop g.n.u. a Aradului, și în întîmplarea vacanței, pe locutenintele său, spre primirea presidiului.

d) Acest comitet va sta afară de Preside din 12 mădulari, din cari pururea și netrămutavern 4 din cler și 8 din mireni - civili - să fie; de mădularii acestui Comitet pre următorii denumesc, adecă:

Din cler

1. Ioan Russu catechet preparandial g.n.u. din Arad.
2. George Popescu protopresviter g.n.u. din Buteni.
3. Iosif Beleş protopresviter g.n.u. din T. varadia.
4. Petru Chirilescu protopresviter g.n.u. din Chișineu.

Din mireni:

1. Ilustratea Sa Domnul Teodor Serb supremul comite al Aradului.

2. Ioan Popovici Directorul preparandiei.

3. Alexandru Gavra profesor de preparandie.

4. Atanasiu Șandor profesor de preparandie.

5. George Ebesfalvy avocat.

6. Petru Fruscha avocat.

7. Petru Nicolici neguțător din Oradea mare.

8. Marcu Daliciu neguțător din Lipova,

rugînd pe înșirații sus titulați Domni ca aceasta denumire, în interesul tinerimei care de acest așezămînt se va folosi, fără de renumerațiune a o primi; asecutorul meu scop prin usteneala lor a o sprijini să binevoiască.

e) Spre ducerea protocolului acestui comitet rog pe cel mai tînăr dintre membrii comitetului.

f) Pe permanentul preside a comitetului adecă pe episcopia g.n.u. din Arad cu toată stima o rog, ca scriptele atingătoare de acest al meu așezămînt, precum și protocoalele și altele scrisori a comitetului meu, destins în arhivul Episcopiei a se păstra să demande.

g) Sfera afacerilor Comitetului, mai jos se va circumscrie.

h) Din acest al meu așezămînt neîntrerupt se vor stipendia 12 elevi născuți greci și români de religiunea g.n.u. din comitatele Arad, Bihor, Bichiș și Cianad unul cîte unul cu stipendiu anual de 200 fl.v.a.

i) Elevii doritori de a fi primiți în acesta așezămînt sînt datori a dovedi, cumcă:

I. Sînt de religiunea g.n.u. de naștere greci sau români.

II. Cumcă sînt orfani săraci, sau că părinții lor sînt atît de săraci, cît a-i învăță nu sînt în stare.

III. Cumcă cel puțin școala elementară cu așa sîrguință au învățat, cît primirea lor în clasa normală nici o îndoială nu pățemesc; iar aceia cari învățămintele normale, gimnasiale, academice sau de universitate au ascultat, astfel de testimoniu de

învățămînt și purtare morală au raportat, pe temeiul căruia în clasele mai înalte graduatim se pot primi.

IV. Cumcă purtarea lor morală consumă legilor școlastice.

V. Aceea îmi rezerv: ca înainte de toate rudeniile mele, adecă condescendenți și colaterali precum și urmașii acelora, cari se trag de la părintele meu Mihail Ghiba paroh în Bichiș; și de la mama mea Ana Neamțu din B.Ineu, – ori în care comitat locuiesc în înaintea altor recurinți să aibă prioritate, și străinii numai atunci să primească, dacă din rudeniile mele spre primire apți nu vor recurge.

j) Acel elev, care întru acest așezămînt s-a primit, stipendiul anual de 200 fl. pînă atunci să-l folosească, pînă cînd cursul școlar pe care ori filosofica, ori juridica, ori medica, sau chirurgia ori politechnica o va fini.

k) Elevul în acest așezămînt primit prin purtarea imorală sau prin reportarea testimoniului de clasa a 2-a sau a 3-a din învățăminte va perde stipendiul; din care cauză elevii stipendiați vor fi îndatorați pentru legalizarea lor, testimoniu școlastic precum din 1. așa și din 2. semestru a-l prezenta la prezidele comitetului.

l) Încît însă careva elev stipendiat, întru învățare prin infirmitate sau prin alta, fără vina lui întrevenită nenorocire împedicatu, ar cade în clasa a 2-a și aceasta ar fi în stare pe deplin a dovedi: astfel de elev și în întîmplarea repetirei clasei va trage stipendiul.

m) De la elevii cari vor participa din acest așezămînt pretind, ca oriunde și în oricare institut de învățămînt să fie, să se poarte solid, și prin sîrguința lor să se trudească așezămîntului meu spre laudă a fi; iar regelui, - națiunei, și comunei folositori cetățeni a se face; și în urmă pretind ca cu conșcolarii săi de diferite națiuni, ca cu egali fii a comunei patria și frații săi, în frățească armonie să trăiască, și de tot felul de faptă, care ar da ocaziune imparechiariei, sub perderea stipendiului - să se ferească.

n) Pretind, ca elevii cari vor lua parte în acest așezămînt, după finirea învățămintelor lor, în scris să asigure comitetul, cumcă de loc ce ajungîndu-și scopul și starea lor materială îi va permite, spre sprijinirea acestui așezămînt odată pentru totdeauna vor plăti 25 fl.v.a.

Sfera afacerii comitetului:

1. Membrii cari din comitet vor muri sau din orice cauză vor repăși, vor fi aleși prin preside și ceilalți membri cu votisare secret, așa însă ca proporțiunea prin mine defiptă să se observe, adecă: cu totdeauna 8 mireni și 4 din cler să fie.

În privința acestui punct ca escepțiune rînduiesc ca decumva membrul Comitetului Ioan Popovici ar păși din comitet sau ar muri, în locul dînsului fiul său Aureliu Popovici fără alegere va cuprinde locul părintelui său.

2. Comitetul în tot anul de două ori se va coaduna nesmintit, și adecă: în celea dintîie zile a lunei lui septemvre și aprilile.

3. Comitetul va pertrapta rugămintele elevilor și conștiincios cercetînd însușirile de primire mai sus descise cu privire la punctul V. prin majoritatea voturilor va hotărî care recurinte să se stipendieze.

4. Comitetul, seria elevilor în acest așezămînt primiți, deloc o va străpune respectivei casse de păstrat - în care va fi alocat capitalul și deodată pe tot elevul îl va prevedea cu asemnațiune cătră cassa de păstrat.

5. La aducerea deciziunii valide afară de presidele mai puțin 6 membri trebuie să fie așa ca numărul membrilor mireni de față negreșit de două ori să fie mai mare decît a membrilor din cler.

6. Afară de celea două sesiuni ordinare, președintele, de după trebuințe și de mai multe ori poate convoca comitetul.

7. Comitetul tot la jumătate de an va ține socoata ca cassa de păstrat, și strîns va priveghia spre acea ca asemnatele stipendii respectivilor elevi cu acuratețe să li se dee.

8. Comitetul pe acel stipendiat elev despre care se va dovedi cumcă pentu purtarea imorală din numărul studioșilor s-a șters, sau pentru neînvățarea din lenevire provenită, în a doua sau a treia classă a fost clasificat, din așezămînt îl va șterge, și estradarea stipendiului, nu numai i va sista, ci aceea de totul o va înceta.

9. Comitetul numai pe temeiul mai sus atinselor cause poate să sisteze sau să înceteze stipendiul căruiva din acest așezămînt cîștigat.

10. Pozițiunile cardinale a acestor statute, comitetul nicicînd nu poate să le schimbe.

11. Restul stipendiului anual a acelor elevi cari în decursul anului ar repausa, sau din susamintitele cause s-ar lipsi din așezămînt, cassa de păstrat în urmarea dispozițiunii comitetului va manipula ca fondul de rezervă a așezămîntului meu, și din principalul capital al așezămîntului destins se va capitaliza; așa de cumva s-ar întîmpla că lipsesc tineri cu capacități pentru primire, și stipendiu va rămîne vacant, acel stipendiu pînă atunci, pînă la începutul anului (și care la octombre se începe) nu se va suplini - în cela-i fondu de rezervă se va capitaliza și în urma sub punctul n) atinșii 25 florini, în caz de s-ar plăti, și prisosul intereselor capitalului de căpetenie rămas după plătirea stipendiilor tot către a același fond de rezervă se va capitaliza.

12. Comitetul va priveghia ca acest fond de rezervă tot la trei luni să se capitalizeze, după ce însă acest fond de rezervă s-ar ridica la 20.000 florini, atunci încetînd capitalizarea mai departe, interesul acestui capital între stipendiații mei din clasele mai înalte căroro viptul și locuința precum și alte erogațiuni li sînt mai mari, egali împărțit qvarteliter se va asemna și estrada, - iară din prisosul interesului capitalului de căpetenie stipendiile și cei sub n) atinșii 25 florini, comitetul va sprijini pre acei elevi stipendiați din acest așezămînt, sau nefiind de aceștia pre altu tineri g.n.u. români și greci cari din filosofie, drepturi, medica, chirurgica, sau geometria doresc a face rigoroze sau a depune censura avocația-lă.

13. În întîmplare dacă cîndva cassa de păstrat în care capitalul așezămîntului meu va fi alocat, s-ar desființa, în acea întîmplare grija de căpetenie a comitetului va fi, ca acest capital de așezămînt într-alta cassă sigură de credit sau păstrare să se așeze, iar peste tot susținerea acestui așezămînt, conștiincioasa lui manipulare, și dreapta pertraptațiune la primirea stipendiaților o încredințez mădularilor comitetului, rugîndu-i ca de acela ca de refugiul săracilor orfani și a pruncilor născuți din părinți săraci cu energie să grijească și să le apere în contra oricărui atac sau încercare de nimicire."⁴³

Testamentul Elenei Ghiba Birta este structurat în trei părți principale și este întocmit după toate regulile juridice ale vremii.

După multe greutăți, fundația a fost aprobată prin decizia nr.10456 din 27 iunie 1877 a Tribunalului din Arad.

După moartea testatoarei, abia la 6 ani, s-a întrunit comitetul de administrare a fundației. Ședința a avut loc la 6 iunie 1870 la reședința episcopală din Arad, în prezența episcopului Procopie Ivacicovici și a membrilor: Petru Chirilescu, Iosif Beleş, Alexandru Gavra, Atanasie Șandor, George Ebesfalvy și Marcu Deliciu.⁴⁴ La această întrunire s-a citit testamentul fondatoarei. S-a adus decizia în ce privește înregistrarea fundației la tribunal. Tot în cadrul acestei ședințe s-a ales ca membru al comitetului fiul avocatului Ioan Popovici, Aurel Popovici, în locul tatălui său. De asemenea, se mai aleg și alți membri, și anume: Miron Romanul, Mihai Cociuba și Teodor Serb.⁴⁵

„Abia după șapte ani, la 1 septembrie 1877, în cadrul ședinței comitetului prezidată de data aceasta de către episcopul Ioan Mețianu, în urma deciziei Tribunalului din Arad susamintite, s-a putut serba înființarea acestei fundații. Cu acest prilej dr. Atanasie Șandor va ține o cuvântare de deschidere din care prezentăm câteva spicuiuri: „Înainte cu 13 ani viețuia aici, în Arad, o femeie pe care Dumnezeu a binecuvîntat-o cu o avere frumoasă, cu un suflet nobil și cu simțăminte de caritate creștină, care îndemnată de un fiu demn al Bisericii noastre, de un bărbat cu simțăminte tot atât de nobile, toată averea sa a închinat-o în scopuri filantropice, între care se numără și o fundație întemeiată pentru 12 studenți orfani și săraci din dieceza noastră, și care pînă acum este cea mai frumoasă fundație diecezană.

Femeia aceea a fost Elena Ghiba Birta, iar bărbatul acela demn a fost fericitul Ioan Popovici, pe atunci avocat și director al Institutului nostru preparandial; și în fine fundația de care vorbim este: capital 48.000 fl. pus sub scutul și îngrijirea P.O.D. Voastre din a cărui venit să se stipendieze 12 tineri studioși ortodoxi orfani ori săraci din comitatele Arad, Bihor, Békés și Cenad.”⁴⁶

În cadrul ședinței sus amintite, au avut loc noi alegeri de

membrî în locul celor decedați, precum și înlocuirea pe motiv de sănătate a lui Alexandru Gavra cu Vasile Paguba.

Desemnarea primilor 12 bursieri, din totalul de 45 concurenți, s-a făcut în cadrul ședinței a patra a comitetului, la 19 septembrie 1877. Aceștia sînt următorii: I. *Buna din Garbed, jurist în anul IV la Oradea; Iacob Hotăran din Șimand anul II la același institut; Roman Ciorogariu din Pecica, student la filosofie în anul I la Pesta; Aurel Popovici din Bichiș, student în anul I la Oradea; Gheorghe Plop din Șiclău, student la Oradea; Ioan Trandafir din Arad, elev la gimnaziul din localitate; Alexandru Rațiu din Arad, elev la același gimnaziu; Ioan Dudulescu din Beiuș, elev la gimnaziul din Beiuș; Teodor Pap din Carpești elev la gimnaziul din Beiuș; Ioan Găran din Arad elev la gimnaziul din localitate și Ilie Precupaș din Arad, elev la același gimnaziu.* „Statutele fundației au fost redactate în cadrul ședinței comitetului din data de 25 septembrie 1878 și trimise ministerului spre aprobare. Ele cuprind patru părți. Prima parte prezintă „originea și locul fundației; partea a doua se ocupă cu modul de administrare al fundației; partea a treia cu scopurile fundației iar partea a patra cu „fondul de rezervă, originea, folosirea și menținerea acestuia.”⁴⁷

Această fundație a funcționat din 1877 în modul cum a fost prescris în testament. A fost administrată de o comisie compusă din 12 membri, 4 preoți și 8 mireni sub președinția episcopului Aradului. În concursurile prescrise și publicate de către comitet, de la concurenți se cerea să documneteze că: 1. Sînt de religie gr. orientală, și de naționalitate română ori greacă, născuți în careva din comitatele Arad, Bihor, Bichiș, Cenad. 2. Că studiază în oarecare institut de învățămînt, cu succes distins, și cu bună morală, și că sînt lipsiți de mijloacele trebuincioase. 3. Rudeniile fondatoarei, și succesorii acelora, cari se trag din familia părintelui său Mihai Ghiba, fost paroh ortodox în localitatea Bichiș, și cele ale mamei sale Ana Neamțu din Ienopole, aveau prioritate.⁴⁸

În perioada 1877–1905 au primit burse 88 de tineri. Printre aceștia găsim și bursieri din localitățile Ungariei de azi. Pe *Emil Coste din Cenadul Unguresc*, care a terminat în 1896/97 la Academia de drept din Oradea și pe *Gheorghe Popovici din Chitighaz*,

care a terminat tot aici în 1901/1902.⁴⁹ *George Popovici din Bichiș* în 1892/93 era student în anul IV la medicina din Cluj și, pe lângă bursa de 200 fl. primită de la *Fundația Elena Ghiba Birta*, a mai primit 200 fl de la *Fundația Gojdu*.⁵⁰ *Fundația Elena Ghiba Birta* din Arad „a fost o binecuvântare pentru mulți tineri, care ulterior s-au remarcat în mod deosebit pe plan profesional, cultural și social. Dintre aceștia amintim pe următorii: dr. Iustin Ardelean, devenit jurist și redactor de ziar [a fost și redactorul foii satirico-umoristice *Vulturul* din Oradea – M.B.]; dr. Gheorghe Alexici, care a devenit profesor de limba și literatura română la Academia comercială din Budapesta precum și al Universității de aici; Roman Ciorogariu, devenit profesor și director al preparandiei din Arad și apoi Episcop la Oradea; Petru Mladin și Izidor Bodea au devenit medici; Ioan Costa, va deveni profesor la Preparandia din Arad; Ioan Petran, va deveni cadru didactic de asemenea în Arad; Sever Ispravnic din Curtici, va deveni avocat în Arad; Procopie Givulescu, va deveni preot în Curtici și protopop în Radna; Nicolae Mihulin, care va deveni profesor la Arad; Șiclovan Nicolae din Arad, va deveni inginer în Arad, precum și mulți alții.”⁵¹

Conform dorinței fondatoarei, după terminarea studiilor, fiecare bursier al fundației, cu o sumă de 25 fl., contribuia la mărirea capitalului. Suma fundației în 1913 era 154.469 coroane⁵²; în 1915 fundația dispunea de 159.513 coroane⁵³; în 1921 suma era 160.024 coroane.⁵⁴

„Fundația va trece prin momente dificile mai ales în perioada celui de al doilea război mondial, când capitalul ei va scădea simțitor. Acesta face ca în ședința din 31 ianuarie 1939, președintele comitetului de administrare, dr. Andrei Magieru, episcopul Aradului, să ceară de la foștii bursieri a contribui la refacerea capitalului fundației, pentru a deveni din nou capabilă de a conferi burse. Tot în cadrul acestei ședințe, care a fost și ultima, s-a hotărât ca elevele Liceului Elena Ghiba Birta să îngrijească mormântul fondatoarei, la care în anul 1935 s-a așezat o cruce de piatră.”⁵⁵

Modul de obținere a burselor era deosebit de atent reglementat

de Elena Ghiba Birta, prin aceea că elevul sau studentul trebuia să obțină rezultate bune la învățătură, a căror dovadă era certificatul școlar anual. Pe lângă aceasta concurentul trebuia să facă dovadă unei comportări civilizate, să fie exemplu de ținută morală în toate împrejurările.

Grație acestei fundații, românii din Arad și împrejurimi au reușit să-și formeze o pleiadă de intelectuali, care au făcut studii superioare la filosofie, drept, medicină și politehnică, în țară și în străinătate.

Bursierii proveneau din familii cu venituri modeste (țărani, învățători, meseriași, preoți, funcționari etc). Unii au fost orfani. În urma absolvirii școlilor, mulți au devenit medici, juriști, preoți, profesori, arhitecți, învățători etc. Mulți dintre ei au devenit personalități marcante ale vieții național-culturale românești din Ungaria.⁵⁶

Cultura românească din Ungaria s-a păstrat și răspândit prin mijlocirea bisericii și a școlii. Aceste instituții au fost ajutate de societățile culturale și de românii mai înstăriți, care formau și constituiau fundații, deveneau mecenații culturii române de aici. Constituirea asociațiilor sau fundațiilor culturale este o activitate caracteristică secolului al XIX-lea, cu preponderență, dar și a primelor decenii ale secolului XX. Fundațiile și asociațiile, mai ales acelea constituite din inițiativa unor personalități culturale, au avut drept obiectiv și ajutorarea elevilor și studenților silitori, care nu dispuneau de posibilități materiale pentru a-și termina studiile, cu scopul de a contribui la culturalizarea maselor, fortificând conștiința de identitate.

În a doua jumătate a veacului trecut, românii au reușit să-și creeze o intelectualitate numeroasă, ridicată din popor, grație fundațiilor create de unele instituții culturale și bisericești și de unele persoane generoase care și-au sacrificat averea în acest scop. Printre acestea o putem enumera și pe Elena Ghiba Birta.

Membrele *Societății Femeilor Macedoromâne din Pesta* (1815), *Anastasia Șaguna*, *Anastasia Pometa*, *Elena Ghiba Birta* au fost protectoare de seamă a învățământului, culturii și Bisericii Orto-

doxe Române din Transilvania și Ungaria. Aceste femei celebre care au depus o muncă dezinteresată și dusă pînă la sacrificiu, în interesul propriei nații, pot constitui un model demn de urmat și pentru generațiile de astăzi.

NOTE

1. *Educația feminină în societatea românească a secolului XIX*, Tipografia Carol Göbl, 1897, vol. I, p. 239.
2. *Cuventu rostitu de Directorulu Școleur B. Boerescu, la împărțirea premiilor din anulu școlaru 1858-1859*, București, Tipografia Statului, 1859, p. 4.
3. Petru Barbu, *Religiunea în școala poporală*, Caransebeș, 1897, p. 5.
4. Ion Slavici, *Educațiunea morală*, București, Editura Minerva, 1909, p. 16.
5. Francois Furet, *Omul romantic*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 121-122.
6. Eugenia Glodariu, *Unele considerații privind mișcarea feministă din Transilvania (A doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea)*, In: Acta Musei Napocensis, XX, Cluj, 1983, p. 231-239.
7. Cornelia Bodea, *Femeia română în Transilvania și Ungaria secolului trecut*, In: „Simpozion”, Giula, 1996, p. 7.
8. *Familia*, 1869, nr. 14, p. 164.
9. Eugenia Glodariu, *ibidem.*, p. 233.
10. Virgil Molin, *Din istoricul parohiei parohiei române ortodoxe din Pesta (1788)*, In: „Mitropolia Banatului”, 1966, nr. 4-6, p. 259.
11. *Ibidem.*
12. Cornelia Bodea, *ibidem.*, p. 9.
13. *Ibidem.*
14. *Ibidem.*, p. 10.
15. Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București, 1942, p. 214.
16. A. N. Hâciu, *Aromânii. Comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație*, Focșani, 1936, p. 554-555.
17. Cornelia Bodea, *ibidem.*, p. 10.
18. *Ibidem.*, p. 11.
19. *Ibidem.*, p. 15.
20. *Ibidem.*, p. 16.
21. Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, p. 24.
22. Cornelia Bodea, *ibidem.*, p. 20.
23. Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, p. 25-36.

24. Ioan Lupaș, *Anastasia Gojdu (1796-1863)*, In: „Studii, conferințe și comunicări istorice”, vol. III, Sibiu, 1941, p. 264-266.
25. *Ibidem.*
26. *Enciclopedia română*, vol. II, Sibiu, 1904, p. 588.
26. Florian Dudaș, *Emanuil Gojdu în sprijinul vechii Catedrale Ortodoxe a Bihorului*, In: „Familia”, 2006, iunie
28. *Concordia*, 1862, nr. 103, p. 408-409.
29. Simion Radu, *Icoana unei orednice mame: Anastasia Șaguna*, In: *Telegraful Român*, 1986, nr. 25-26 și 27-28, p. 2.
30. Ioan Lupaș, *Viața unei mame credincioase – Anastasia, mama lui A. Șaguna (1785-1836)*, In: „Studii, conferințe și comunicări istorice”, vol. III, Sibiu, 1941, p. 177.
31. Maria Berényi, *Colonia macedoromână din Miskolc și familia Șaguna*, In: „Simpozion”, Giula, 1998, p. 26-28.
32. Ioan Lupaș, *Anastasia Șaguna. Povestea unei mame credincioase*, Postfață de Mircea Păcurariu, Editura Scara, București, 2000, p. 26.
33. *Ibidem.*, p. 28.
34. *Ibidem.*, p. 31-33.
35. Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andreiu Șaguna. Monografie istorică*, a II-a ediție, Sibiu, 1911, p. 16-19.
36. Ioan Lupaș, *Șaguna și Eötvös*, Arad, 1913, p. 6.
37. Simion Radu, *ibidem.*, p. 2.
38. Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andreiu Șaguna. Monografie istorică*, a II-a ediție, Sibiu, 1911, p. 20.
39. Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1846-1873*, București, 1995, p. 31.
40. Maria Berényi, *Rolul fundațiilor în cultura română din Ungaria în secolul al XIX-lea*, In: „Simpozion”, Giula, 1994, p. 58-59.
41. Cornel Clepea, *Fundații școlare ale episcopiei Aradului*, In: „Ziridava”, Arad, 1993, p. 429.
42. *Concordia*, 1864, nr. 9, p. 34.
43. *Ibidem*, p. 34-35.
44. C. Clepea, *ibidem*, p. 430.
45. *Ibidem.*
46. *Ibidem.*
47. *Ibidem*, p. 431.
48. *Biserica și Școala*, 1883, nr. 1.
49. Viroel Faur – Ioan Fleisz, *Studentii români la Academia de drept din Oradea în anii 1850-1918*, In: „Crisia”, 1987, p. 157-163.
50. Maria Berényi, *Istoria Fundației Gojdu (1870-1952)*, Budapesta, 1995, p. 24.
51. C. Clepea, *ibidem*, p. 431.

52. *Revista preoților*, 1914, nr. 19–20, p. 17.
 53. *Ibidem*, 1916, nr. 6–7.
 54. *Biserica și Școala*, 1921, nr. 21–22.
 55. C. Clepea, *ibidem*, p. 431.
 56. Maria Berényi, *Fundația „Elena Ghiba Birta”*, In: „Lumina 2000”, Giula, 2000, p. 14–18.

Elena Rodica Colta

Preocupările bibliofile ale familiei Mocioni

Puțini din cei ce vizitează azi castelele familiei Mocioni de la Căpâlnaș și Bulci (jud. Arad), știu că odinioară aici s-au găsit două din cele mai importante biblioteci nobiliare din zonă.

Și aceasta pentru că devalizarea, pe care au suferit-o, la naționalizare, „în numele poporului”, cele două castele, a însemnat, dincolo de golirea încăperilor de mobilă, covoare, tablouri, argintărie și porțelanuri, implicit și încărcarea în camioane, distrugerea sau înstrăinarea acestor cărți, prea burgheze prin conținutul și aspectul lor.

Urmarea a fost că scriind istoria acestor biblioteci valoroase prin raritățile pe care le-au conținut am ajuns să scriu despre ceea ce devenise de fapt două colecții dezmembrate de comuniști în urmă cu aproape decenii.

Încercarea de reconstituire a lor, tardivă și reparatorie, începută în urmă cu 15 ani, a înaintat însă, în absența vechilor inventare, și în măsura în care cărțile naționalizate au fost incluse în fondul general al unor biblioteci din București și Arad¹, fără specificație de proveniență, extrem de anevoios.

Singurele elemente de identificare certă, cu care am putut opera, au fost mărturiile documentare rămase pe volume, reprezentând ex libris-uri, semnături autografe și dedicații, atât ale diferiților membri ai familiei cât și ale celor cu care familia a stabilit alianțe prin căsătorie.

Rezultatul obținut în această etapă a investigațiilor, chiar parțial, fiindcă a avut în vedere doar cărțile Mocioneștilor ajunse în biblioteca muzeului din Arad, unul dintre beneficiarii de altădată, s-a dovedit extrem de spectaculos, dezvăluind de-a lungul a trei veacuri de lectură, o largă deschidere culturală și informațională, generațiile succesive punându-și, prin preferințe și opțiuni,

amprenta asupra achizițiilor făcute în diferite epoci. Odată cu articolul despre aceste biblioteci lucrurile păreau într-un fel limpezi, fiindcă, chiar dacă nu se puneau problema restituirii cărților, colecțiile puteau fi cunoscute de cei interesați.

Destinul n-a vrut însă ca povestea acestor cărți să se oprească aici. În 2003 cele mai valoroase exemplare au fost înstrăinate din biblioteca muzeului încât azi, când ne referim la preocupările bibliofile ale Mocioneștilor, ne referim de fapt la niște cărți dispărute.

Acest lucru nu ne împiedică însă să vorbim despre marea dragoste pentru carte și despre apetența pentru lectură a diferiților membrii ai familiei Mocioni, aspecte care le completează de fapt profilul intelectual.

De altfel, în cazul lor, așa cum vom vedea în cele ce urmează nu putem să vorbim despre un singur iubitor de carte și despre moștenitorii unei colecții ci despre mai multe generații de bibliofili.

Și de vreme ce cărțile citite sunt alese de oamenii, se impune să cunoaștem, fie și foarte succint, proprietarii.

După cum se știe din monografia ce le-a fost consacrată de Theodor Botiș, un apropiat al casei², familia Mocioni, însumând 48 de membrii, din 7 generații, era originală, din Aspropotam (Tesalia), numele inițial fiind, după Botiș, Mucină.

Tradiția vorbește despre un oarecare preot aromân Petru, care a venit în imperiu însoțind armatele prințului Eugen de Savoia în campania antiotomană, fiind atestat în luptele de la Zenta.

După terminarea războiului, despre acest preot Petru nu se mai știe nimic, însă din familia lui găsim menționat un alt protopresbiter greco-neunit Constantin, așezat în anul 1747 în colonia aromână din Pesta, pe lângă biserica „greacă”, care ar fi putut să-i fie fiu.

Nu știm când și cu cine s-a căsătorit Constantin însă se pare că a avut 5 copii, din care trei sunt amintiți cu numele: Petru II, Mihai și Andrei³.

Ultimii vor întemeia cele două ramuri ale familiei, ambele înnobilate la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în împrejurări diferi-

te,⁴ și anume ramura armalistă Mocioni din Ungaria și ramura Mocioni de Foen din Banat.

Cele două biblioteci amenajate la Căpâlnaș și la Bulci au aparținut, fiecare uneia din aceste ramuri, istoria lor identificându-se cu istoria proprietarilor lor, motiv pentru care am considerat util să le prezentăm distinct.

1. Începuturile bibliotecii de la Căpâlnaș

Nucleul bibliotecii de la Căpâlnaș, aparținând ramurii armaliste care a trăit inițial în Ungaria, este mult anterior mutării Mocioneștilor pe proprietățile lor din județul Arad, colecția constituindu-se, ca bibliotecă de familie, în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, în casele acestora din Tokaj și Budapesta.

Mihai I Mocioni, primul din această ramură, a deținut o avere considerabilă, situându-se printre fruntașii breslei negustorești din colonia macedo-română din Pesta.

În anul 1761 se căsătorește cu Eva Kefala, aparținând aceluiași grup etnic, cu care va avea 16 copii, din care în viață rămân 8. Existența de fiecare zi a familiei s-a desfășurat în limitele tradiției, la care acest neam aprig ținea foarte mult.

Mihai a cumpărat proprietăți la Tokaj, lângă cele ale socrului său, și la Miskolc, unde s-a și mutat⁵ și unde a făcut negustorie, probabil comerț cu vin și cu lemn în Polonia. Dar a frecventat în continuare societatea macedoromână budapestană, din membrii căreia și-a ales gineri pentru fete.⁶ Între ei au vorbit în dialect (în „vlaşcă”), deși cunoșteau, cum era și firesc, limba maghiară.

În anul 1770 îl găsim înregistrat printre proprietarii de casă „greci” din Pesta, pe strada Kecskeméti nr. 86/ 338.⁷

De asemenea, în 2 iulie 1789⁸, Mihai Mocioni alias Popovici figurează, cu o familie formată din 8 membrii, pe lista credincioșilor petiționari macedoromâni, pentru ridicare bisericii greco-valahe.

În ceea ce privește nivelul cultural al tânărului negustor nu avem nici un fel de informații. Ca fiu de preot a învățat probabil

să scrie, să citească și să socotească la școala confesională de pe lângă biserica din Pesta. Nu știm însă dacă și-a continuat pregătirea, dacă a avut deprinderi de lectură și ce anume a citit.

Știm însă că fiul său cel mare, Petru III, a fost înscris de familie la Liceul piariștilor din Pesta, unde a luat locul I pe clasă, și în continuare la o școală superioară din Pojon (Bratislava).

În ciuda studiilor universitare, care l-ar fi îndreptățit poate să solicite anumite funcții în administrația de stat, Petru Mocioni se mulțumește să administreze averea familiei, moștenită în anul 1789, la moartea tatălui său și să continue afacerile .

Respectând obiceiul neamului, se căsătorește tot cu o aromâncă, cu Ecaterina de Caracioni. A locuit se pare și el la Miskolc, unde în 1806 îl găsim printre ctitorii bisericii ortodoxe, alături de familiile Gojdu, Grabovsky, Muciu, Roja.⁹

De numele lui Petru III se leagă începuturile bibliotecii de familie.

La cărțile cumpărate de Petru, reprezentând aproximativ 150 de volume, se vor adăuga, în anul 1803, cele din biblioteca bunicului său, seniorul Ioan de Kefala, mare comerciant în Pesta¹⁰, pe care le moștenește.

Așadar cronologic, biblioteca Kefala este cea mai veche parte din colecția ajunsă în veacul al XIX-lea la Căpâlnaș.

2. Biblioteca Kefala

Informațiile despre biblioteca Kefala, remarcabilă la vremea sa pentru un aromân, ne-au fost furnizate, în absența catalogului de colecție și a datelor de arhivă, la care nu am avut până la această dată acces, de cărțile care s-au transmis, din generație în generație, ca parte din biblioteca Mocioni.

Notațiile făcute pe aceste exemplare în urmă cu 300 de ani, cerneala specială aurie folosită de proprietarul lor – o parte din aceste însemnări se referă la datele de inventar ale cărților în bibliotecă: locul cărții pe raft și poziția în registrul de inventar – ne indică în persoana lui Kefala un colecționar¹¹, desigur în accepția de atunci a iubitorului de carte.

Examinând titlurile constatăm că achizițiile făcute de Kefala ies din lecturile obișnuite ale negustorilor din Europa Centrală a veacului XVIII.

Într-o vreme în care mulți dintre cetățenii înstăriți din Pesta se mulțumeau să citească almanahuri și calendare populare, Kefala cumpăra pentru propria sa plăcere, cărți în limba germană, fără nici o utilitate practică pentru un comerciant de vinuri, cum au fost volumele referitoare la Rusia, reprezentând o istorie veche scrisă de Mihail Lomonosov¹² și o descriere a primei expediții științifice a profesorilor de la Gottingen în Siberia, făcută de botanistului german Johann Georg Gmelins¹³.

Alături de acestea găsim purtând numere de inventar ale acestei biblioteci și două cărți care se referă la creștinii de rit grecesc din imperiul otoman, între care se numărau și aromânii, tot în germană.¹⁴ Achiziția lor a fost motivată de interesul lui Kefala față de destinul neamului său, interes prezent la toți membrii acestei familii.

La fel de interesantă pentru profilul său este și achiziția periodicului german Die Europaische Fama, care ni s-a transmis, cu bucățele vechi de hârtie puse la anumite țări și cu anumite semne, sublinieri și însemnări, frumos caligrafiate, cu aceeași cerneală aurie, de Kefala.

Însemnarea de cumpărare făcută pe unul din volumele periodicului german, ne furnizează o altă informație valoroasă. Printr-un text în limba latină, pe care Kefala o cunoștea suficient de bine pentru a o utiliza în scris, este consemnată participarea negustorului aromân la licitația bunurilor tipografului vienez Iosif Kurtzbek, care a avut loc în 17 mai 1775. Amănunt important dacă ne gândim că negustorul pestan a fost informat asupra acestei licitații, că a fost interesat de ea și că s-a ostenit cu drumul până la Viena pentru a cumpăra din stocurile de carte ce se lichidau „ceva” pentru colecția sa.

Toate aceste achiziții dovedesc că acest om, despre a cărui cultură nu avem informații, cunoștea limbile latină și germană (cu caractere gotice), că avea un interes pentru lecturi, ce depășeau orizontul cotidian.

În sfârșit, trebuie să mai facem o observație legată de această colecție pe care am identificat-o în fondul de la Căpâlnaș. Pe nici una din cărțile moștenite de la Kefala nu am găsit însemnul de proprietate al familiei Mocioni. De altfel acest obicei de a face distincție între cărțile proprii și cele ajunse în bibliotecă prin căsătorii, se va menține până la ultimii posesori.

3. Biblioteca Mocioni până la mutarea ei la Capâlnaș

Printre primele cărți din colecția propriu-zisă a familiei, care au fost cumpărate în veacul al XVIII-lea, s-a numărat și o descriere a campaniei militare a prințului Eugen de Savoia, de care se leagă legenda venirii familiei în Imperiu.

În biblioteca muzeului a ajuns doar volumul III,¹⁵ extrem de interesant, prin hărțile, planurile de luptă și gravurile pe care le conține.

Pe cotorul cărții se mai păstrează încă eticheta aplicată de proprietar la introducerea ei în colecție. Litera „M”, din partea de sus, reprezintă inițiala numelui familiei iar cifra 148 (scrisă jumătate românește jumătate grecește), numărul de titluri la care ajunsese biblioteca.

Nu știm care au fost celelalte 147 de cărți, fiindcă nu le-am putut regăsi cu ocazia investigațiilor făcute. N-a apărut nici cartea cu numărul 149, următorii posesori renunțând la acest tip de etichetă.

În absența unor date legate de anul cumpărării și de numele cumpărătorului, am admis ca perioadă de acumulare a primei biblioteci a familiei Mocioni din Ungaria, un interval de timp mai lung, în care opțiunea pentru volumele achiziționate a putut să-i aparțină atât lui Petru III Mocioni, care gestionează colecția între 1789–1814, cât și fiului său Mihai III Mocioni, care o preia prin 1830.

Rămas orfan de tată la 3 ani, Mihai III a urmat dreptul la Academia din Cassovia.

La terminare se mută de la Miskolc la Budapesta, unde va practica, asemeni înaintașilor săi comerțul. Averele dobândite îi

îngăduie să-și cumpere, potrivit aceleiași tradiții, o casă luxoasă din care nu lipsea biblioteca.

În anul 1836 se căsătorește cu Ecaterina Mocioni de Foen, femeie frumoasă și cultivată, verișoară de gradul al II-lea, din partea lui Andrei, fratele bunicului.

În felul acesta după aproape 100 de ani, cele două ramuri ale familiei se reunesc, copiii continuând să se numească Mocioni, fără particula de Foen. Blazonul armaliștilor, având central un scut francez împărțit în patru, va fi în continuare timbrat de un altul, indicând alianța realizată prin căsătorie.

De altfel, această căsătorie marchează și în alt sens o schimbare importantă în existența ramurii, care trăia în Ungaria și obișnuia să vorbească în dialect.

Prin Ecaterina, Mihai Mocioni cunoaște domeniul de la Foen și populația românească din Banat.

Vremurile se schimbaseră și ele. Constantin Roja își tipărise cartea despre originea aromânilor, cei din colonia pestană știau acum că sunt o ramură veche a românilor de la sud de Dunăre.

În frământările politice premergătoare Revoluției din 1848, Mihai Mocioni se angajează, alături de cumnații săi (Petru, Andrei, Antoniu, Gheorghe), în lupta pentru drepturile naționale ale românilor din Imperiu.

Acestei treziri a conștiinței românești a familiei îi corespunde, dacă ne referim la istoria bibliotecii, confecționarea ex libris-ului ștampilă, utilizat de ramura armalistă, ca însemn de proprietate, până la finele veacului al XIX-lea.

Ex libris-ul, de formă circulară, prezintă central blazonul familiei, încadrat în textul în limba română: „BIBLIOTECA FAMILIEI MOCSONYI”, prin care posesorii doreau să sublinieze, că volumele aparțineau unei familii nobiliare românești. Ștampila, imprimată pe fiecare carte intrată în bibliotecă, ne-a permis, peste ani, când celelalte urme s-au șters, să cunoaștem ce anume s-a citit în casă în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Cărțile cumpărate în acest interval sunt în marea lor majoritate tipărituri străine, în special germane, cu referințe la români. Ne putem întreba, pe bună dreptate, de unde această preferință.

Să nu uităm însă că Mocioneștii erau prea implicați în disputele politice, în care aveau nevoie de argumente, ca să se limiteze la o lectură facilă.

Ei voiau să cunoască istoria acestui popor, voiau să-i înțeleagă drepturile dar mai ales să cunoască părerea autorilor străini despre români.

Din această serie de achiziții menționăm pentru început „biblioteca veche”.

Din aceasta a figurat printre altele o ediție trilingvă greacă-germană-latină a *Omologhiei*, tipărită în anul 1751 la Bratislava, orașul în care a studiat Petru. Este dintre puținele cărți din bibliotecă care conține și text grecesc amintind de îndepărtatul Aspropotam, din care provenea familia.

Peste ani, după mutarea bibliotecii la Căpâlnaș, cineva din familie, sau poate vreunul dintre cei cărora le era îngăduit să lucreze în bibliotecă, cum a fost Vicențiu Babeș, a notat pe fila de gardă, pentru a sublinia importanța volumului, textul: „*Nota bene. Despre originile catehismului creștinesc, oriental, de la Petru Movilă românul*”.

Aceeași mână a subliniat în prefața lucrării cuvintele „*illustri sanguine prognatum*”, care se referau la originea strălucită a românului ajuns Mitropolit al Kievului.

La acest exemplar se vor adăuga, rând pe rând, o istorie a Transilvaniei, cu titlul *Ó és ujj Dacia* (Viena, 1792)¹⁶, ediția a II-a a cărții lui Michael Lebrecht, *Geschichte der aboriginen dazischen Völker* (Sibiu, 1791), cartea lui Constantin Roja, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen* (Pesta, 1803) și *Epitumul* (Buda, 1808), tradus de Dimitrie Țichindeal și tipărit cu cheltuia- la jupânului Hristofor Duca, negustor în Grabaș.

Urmează un interval la 10 ani, din care nu avem achiziții, după care biblioteca se îmbogățește cu noi volume: broșura *Poemation de secunda legione Valachica* (Oradea, 1830), cartea lui Eftimie Murgu, *Wiederlegung der Abhandlung... Erweis dass die Wallachen nicht römischen...* (Ofen, 1830), lucrarea lui Hene, *Beyträge zur dachische Geschichte* (Sibiu, 1836) și studiul lui Ukert, *Skytien und das Land des Geten oder Daker* (Weimar, 1846).

Contactele cu rudele de la Foeni au însemnat implicit legături cu Banatul. Ele se materializează prin cumpărarea unei broșuri despre Timișoara, cu titlul *Rückbliche aus Temesvar bei der Enthüllungsfeier des Monuments* (Temesvar, 1853).

Unele contacte se stabilesc și cu Brașovul, din care încep, de asemenea, să apară achiziții: un magazin, conținând istorie și literatură, și două volume din *Annale ungare și transilvane*.

Numărul mare de broșuri și de cărți cu legături modeste ne indică interesul acestei generații de proprietari mai mult pentru conținutul cărților decât pentru eventualele elemente de bibliofilie.

Când Mihai Mocioni scrie pe Replica lui Eftimie Murgu la cartea defăimătoare a lui Sava Tököly cuvintele „*Op forte rar*” se referă la conținutul prețios pentru cauza românească nu la aspectul formal.

4. Achizițiile făcute de Alexandru și Eugen Mocioni

Eșecul revoluției, urmat de instaurarea dualismului, hotărăște familia, care a trăit vreme de o sută de ani mai mult printre aromâni, să părăsească definitiv capitala Ungariei și să se mute la castelul de la Căpâlnaș, cumpărat pentru Ecaterina de frații săi.

Cu toate că păstrează locuința budapestană (în fond se mai făceau afaceri, se călătorea periodic în capitală iar băieții studiau aici), obiectele de preț și biblioteca vor fi mutate la domeniu.

Ecaterina, doamna casei, își petrecea vremea susținând cu bani, pe la școli, tinerii din zonă, sprijinind manifestările culturale ce se organizau în sat, susținând biserica.

Celor doi copii ai săi, Eugen și Alexandru, le-a dat o frumoasă educație românească, asemenea celei primite de ea însăși în casa părintească de la Foeni.

Când Eugen și Alexandru s-au întors (doctori în drept, cu studii la Viena și Gratz) la Căpâlnaș, pentru a intra în viața politică, au fost considerați de intelectualitatea românească din Transilvania, „*mândria generației moderne*”.

Castelul a găzduit ani la rând diferite personalități politice și

culturale românești venite pentru convorbiri, rezultatul fiind o serie de decizii importante pe linie bisericească, culturală și politică, care se vor lua în a doua jumătate a secolului al XIX-lea aici.

Prestigiul de care s-au bucurat cei doi frați din partea fruntașilor români ai vremii a făcut ca, aproape toate lucrările tipărite de contemporani să le parvină cu dedicație.

Emmanuel Quinezu îi trimite în anul 1873 lui Eugen, „*ca dovadă de stimă și considerațiune*”, cartea sa *Liberalism și historia sa în România*.

Aceleași sentimente de respect, amestecate cu dragoste, l-au determinat și pe episcopul Miron Cristea să-i trimită de la Sibiu, de Sf. Andrei, monografia lui Elie Dirnusieni, apărută la Sibiu în 1897, privind viața și activitatea profesorului Alecsandru Roman.

Dinspre Brașov fusese expedit, în anul 1896, un exemplar din Programa gimnaziului românesc, cerut de Eugen Mocioni lui Valeriu Braniște, în vederea orientării pentru o școală potrivită a băieților săi.¹⁷ De altfel atât Petru cât și Alexandru au fost în anii 1896–97 și 1897–1898 elevi particulari la Gimnaziul românesc din Brașov.

Întorcându-ne însă la cărțile primite, Vicențiu Babeș îi expedia „*D-lui Ales. Mocioni*” un exemplar din Istoria lui Petru Bod iar bibliotecii familiei Mocioni *Memoriul manuscript al contelui Miko Imre*, „*spre a fi în mâini demne care le știu prețui*”.

Ambele manuscrise fuseseră multiplicare de Babeș, la cererea Academiei Române, primul în 1890 iar al doilea în 1898, în vederea distribuirii lor unor instituții eclesiastice și personalități politice românești din imperiu.

În anul 1898, Alexandru Mocioni primește de la fostul său prefect de studii, Atanasie Marian Marienescu, în semn de iubire, cartea *A Magyar népnev philologiai eredete és ertelmie* (Oradea, 1898).

Exemplele sunt numeroase, considerăm însă cele câteva enumerări suficiente pentru a înțelege legătura celor doi frați cu intelectualitatea românească a vremii.

Biblioteca familiei Mocioni a figurat pe toate listele când s-a pus

problema distribuirii unor cărți ce interesau cauza românească.

Dacă avem însă în vedere întreaga colecție de carte a familiei imaginea este și mai complexă.

Respectul pentru opurile moștenite, gustul pentru cărțile vechi, îi determină pe cei doi iluștri bărbați să participe la vânzările de duplicate ale Bibliotecii Academiei Maghiare, asemeni strămoșului lor Kefala, în urmă cu o sută de ani.

Cu această ocazie sunt cumpărate, printre altele, lucrarea lui Pelcz, *Hungaria sub voievodibus et ducibus* (Sempronii, 1755), cartea lui Wali Istvan, *Romai Imperatorok tüköre* (Poson et Casovia, 1788) și tipăritura tendențioasă a lui Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachen, Moldau und Bassarabiens* (Wien, 1781–1782).

Alte volume ajung în bibliotecă prin căi mai puțin limpezi.

Pe un volum, conținând ședințele Dietei din Transilvania, apare ștampila Academiei din Viena, de unde fusese probabil împrumutată de unul din frați, fără a mai fi restituit.

Cartea lui Godofried Schwarz, *Originum et occasum Transilvaniae auctore Laurentio Toppeltino recensio critica* (Rintelii, 1766) prezintă ștampila unei școli din Debrecen iar lucrarea lui Hilibi Gal Laszlo despre cnezatele din Transilvania ex libris-ul familiei aromâne Manguuca din Banat.

Interesul pentru toate aceste cărți vechi, multe tipărite în urmă cu o sută de ani, scrise într-un limbaj arhaic și vehiculând o informație veche și ea (pe care cei doi o puteau cunoaște din publicațiile mai noi care o preiau) a fost unul bibliofil. Aceste cărți completau colecția bunicului cu piesele care lipseau.

Totuși volumele n-au fost cumpărate doar pentru plăcerea de a le pune în rafturi. Ele vor fi citite iar conținutul lor utilizat în argumentarea drepturilor românilor în Transilvania.

Nimeni nu putea face acest lucru mai bine decât acești intelectuali, care își scriau între ei nemțește sau ungurește, cu mândria de a fi români instruiți.

Afirmația ne est confirmată de un alt amator de cărți vechi, Vicențiu Babeș, care într-una din vizitele sale la Căpâlnaș citește în biblioteca de aici istoria preotului evanghelic sas Michael

Lebrecht, și notează pe o fișă uitată ulterior în carte „*O admirabilă intentare pentru o dramă națională*” .

Interesul pentru ceea ce spuneau istoricii străini despre români îi va determina să cumpere din librării și câteva producții proaspăt ieșite de sub teascuri: lucrarea lui Karl Goesz despre Dacia Traiană, cartea lui Traugott, *Über den Ursprung der Rumänen* (Bonn, 1894) sau broșurica, nedatată, ce poartă un titlu semnificativ, *Sollen wir Magyaren werden?*.

La aceste volume s-au adăugat altele legate de prezența femeilor în casă: literatură, pliante și ghiduri cumpărate în diferite călătorii.

Soția lui Eugen, Theresa Horvath de Zalaber, aduce la căsătorie o parte din biblioteca părinților.

Dintre acestea am identificat două manuscrise, reprezentând istorii abreviate ale Angliei și Franței, întocmite în 1822–1824 la Brunn de un militar de carieră pentru tânărul baron Charles de Coletti, în acea vreme student la Academia militară din Viena. Volumele provin din biblioteca mamei Theresei, Emmanuela baroană de Coletti.

Faptul că nobilii de Coletti au trăit în exil la Brunn, explică într-un fel interesul celor de la Căpâlnaș pentru broșura scrisă de Anton Costa Rossetti despre cazematele și prizonierii de aici, pe care o vor cumpăra în 1903 pentru a o avea în bibliotecă.

În sfârșit, mai adăugăm la cărțile „aduse” o carte în limba germană despre Revoluția din 1848, cumpărată în anul 1905 chiar de Tereza, pentru propria sa plăcere.

Or, acest gen de lectură presupune instrucție, cultură și un interes pentru istorie, pe care fără îndoială soția lui Eugen le-a avut.

Trebuie să spunem însă că toate aceste cărți primite, cumpărate sau uitate de vizitatori, care s-au găsit în Biblioteca de la Căpâlnaș, sunt cărți care puteau fi găsite în oricare bibliotecă românească mai importantă a vremii, cei doi frați întâlnindu-se în preferințe cu toți intelectualii români din anii premergători Marii Uniri.

5. Ultimii posesori

După moartea celor doi frați, castelul și bunurile sale trec în posesia copiilor lui Eugen. Cu acești tineri, ce făcuseră gimnaziul la Brașov și care, la începutul secolului XX se îndreptau spre Universitățile din Budapesta, în bibliotecă pătrunde un suflu nou, de largă deschidere europeană.

Unirea odată înfăptuită, noua intelectualitate românească își întoarce privirea spre marile capitale ale lumii, Parisul magnetizând spiritele.

Și astfel, generația a cincea a nobililor armaliști de odinioară, pentru care greaca a devenit o limbă fără amintiri, înlocuiesc în lecturi, germana bunicilor și părinților cu franceza.

Ei renunță și la ștampila ex libris făcută de bunicul lor Mihai Mocioni, preferând să se semneze pe cărți sau să facă dedicații cu valoare sentimentală.

Semnătura lui Petru, cel mai mare dintre fiii lui Eugen am găsit-o pe o singură carte, și anume pe lucrarea lui Ioan Rațiu, *Blajul. Scurte notițe informative* (Brașov, 1911). Petru avea atunci 26 de ani și pășea în preocupări pe urmele tatălui său. Moare însă un an mai târziu, întrerupând un destin ce părea strălucit.

Al doilea băiat, Alexandru nu ne lasă nici o urmă a lecturilor sale.

Cel mai tânăr, Ionel, va fi, în scurta sa viață, de asemenea o figură luminoasă. Prefect al județului Severin după Unire, se angajează alături de Sever Bocu, Ministrul Banatului, în rezolvarea problemelor bănățene.

În timpul liber citește carte franceză cumpărată cu ocazia voiajelor la Paris: Memoriile prințului de Ligne, cartea fostului ministru de externe a Rusiei, Sazonov despre „Anii fatali”, etc.

Lui îi dedică profesorul de la Sorbona, Caius Jean Dobrin, care l-a cunoscut, „cu multă simpatie” cartea *Les Optantes Hungrois et la Reforme agrare Roumaine* în 1929.

Moartea lui Ionel în 1930, la doar 27 de ani, întrerupe linia bărbătească a acestei ramuri.

Castelul îi rămâne Ecaterinei, măritată, pe fundalul revoluției

rusești și a războiului, ce obosise Europa, cu contele Eugen Teleki de Szek. Căsătoria are loc în biserica ortodoxă din sat, unde în prealabil contele maghiar s-a botezat ortodox.

Femeie cultivată, amintind de bunica ei, al cărui nume îl poartă, Tinca, cum i se spunea în casă, și-a avut propriile cărți, pe care nota cu plăcere în limba franceză anul cumpărării sau citirii volumului.

Lecturile sale evoluează în timp, de la acel *Manon Lescaut* al abatelui Prevost, pe care am descoperit scrisul fetiței de 12 ani, până la cărțile de maturitate, un Panait Istrati cu *Vers l'autre flamme* (Paris, 1930) sau un Kayserling cu *Das Spektrum Europas* (Berlin, 1731).

În anul 1935, primește în dar de la Xenia, cartea lui Fest Aladar, *Baro Devay Pal Altbornagy* (Budapest, 1915), volum ce ne amintește de preocupările tatălui și unchiului ei.

În anii celui de al doilea război mondial, pe când se apropia de 60 de ani, încă o mai găsim cumpărând cărți de actualitate, ca volumul *La Bataille de France* (Geneve, 1941), pentru a înțelege ce se întâmplă în Europa.

Martoră la sălbatica naționalizare, săracă, a rămas să trăiască în Căpâlnaș până în 1959, când moare, fiind ajutată doar de oamenii locului, pentru care a continuat să fie, până în ultima ei zi, „grofița”.

Odată cu Ecaterina dispărea o lume de bună calitate care își împărțea timpul între lecturi, concerte, călătorii și opere de caritate.

Biblioteca de la Bulci

Față de colecția de carte de la Căpâlnaș, biblioteca de la Bulci nu depășește ca vechime anul 1858, când la castelul de aici, aparținând odinioară Abației romano-catolice, se mută noul proprietar, Antoniu I Mocioni de Foen.

Al doilea băiat al lui Ionel Mocioni de Foen și al Iulianeii Panaiot, Antoniu și-a petrecut copilăria la Foen, alături de frații și surorile sale Petru, Andrei și Gheorghe, Emilian, Lucian,

Ecaterina, Ana și Maria. Ca adolescent a fost trimis la studii universitare la Budapesta, după care și-a satisfăcut serviciul militar în Regimentul de husari „Împratul Ferdinand”.

În 1841, la 25 de ani, s-a căsătorit cu văduva Iosefina Brudern-Sztaray, care i-a adus drept zestre moșia de la Prisaca și Verpelet.

Mutarea celor doi soți la castelul de la Bulci coincide cu instalarea surorii sale, Ecaterina, la domeniul de la Căpâlnaș.

Angajat în activitatea politică a vremii îl găsim reprezentând, în mai mulți ani, cercul Șiria în parlamentul maghiar.

Asemeni rudelor sale de la Căpâlnaș, el face parte din grupul politicienilor români din Ungaria, primind de la amicii săi numeroase cărți cu dedicații.

A fost abonat la *Observatorul* lui Bariț și la *Albina*, ce apărea la Viena și pe care o sprijineau toți.

Vicențiu Babeș, care îl numește în scrisori „Toni”, i-a trimis și lui un exemplar din multiplicările făcute după Bod și Miko la Budapesta.

Cu toate că aceste mărturii documentare indică existența la Bulci a unei biblioteci încă de la mutarea familiei aici, n-am reușit să identificăm nici o carte cu semnătura de proprietate a lui Antoniu I. Am descoperit doar o carte împrumutată de Antoniu, de la fratele său Andrei, rămasă nerestituită. Este vorba de Unitatea latină sau cauza românilor în procesul naționalităților, scrisă de bănașeanul Vasile Maniu.

Puținătatea informațiilor despre această perioadă a bibliotecii se datorează faptului că Antoniu I, a luat cu el la moșia de la Verpelet, unde și-a petrecut ultimii ani din viață, cărțile preferate.

Nemulțumit de căsătoria fiului său mai mare, Zeno, care trebuia să-l moștenească, Antoniu trece averea nepotului său, Antoniu II. Zeno s-a căsătorit într-adevăr în anul 1880 cu Maria contesă Sztaray, o rudă prin alianță după primul soț al mamei sale, cu care va avea un singur băiat, pe Antoniu II.

În anul 1896, pe când acesta împlinea 14 ani, Zeno se interesa asemeni vărului său Eugen, de școala românească de la Brașov, unde dorea să-și trimită fiul.

Primește și el o *Programă* de la Valeriu Braniște, pe care ulterior o păstrează în bibliotecă.

Despre lecturile lui Zeno nu avem informații. N-a avut un ex libris propriu și n-a obișnuit să se semneze pe cărți.

Un singur volum¹⁸ poate fi asociat cu această perioadă din existența bibliotecii de la Bulci, datorită dedicației făcute de cineva din familie către „*tante Marie*”, soția lui Zeno.

Cartea, în realitate un clasor cinegetic, este total nepotrivit unei femei. Ea se înscrie însă perfect în preocupările viitoare ale fiului.

Antoniou II Mocsoni de Foen a aparținut și el, ca și verii săi de ai doilea, generației de după Unire.

Mergând la București, devine pe rând membru în Sfatul Național, deputat în Camera română și Ministru de stat în primul guvern Avrescu.

În cele din urmă este numit Maestru al Vânătorilor Regale.

Cu toate că locuiește în București, renovează castelul de la Bulci și-l modernizează, transformându-l într-o reședință de vacanță, pe măsura funcției pe care a deținut-o la curte.

O atenție specială va fi acordată camerei destinate bibliotecii, unde vor fi aduse toate cărțile de specialitate.

Ca maestru de vânătoare și ca membru al unor societăți străine de științele naturii primește și achiziționează cărți de cinegetică, etnomologie, geografie, majoritatea în limba germană și engleză.

Printre primele cărți primite cu dedicație a fost lucrarea scoasă de Despărțământul Astra din Blaj, „*în semn de amintire*”, de către „Comitetul aranjor”.

Treptat tematica cărților se schimbă, locul volumelor de istorie fiind luat de cărțile cu conținut cinegetic.

În anul 1929, Otto Witting îi dăruiește un exemplar din cartea sa *Die Geschichte der Forstwirtschaft im Burzenland*, „*drept expresiune a afecțiunii respectoase și a stimei sincere*” ce i-o păstra.

Ionel Pop, editorul revistei Carpați, îi expediază de asemenea „*în semn de deosebită stima și afecțiune*” numerele publicației pe anul 1936.

De la Făget ajunge la Bulci și cartea lui C.A.V. Popescu, *Despre vânătoare*. Acestea i se va adăuga studiul lui Spiess despre Gurghiu.

Pe câteva din publicațiile periodice¹⁹ din biblioteca de la Bulci apare ștampila „*Casei M.S.Regelui. Oficiul vânătorilor regale*”, semn că au fost scoase din acest fond special, gestionat probabil de Antoniu Mocioni, și n-au mai fost restituite.

În câțiva ani, biblioteca de la Bulci a devenit una dintre cele mai bine documentate biblioteci specializate din țară.

Însă caracterul bibliotecii nu rămâne strict limitat la științele naturii. La clasoare, dicționare și albume cu trofee în ani se vor adăuga un mare număr de cărți cumpărate pentru plăcerea lecturii. Sunt cărți de călătorie ce i-au purtat imaginația cititorului de la Bulci pe mările lumii, în expediții, care au uimit lumea, sau în țări îndepărtate și misterioase din Asia sau America de Sud.

Dacă mai adăugăm volumele de memorii, o biografie a Amiralului Horthy, un volum cu Castelele de pe Valea Loarei și altul despre civilizația bizantină avem o imagine exactă a orizonturilor de lectură ale acestui om.

Pentru a sublinia caracterul privat, de familie, al bibliotecii, Antoniu II Mocioni comandă două variante de ex libris gravură, cu blazonul nobililor de Foen și cu numele său.

Totodată cataloghează biblioteca și leagă o parte din volume în mătase roșie sau albastru ultramarin.

Și chiar dacă haina de vânătoare nu se potrivește cu imaginea colecționarului de cărți rare, Antoniu a fost și un discret bibliofil. A intrat prin anticariate, a răsfoit volume tipărite pe hârtie manuală, a ales exemplare rare pentru colecția sa.

Am identificat dintre acestea lucrarea lui Desprez, *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie* (Paris, 1850), *Les nouvelles de Marguerite reine de Navarre* (Berne, 1781), *La Fontaine, Fables* (Paris, 1796), Ricaut, *Die neu-eroffnete Ottomanische Pforte* (Augspurg, 1694) și *Ortelius redivivus et continuatus*, (Franckfurt, 1665).

Regăsim, printre ele, vechiul interes al familiei pentru cărțile cu referințe la români.

Știindu-se fără urmaș, Antoniu II Mocioni de Foen îl înfiază pe Ionel Stircea, din familia baronilor bucovineni, desemnându-l ca unic moștenitor.

Această adopție explică prezența la Bulci a unei părți din biblioteca Stircea.

Pe unul dintre aceste volume²⁰, aduse din Moldova, am descoperit notată o adevărată cronică de familie: „*La 23 august ora 5 dimineața a încetat din viață Elena Stircea născută Rally, în etate de 62 de ani. Inconsolabila și adânc întristată familie face cunoscut pierderea aceasta dureroasă tuturor rudelor, amicilor și cunoscuților. Ceremonia funebră se va efectua Duminică 29 ale curenteii, ora 11 dimineața la proprietatea Crasna, unde i se vor depune rămășițele. Crasna 25 august 1875. Emmanuel Stircea soțul. Eugen și Victor fii. Natalia Hurmuzachi născută Stircea, fiică. Pulcheria de Stircea născută Grigorcea noră. Neculai Hurmuzachi, ginere.*”

Cei menționați în textul scris de baronul Emmanuel Stircea la moartea soției sale reprezintă o parte din membrii adevăratei familii a lui Ionel. Pe cărțile ajunse din Bucovina în biblioteca din Bulci apare semnat un oarecare Victor Stircea, care ar putea să fie tatăl sau bunicul lui Ionel.

Cărțile provenite din Bucovina în urma adopției sunt în majoritate tipărituri ieșene din prima jumătate a secolului al XIX-lea²¹, ce țineau de tradiția casei, la care s—au adăugat propriile volume a lui Victor, *Revista pentru istorie, archaeologie și filologie* (București, 1883–1885), cartea lui Al Badauță, *Images Roumains* (București, 1932), primită cu dedicație în 1937, la Viena de la Lucian Blaga, o lucrare despre slavii de sud, cumpărată la Zagreb.

Ionel cumpără și el multe cărți. O parte le păstrează în casa din București, altele însă le aduce la castel.

Dintre acestea consemnăm o cărțică veche, în limba franceză, ce-i completa lui Antoniu II colecția de rarități, intitulată *Histoire du prince Ragotzi ou La guerre des mecontentes* (Paris, 1707), periodicul masiv Wild und Hund (pe care Ionel semnează în 1925 la Văleni) și două cărți primite cadou de Crăciun, în 1934 și în 1936, de la soția sa Berta.

Pe nici una din aceste cărți, pe care a fost aplicată ex libris-ul ștampilă al familiei Stircea, nu găsim ex libris-un familiei Mocioni.

Cu Ionel șirul proprietarilor de la Bulci se încheie.

Biblioteca a avut soarta celei de la Căpâlnaș.

Încercând să refacem, prin titluri și prin cititori, istoria acestor colecții de carte de familie, moștenite pe rând de generațiile care s-au succedat (de la primul cumpărător care, învățând să citească a îndrăgit atât de mult literele de plumb imprimate de foile din hârtie groasă, încât și-a alcătuit o mică bibliotecă, până la ultimii, care n-au mai putut salva nimic din rafturile devastate) am descoperit tot atâtea gusturi, preferințe, curiozități, ce țineau de o anumită epocă și de pregătirea acestor oameni cultivați.

Privind lucrurile retrospectiv, putem spune că, această creștere stufoasă a celor două biblioteci, de la cele 148 de volume, ce vor constitui nucleul bibliotecii de la Căpâlnaș, sau de la cuful cu cărți cu care a venit Antoniu I Mocioni la Bulci, până la miile de volume încărcate în camioane la naționalizare, a însemnat în plan cultural, lărgire de orizont, instrucție, specializare, altfel spus o cultură acumulată vreme de trei veacuri, de către una dintre cele mai românești familii apărute în istoria tulbure a Imperiului Austriac.

NOTE

1. Dintre beneficiarii fondurilor de carte de la Căpâlnaș și Bulci s-au numărat, alături de Biblioteca Națională a României, Arhivele Statului Arad, Muzeul Județean Arad și Biblioteca Județeană din Arad.
2. Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, Buc., 1939
3. În anul 1769, Petru și Andrei locuiau împreună în Budapesta, într-o casă situată pe strada Keckskeméti, la numărul 99/ 325, nu departe de casa pe care o va cumpăra în 1770 fratele lor Mihai. vezi Maria Berényi, *Cultura românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, p. 9
4. Ramura Mocioni din Ungaria este înnobilită în anul 1798 pentru merite militare, în vreme ce ramura de Foen primește titlul în 1783, pentru serviciu adus împăratului prin dezvoltarea economiei.
5. Maria Berényi, *Coloniile macedoromâne din Ungaria (Secolul XVIII–XIX)*, în Simpozion, Giula, 2002, p. 71
6. Maria s-a măritat cu baronul Mihai Horvath, Elena cu Naum Dera iar Ecaterina cu Pelenga Diamandi, toți aromâni.
7. Ginerii săi, Mihai Horvat, Dera Naum, Pellenga Diamandi și fiul său Dimitrie, aveau case pe strada Lipót. vezi Maria Berényi, *Cultura românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, p. 9

8. Mihai Mocioni moare în acest an, cândva după semnarea petiției.
9. Maria Berényi, *Coloniile macedoromâne*, p. 78
10. Căsătorit cu Ecaterina Pesthy alias Zivkovicz, Ioan de Kefala, mare comerciant, a avut proprietăți la Komarom, casă la Pesta, case vii și pământuri la Tokaj, Teteny.
11. Cifra 57, care apare scrisă de proprietar pe una din cărți, indică, odată în plus, faptul că ne aflăm în fața unui bibliotecii constituite, de o anumită mărime.
12. Michael Lomonosov, *Alte Russische Geschichte* (Riga und Leipzig, 1768)
13. Johan Georg Gmelins, *Reise durch Sibirien* (Gottingen, 1751–1752)
14. *Fortsetzung der neuesten Beschreibung oder Beschreibung der Griechischen Christen in der Turkey* (Berlin, 1737)
15. Volumul III al cărții prezintă titlul: *Der Grossen Feld-Herzogs von Savoya* (Frackfurt und Leipzig), 1718. Din campania anilor 1709–1716, la care se referă acest volum, sunt ilustrate cu gravuri asediile cetăților Timișoara, Belgrad, Carlowitz, Petrovaradin. În plus, cartea mai conține portretul principelui român Constantin Brâncoveanu.
16. Cartea prezintă numeroase sublinieri la capitolele privind colonizarea romană.
17. Vezi Valeriu Braniște, *Corespondența 1895–1901*, Vol. II, Cluj, 1986, p. 78–79
18. Emil Bohmerle, *Taschenbuch für Jäger und Jägdfreunde* (Wien, 1903).
19. *Der Vogelzug* (Berlin, 1930) și *Journal für Ornithologie* (Berlin, 1930)
20. J.C.A. Heyses, *Allgemeines verdeutschendes und erklärendes Fremdwörterbuch*, (Hannover, 1873)
21. Alături de cartea lui Reichersdorfer, *Curiose Beschreibung von Der Moldau und Wallachey* (s. l., 1699), din biblioteca Stircea am identificat *Hronica românilor* de Gh. Șincai (Iași, 1854), cronica lui Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Domnilor Moldovii* (Iași, 1846), *Memoriu despre Starea Moldovei la 1787 de Comitele D' Hauterive* (București, 1902)

Corneliu-Cezar Sigmirean

Românii din Ungaria în corespondența Ministerului de Externe al României

În secolul al XX-lea, Europa Centrală și de Est a cunoscut cele mai spectaculoase schimbări în plan politic, granițele statelor din regiune modificându-se de mai multe ori. În acest sens, este elocventă mărturisirea unui rutean din Mucacevo (Ucraina), consemnată în cartea *În căutarea centrului geografic al Europei*, avându-l ca autor pe George Cristea: *M-am născut în Austro-Ungaria, am făcut școala în Cehia, m-am căsătorit în Ungaria, am lucrat în Uniunea Sovietică și asta fără să mă mișc din orașul meu natal – Mucacevo!*¹

Experiența de viață a ruteanului din Mucacevo a fost împărtășită de milioane de locuitori din spațiul Europei Centrale, parțial și de românii aflați la granița de est a Ungariei. Două memorii înaintate de locuitorii din Micherechi guvernului român de la București, aflate în Arhiva Ministerului de Externe, sunt deosebit de sugestive în acest sens.²

Prin tratatul semnat cu Antanta, la 17 august 1916, România a primit asigurări că în schimbul intrării în război împotriva Puterilor Centrale va dobândi la sfârșitul războiului Bucovina, Transilvania, Câmpia Tisei, inclusiv Debreținul, Seghedinul și Orosháza; de asemenea, Banatul. Interesant, la 18 august 1915, Antanta a promis și Serbiei Banatul.

După 4 ani de război, la 3 noiembrie 1918, reprezentantul Austro-Ungariei a semnat armistițiul cu puterile Antantei, moment care a însemnat pentru Monarhia austro-ungară sfârșitul războiului și al imperiului. Într-o imensă regiune din Europa Centrală și în spațiul uriaș al Europei Răsăritene și al Orientului Apropiat (în 1917–1918 au căzut și imperiile rus și turc), a luat naștere un vacuum de putere, în care și-au făcut apariția, cu sorți de izbândă, forțe de mult active în culisele micilor națiuni, care

au trecut la cucerirea independenței și la afirmarea propriilor interese. S-au așezat în linie de bătaie finlandezii, polonezii, estonienii, lituanienii, letonii, ungurii, cehii, slovacii, croații, ucrainenii etc. Românii aveau în față posibilitatea întregirii țării cu teritorii care până atunci aparținuseră Ungariei și Austriei, în Vest și Rusiei, în Est.

Aspirațiile națiunilor la state naționale s-au fundamentat pe principiile autodeterminării. Președintele american, Woodrow Willson, care prin implicarea SUA în conflictul mondial a decis în cele din urmă soarta războiului, a proclamat dreptul popoarelor la autodeterminare. Principiu a fost admis inclusiv de aliați, care au acceptat, în același timp, și ideea constituirii în zonă a unor state mici, ca o posibilitate de înlocuire, în condiții superioare, a Monarhiei. Totul impunea, așadar, declanșarea procesului de destrămarea imperiilor și favoriza realizarea unor state naționale. Așa s-au născut în Europa Centrală: Cehoslovacia, Austria, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, Ungaria. Românii, pe baza principiului autodeterminării au hotărât unirea cu Regatul român a regiunilor Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, în care erau majoritari.³

Conferința de Pace de la Paris și interesele marilor puteri au decis apoi granițele dintre statele Europei Centrale și de Est.⁴ Când francezii și-au dat seama că nu pot să-și fixeze granița cu Germania pe Rin, au impus la Conferință interdicția de unire a Austriei cu Germania. Pentru această restricție, Austria, epuizată, a fost compensată cu Regiunea Burgenland, revendicată de Ungaria. Mai târziu, un referendum a nuanțat situația, Sopronul revenind Ungariei.

Dar, la Conferința de Pace s-a hotărât ca zona dimprejurul Bratislavei să revină Cehoslovaciei și atunci, la propunerea americanilor, regiunea Seghedinului a fost prin compensație a Ungariei.

Astfel, românii și toți locuitorii din satele de est ale Ungariei, în aproape doi ani au trăit în trei țări: Austro-Ungaria, România și Ungaria.

La sfârșitul celui de-al doilea război mondial, în 1945, românii

din Micherechi sperau să treacă din nou în administrarea României. (vezi anexa)

Cele două memorii s-au formulat în contextul discutării în cercurile diplomatice a granițelor dintre România și Ungaria la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Convenția de armistițiu de la Moscova din 10 septembrie 1944, semnată de România cu aliații, prevedea nulitatea Dictatului de la Viena, urmând ca Transilvania de Nord, „sau cea mai mare parte” a ei, să revină României.

Această formulare, cât și unele articole apărute în presa anglo-americană privind rezolvarea definitivă a problemei Transilvaniei la Conferința de Pace au încurajat Ungaria să formuleze o serie de revendicări teritoriale. Atât în perioada premergătoare Conferinței de Pace cât și în cadrul dezbaterilor de la Paris, Ungaria a solicitat un teritoriu de 22 000 km p. În cele din urmă, pretențiile Ungariei s-au rezumat la circa 4 000 de km p. din teritoriul României, incluzând orașele Arad, Salonta, Oradea, Carei și Satu Mare. Pretențiile Ungariei au fost respinse. În acest context, credem s-au redactat și memoriile mai sus amintite, ale românilor din Micherechi, pe care le reproducem în **Anexă**.

Anexă

1

Ministerul Afacerilor Străine
Direcțiunea Afacerilor Politice

Domnului Secretar General
V. Stoica

NOTA DE SERVICIU

Am onoarea a Vă înainta petiția comunei Micherechiu (Méhkerék) din județul Bihorul maghiar, Ungaria trianonică, prin care membrii români ai Consiliului comunal și alți frunțași români ai comunei *cer ca această comună să fie anexată Regatului României*.

Cererea este adresată Domnului Prim Ministru și ne-a fost

transmisă de Ministerul Afacerilor Interne cu adresa No.12.665 A.

Comuna Micherechiu, situată pe granița trianonică dintre România și Ungaria este în mare majoritate românească. Numărul de locuitori din această comună este de circa 3.650. Ei sunt toți de religie greco-orientală. Numărul de locuitori de mai sus este dat de recensământul bisericesc făcut în anul 1930. Datele recensământului general ungar din 1941 pe comune și naționalitate nu sunt – după cunoștința mea – publicate de Oficiul Statistic maghiar. (Revista maghiară „Magyar Statisztikai Szemle” No.1–3 din anul 1944 a publicat numai datele statistice privitoare la compoziția etnică pe județe și municipii).

Parohia greco-orientală din Micherechiu a aparținut Episcopiei de Oradea. Prin decretul din 13 Aprilie 1941 al Regentului Horthy înființându-se Episcopia greco-orientală maghiară, parohia românească din Micherechiu a fost încorporată acestei Episcopii. Românii au dus o susținută luptă contra înglobării Bisericii lor în Episcopia maghiară. Au fost însă trădați de preotul Ioan Olah, care drept răsplată pentru serviciile aduse guvernului maghiar a fost numit vice-administrator substitut al acestei Episcopii.

Deodată cu petiția de mai sus a comunei Micherechiu, am onoarea a Vă înainta și o petiție a Domnului Hera Dumitru, inspector școlar, care propune să intervenim pentru înființarea unui gimnaziu român în orașul Ghiula, județul Bichiș și pentru ca guvernul maghiar să caute să dea în viitor o cât mai eficace protecție școlii și Bisericii românești din Ungaria trianonică.

București, 5 iulie 1945

A. Neguș
Consul General

2

C o p i e

Domniei – Sale
Domnului Prim Ministru

Inreg. MAS sub No.12.665 din
19 Iunie 1945

B u c u r e ș t i

Domnule Prim Ministru,

Subsemnații membri ai Consiliului Comunal și fruntași ai comunei (Méhkerék) jud. Bihor, plasa Salonta, comună situată pe granița româno-maghiară aparținătoare Ungarie, venim cu rugămintea de a vă prezenta păsurile noastre cuprinse în jos arătatul

M e m o r i u :

I. – Comuna Micherechiu, plasa Salonta, jud. Bihor după încheierea păcii de la Trianon a rămas regatului maghiar cu toate că din populația acestei comune, 98% sunt români de religie ortodoxă.

Sub dominația maghiară poporul lipsit de conducătorii ei sufletești, după mai multe demersuri făcute la autoritățile dominante pentru trimiterea unui preot român ortodox, – ne-am trezit cu numirea unui preot ortodox, cu numele de Ioan Olah.

Acest preot renegat, nu urmărea altceva decât interesele lui personale materiale și sub masca culegerii unor date statistice și alte născociri ne-a ademenit la chemarea unei liste pe care apoi a înaintat-o Ministerului Maghiar și ce-a făcut și cum a dres chestia scurt și cuprinzător că într-o zi ne pomenim cu ordinul ministerial care dispune că în biserică slujba se va face în limba maghiară și că preoții noștri vor fi numiți de capii bisericii ortodoxe maghiare din Budapesta. Acest gest al preotului Ioan Olah a produs o mare consternare în rândurile noastre.

II. – Comuna noastră fiind situată chiar pe graniță la înaintarea trupelor noastre și aliate pe aceste locuri s-au dat mai multe lupte trecând comuna de la români la unguri de mai multe ori. În

scurta durată a dominației maghiare frunțașii români au fost bătuți și schingiuiți pentru manifestația de simpatie ce au dovedit-o la intrarea trupelor româno-aliante, așa că acești români cu duhul curat, până când vor trăi, poartă pecetea primită de la unguri.

Domnule Prim Ministru, poporul român este iertător și nu dorește nici o răsbunare, dar cerem și Vă rugăm cu insistență de a interveni la marii noștri aliați, ca noi românii ortodocși din moși strămoși să fim anexați la țara mamă și să arătați lumii întregi în ce chip și fel au intenționat ungurii să ne desnaționalizeze și maghiarizeze. Rog luați pildă din suferințele noastre și din celelalte 12 comune române de pe granița maghiară a căror populație română ortodoxă a fost atât de vitreg tratată de așa numiții maghiari civilizați: Nemeș, Baroni și Grofi.

În speranță că cererea noastră va fi anchetată la fața locului, Vă rugăm Domnule Prim Ministru să nu ne mai lăsați pe mâna ungușorilor, acești lupi care în timpurile de azi umblă îmbrăcați în haine de miel.

Al Domniilor Voastre cei mai supuși:

ss. George Pățașiu
 ss. V. Rocsin
 ss. George Cosma
 ss. Ardelean Ioan
 ss. Ioan Rocsin
 ss. George Rocsin
 ss. Ardelean Vasile

NOTE

1. George Cristea, *În căutarea centrului geografic al Europei*, Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Bihor, Oradea, 2004, p. 23
2. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond Conferința Păcii Paris 1946, volum 84
3. Vezi Barbara and Charles Jelavich, *Formarea statelor naționale balcanice, 1894–1920*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999; Peter F. Sugar, *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, Editura Curtea Veche, București,

2002; Philip Longworth, *Crearea Europei de Est*, Editura Curtea Veche, București, 2002; R.J. Crampton, *Europa Răsăriteană în secolul al XX-lea... și după*, Editura Curtea Veche, București, 2002; Chantal Delson, Michel Maslowski, Joanna Nowicki, *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, Editura Cartier, București, 2003; A.J.P. Taylor, *Monarhia habsburgică 1809–1918, o istorie a Imperiului*, Editura ALL, București, 2000; Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, ediția a VIII-a, vol. I, II, Editura Enciclopedică, București 1997

4. Florin Valeriu Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919–1923)*, Institutul European, Iași, 1993; Mária Ormos, *Fom Padua to the Trianon (1918–1920)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990

Emilia Martin

Giula, orașul multiethnic

Despre viața tradițională a populației multietnice din orașul Giula au apărut mai multe studii de bază mulțumită renumiților specialiști în domeniul etnografiei care și-au desfășurat activitatea în acest oraș. În monografia sa despre istoria orașului, Scherer Ferenc (SCHERER, 1938. 416–447) amintește doar tangențial câteva elemente ale culturii populare. În anii 1950, etnograful Dankó Imre a analizat din punct de vedere istoric și etnografic târgurile și meșteșugul olăritului din oraș (DANKÓ, 1963. 3–149, DANKÓ, 1963, 3–62), iar Lükő Gábor a făcut cercetări legate de obiceiurile, mitologia și creațiile populare ale românilor de aici. (Arhiva Muzeului Erkel, 57/67) În studiul său intitulat *Tradiție și comunitate*, apărut în 1970, Szilágyi Miklós prezintă problemele metodologice ale cercetării culturii tradiționale orășenești. (SZILÁGYI, 1970. 243–255) Academicianul Kósa László, originar din Giula, a scris despre prejudecățile caracteristice orașului cu trei naționalități. (KÓSA, 1986, 219–225) Implom József a notat variantele obiceiului umblatul cu vifliemul, practicate de maghiarii din Giula, iar Bencsik János a făcut cercetări legate de sărbătorile anului și mîncărurile tradiționale în mai multe familii românești și nemțești. (Arhiva Muzeului Erkel, 589/78, 592/79, 599/79) Elena Csobai a publicat desfășurarea obiceiurilor de iarnă, colindatul și umblatul cu steaua și cu icoana la români. (CSOBAL, 1982. 40–47)

În anii 1950 s-a înființat în oraș un cerc de etnografie compus din elevi ai liceului Erkel. În acest cerc, condus de profesoara Kiss Anikó, și-a început activitatea de cercetare și viitorul academician Kósa László. În cadrul muncii de teren au adunat date despre viața tradițională din oraș, îndeosebi despre meșteșugurile, sărbătorile calendaristice, obiceiurile legate de nuntă și creațiile po-

pulare ale maghiarilor și nemților. Aceste date, articolele întocmite pe baza cercetărilor, precum și lucrările înaintate pentru concursul publicat de liceul Erkel sînt surse de informații importante în prelucrarea reminiscențelor culturii populare. (Arhiva Muzeului Erkel, 274/68, 275/68, 325/70, 326/70, 435/71, 563/78)

În privința cercetărilor din viitor la fel de importante surse sînt piesele etnografice, fotografiile arhive adunate secole de-a rîndul pentru colecția muzeului, precum și materialele sonore înregistrate.

Cu toate acestea, în Giula nu s-au făcut cercetări tematice, analize sistematice despre viața tradițională, deoarece prelucrarea din punct de vedere etnografic a unui oraș, este mult mai complicată și mai complexă. Îndeosebi dacă populația orașului este compusă din mai multe naționalități și dacă localitatea de timpuriu a trecut prin procesul de urbanizare. Printre motivele principale putem aminti faptul că populația unui oraș este numeric necuprinsă, deci cercetarea sistematică se poate realiza doar cu participarea mai multor cercetători, specialiști în diferite domenii. Un sat, oricît de stratificat ar fi din punct de vedere social și economic, poate fi considerat ca o comunitate cu un specific caracteristic în ceea ce privește cultura tradițională, gospodărirea, modul de viață, normele etice, etc. Populația unui oraș poate fi concepută și ea ca o comunitate socială-economică-culturală, însă aici sînt mult mai greu de definit factorii integratori.

La începutul secolului al 18-lea Giula este considerat centru economic și administrativ al zonei, cu caracter ferm orășenesc. Timp îndelungat a fost singurul oraș din zonă. În ciuda faptului că sistemul de organizare în bresle este cel mai dezvoltat în Giula, orașul este enumerat printre orașele numite „mezőváros”, adică oraș-tîrg, cu caracter agricol bazat pe gospodărirea în sălașe. Structura specifică a orașului a fost influențată de structura gospodăririi: domiciliile agricultorilor se aflau în oraș, dar munca se desfășura la sălașe.

În formarea structurii caselor țărănești au avut rol însemnat condițiile naturale, geografice, istorice și economice, arhitectura

făcînd parte din tradițiile zonei și ale așezărilor, dar bineînțeles exprimînd și exigențele comunităților. Despre vechile locuințe din Giula avem puține informații. În monografia orașului putem citi că în anii 1730 casele aveau pereții din împletitură de nuiete lipite cu strat de lut și acoperiș din trestie. (SCHERER, 1936. 298) Orașul a fost sinistat de inundații și incendii. Incendiul din 1801 a mistuit aproape toate locuințele. Casele vechi cu trei încăperi aparținătoare tipului caselor de șes, existente încă în anii 1960 au fost construite în secolul al 19-lea. Structura acestora nu reflectă în nici un fel apartenența etnică a locuitorilor. Grajdurile relativ mici demonstrează sistemul vechi de gospodărire cînd oamenii locuiau în oraș doar în timp de iarnă și la sărbători, iar vara se mutau la sălașele din jurul orașului, unde se ocupau de creșterea animalelor.

Cu toate că Giula avea un centru orașenesc pînă în anii 1960, a rămas o localitate cu caracter agricol. Datorită mediului geografic, la începutul secolului al 18-lea ocupația principală a locuitorilor era creșterea animalelor. În a doua jumătate a secolului, după reglarea apelor, ocupația de bază a devenit agricultura, îndeosebi cultivarea cerealelor și doar din secolul al 20-lea avem date despre existența culturii zarzavaturilor.

În privința meșteșugurilor, Giula era cel mai însemnat oraș din județ, unde deja în 1724 sînt consemnați 57 de meșteri. S-au dezvoltat mai cu seamă acele meșteșuguri care au folosit la cultivarea pămîntului: rotari, fierari, frînghieri, curelari. Au fost renumiți zidarii și dulgherii nemți care și-au desfășurat activitatea în oraș, dar au fost căutați în întreaga țară, chiar și în străinătate. Au fost apreciați și tîmplarii, olarii, preparatorii de turtă dulce și meșterii care făceau țesături imprimare cu motive albe pe un fond albastru regal, numiți „kékfestő”.

La mijlocul secolului al 19-lea sînt consemnate 17 bresle care funcționează în Giula: pantofari, croitori, jocari, țesători, fierari, dogari, cizmari, zidari, dulgheri, tîmplari, curelari, frînghieri, olari, rotari, lăcătuși, pielari. Cei mai mulți au fost unguri sau nemți. Există o stratificare a meșteșugurilor, în sensul că cei cu atelier erau mai apreciați. Meșteșugarii au călătorit prin țară și

prin străinătate, au făcut școli, au devenit mai înstăriți, aveau o cultură mai dezvoltată, erau oameni mai apreciați în localitate decît țărani de la sălașe, legați de pămînt.

Unitățile separate ale orașului aveau caracter sătesc. Procesul de urbanizare s-a format mulțumită tîrgurilor, care erau locurile de întîlnire a populației din Cîmpia Maghiară și Ardeal. Fiind așezat în loc prielnic Giula a devenit centru de circulație. Tîrgurile din oraș erau frecventate la fel ca și cele din Sătmăr, Carei, Arad, Oradea, Timișoara.

Orașul este și azi împărțit în mai multe unități. Părțile orașului s-au format pe criterii etnice. În partea centrală a orașului, în jurul bisericii catolice de azi, s-au stabilit maghiari reformați și romano-catolici, izolați unii de alții. Din punct de vedere etnografic aceste două grupuri de populație maghiară sînt diferențiate. Maghiarii catolici s-au stabilit aici din sudul județului Nógrád, și nordul județului Pest, iar reformații sînt originari din localitățile bichișene din împrejurime și din județul Bihor. După creșterea populației catolicii s-au extins spre sudul, iar reformații spre nordul orașului. În urma politicii de repopulare a baronului Harruckern în primele decenii ale secolului al 18-lea în estul orașului s-au stabilit români de religie ortodoxă, iar în vestul localității germani, formînduși cartiere separate. (SZILÁGYI, 1970. 247) Proprietarul domeniului le-a acordat familiilor de iobagi pămînt, scutiri de impozite, drept la exercitarea credinței.

Despre existența românilor în Giula avem informații de la călătorul turc Evlia Cselebi, care arată că în anii 1660 orașul era populat de maghiari și români. (KARÁCSONY, 1908. 229.) După suprimarea garnizoanei cetății, românii care au ținut de soldăție fortificației au rămas în oraș, stabilindu-se în cartierul orașului numit azi Orașul Mare Românesc. Lor li s-au atașat românii colonizați de Harruckern, originari din Bihor și Sălaj. Prima biserică ortodoxă a fost construită din lemn, în 1721. (MISAROȘ, 1990. 125) Primele documente existente în colecția bisericească, legate de parohia din Orașul Mare Românesc, datează din anul 1780.

La sfîrșitul secolului al 18-lea, în anii 1790, s-au stabilit în oraș,

în cartierul german, numit Orașul Mic Românesc, români, care conform tradiției orale sînt originari din Basarabia. (SZILÁGYI, 1976. 5)

Germanii au fost colonizați din zona Rinului de Harruckern János în 1724–25. Locuitorii de azi de naționalitate germană sînt însă urmașii germanilor catolici, „șvabilor” colonizați din Bavaria și din regiuni austriece după epidemia de ciumă, în anii 1740.

Din punct de vedere administrativ și juridic din 1734 pînă în 1857 orașul a fost alcătuit din două părți distincte. Orașul Maghiar, care a cuprins și cele două cartiere populate de români, și Orașul German. Independența, autonomia de odinioară s-a păstrat pînă în zilele noastre în denumirea cartierelor, precum și în structura orașului. Rețeaua străzilor din Orașul German este regulată, cartierele populate de maghiari sînt și ele sistematizate, cu străzi paralele. În schimb, Orașul Mare Românesc are o rețea de străzi neregulate, nu i s-a format vreun centru, chiar și biserica ortodoxă se află în afara cartierului.

Structura etnică a localității este formată din maghiari catolici și reformați, români ortodocși și germani catolici. Conform recensămîntului din anul 2001, în oraș trăiesc în număr nesemnificativ țigani (103), slovaci (64), sîrbi (12), ucrainieni (12), sloveni (6), polonezi (5), greci (3), bulgari (2), rusin (1).

Anul	Total populație	Maghiari	Români	Germani
1850	25866	16465	6069	2903
1880	18046	12103	2608	2124
1890	19991	14582	2769	2015
1900	22446	17640	2608	1658
1910	24284	19808	2540	1581
1920	24908	21723	2200	732
1941	25169	24101	531	732
1980			593	
1990			517	
2001	33041	32125	500	208

În acești 150 de ani numărul locuitorilor giulani a crescut considerabil, în timp ce tot mai puțini sînt la număr cei care se declară români sau germani.

Descreșterea efectivului șvabilor din oraș se explică cu faptul că oamenii de naționalitate germană au trecut prin încercări grele. În 1945 1600 de germani din Giula au fost luați la muncă forțată și deportați în Uniunea Sovietică. Cei care în 1949 s-au reîntors au ajuns într-o situație disperată, fără proprietate, supuși discriminațiilor politice. Probabil cu aceste discriminații se explică și faptul că dintre nemții din Giula în zilele noastre doar generațiile mai tinere vorbesc germana, cei care au învățat-o în școală.

Numărul românilor a scăzut în măsură considerabilă după 1920, ceea ce se explică cu evenimentele istorice. La mijlocul secolului al 20-lea orașul a atras intelectualitatea românească din localitățile înconjurătoare, devenind centrul românilor din Ungaria, unde se află cele mai importante organizații și instituții românești, însă numărul românilor din localitate nu a crescut nici în ultimele decenii.

În pofida influenței integratoare a vieții urbane, unitățile localității încă și în perioada interbelică se diferențiau din punct de vedere cultural.

Oamenii de diferite etnii din Giula au trăit în endogamie etnică, pînă în a doua parte a secolului al 20-lea nu au fost caracteristice căsătoriile mixte. Această endogamie se putea surprinde mai ales în viața socială a tinerilor. Tinerii organizau jocuri, baluri separate, cei care făceau parte din altă naționalitate nu erau bine văzuți. Feciorilor le era interzis să facă curte unei fete din alt cartier. Nu au trecut granița cartierului nici în desfășurarea obiceiurilor.

Dintre obiceiurile tradiționale din Giula vom prezenta doar cele semnificative pentru diferitele etnii. Obiceiul colindatului era cunoscut de toate naționalitățile. Grupurile de copii vesteau nașterea Mîntuitorului cîntînd cîntece bisericesti în limba lor maternă. Dintre jocurile dramatice desfășurate la Crăciun tot în scop

de urare maghiarii și nemții au practicat umblatul cu vifleimul, iar românii umblatul cu icoana și cu steaua. Nemții aveau un joc dramatic numit „paradicsomjáték”, al cărui scenariu reprezenta izgonirea din paradis.

Cel mai reprezentativ obicei pentru germani a fost fărșangul. Obiceiul alungării iernii practicat pînă după al doilea război mondial în scopul provocării fecundității s-a desfășurat după o coregrafie stabilită. Punctul culminant al obiceiului a fost defilarea măștilor pe strada principală din Orașul German. Maskații rostogoleau în fața lor butoaie, erau primiți în casele gospodarilor nemți, iar la sfîrșitul defilării, ajungînd lîngă cimitir, aruncau butoaiele în canal.

Printre obiceiurile anului caracteristice pentru români semnalăm obiceiurile legate de cununile împletite din florile de cîmp numite sînzienne. Forma cea mai răspîndită era prorocirea cu ajutorul acestor cununii, prin aruncarea lor pe acoperiș. Cununa de sînzienne a avut însemnătate în cultul morților, fiind așezată pe crucile din cimitir. Era cunoscut și obiceiul așezării cununii pe poartă.

Ziua Sfîntului Vendel a fost o sărbătoare importantă a catolicilor, mai cu seamă a nemților. Sfîntul Vendel este protectorul animalelor de tracțiune, în această zi era interzisă munca atît pentru oameni cît și pentru animale.

Cunoștințele gastronomice nu erau prea numeroase. Ungurii găteau mîncăruri mai gustoase decît nemții. O mîncare specială a nemților a fost supa de caltaboș afumat consumată cu bucățele de pîine și smîntînă. Familiile ungarilor reformați încă și la începutul secolului al 20-lea consumau terci de mei în loc de orez.

Perioadele postului la români erau păzite cu strictețe, consumîndu-se numai alimente vegetale: legume, fasole, cartofi, varză, untdelemn, fructe. Cea mai cunoscută mîncare de post era chisălița, care se pregătea din apă, tărîțe de grâu, mălai, sare și cumnău.

Din laptele muls a doua sau a treia oară după fătat românii pregăteau mîncarea numită „curiastă” care era împărțită la copii în scop de a produce fecunditate.

Obiceiul tăiatului porcului prezenta diferențe în funcție de naționalitate. Ungurii și românii au pîrlit cu paie, iar germanii au jumulit porcul în covată de lemn cu apă fierbinte. Tăiatul porcului la germani ținea trei zile. Ungurii și germanii au avut obiceiuri variate la tăiatul porcului, printre care pomenim jocul dramatic al participanților mascați. Tot un obicei dramatic a fost și pomană porcului în cadrul căreia capul porcului a fost îmbrăcat în haine și panglici, iar cei prezenți au cîntat cîntecul în care au povestit viața animalului.

În Orașul German – spre deosebire de tradițiile românilor și ungarilor – nunțile se țineau în zilele de luni sau marți. Invitații nu aveau voie să ducă nimic la ospăț, obicei ce s-a păstrat în proverbul „Úgy méz mint a lakodalomba” (Așa te duci ca la nuntă – cu mîna goală). Cununia avea loc la biserica catolică din centrul orașului, deoarece biserica catolică din Orașul German pînă în 1923 nu a avut dreptul la cununii. Mireasa se îmbrăca în hainele colorate de sărbătoare, doar la cină îmbrăca haine albe. Scenariul nupțial se desfășura în limba maghiară. Spre deosebire de obiceiul practicat la nunta ungarilor sau românilor la dansul miresei nemții nu dădeau bani și mirelui îi era interzis să danseze cu mireasa.

În ceea ce privește dansurile cunoscute în Giula, maghiarii dansau papkerekci csárdás, kállai kettős, párnás, pillangós, bokás, segges, görögdinnye tánc, verbunk, germanii polka, walzer, rezgő polka, landler, frisses, tapsos, iar românii mînînțelu, ardeleana, logojana, bătuta, cîmpinescu, bătrîneasca, hora și țigăneasca. (Arhiva Muzeului Erkel, 94–67)

Tradițiile legate de moarte s-au păstrat mai ales la români. În clipele de după încetarea din viață se acopereau oglinzile și se oprea ceasul pentru a întîmpina reîntoarcerea mortului. Respectînd voința mortului decedatul era îmbrăcat în hainele pe care și le pregătea încă în timpul vieții. Trupul nu putea fi coborît în mormînt legat, de aceea erau desfăcute cu atenție toate nodurile hainelor. Spălarea și îmbrăcarea mortului era executată de o femeie vîrstnică, rudă apropiată a familiei. După ce mortul era spălat cu apă rece, pieptănat, bărbierit obiectele întrebuintate se

săpau în loc ferit, de obicei lângă gard, ca să nu pricinuiască nenorocire. Românii țineau lângă sicriu un talger cu o batistă și o cunună. Întorcându-se din cimitir deja se auzea muzică din casa decedatului.

Dintre creațiile populare înregistrate în oraș putem aminti pe lângă colindele românești, poeziile și cântecele de nuntă ale ungarilor și legendele cunoscute în multe variante legate de tunelul care are intrarea în fântâna din curtea cetății și se întinde până la Oradea.

Conform amintirilor, ungarilor cu românii se înțelegeau, dar ungarilor cu nemții mai puțin. Nemții erau siguri de sine, mândri, se credeau gospodari buni și sîrguincioși. Au primit privilegiul de la moșier și deja în timpul stabilirii lor în oraș au avut o cultură mai dezvoltată, unii dintre ei erau meșteșugari, dulgheri sau zidari. Nu-i întîmplător că cartierul german este denumit în popor după Sfîntul Iosif, patronul dulgherilor și zidarilor. Nu au renunțat la agricultură, însă se angajau și la construirea caselor din oraș. Fiind mai avuți, purtau roluri în conducerea politică și socială a orașului. Ceilalți îi considerau lacomi, suspicioși cu argații. (KÓSA, 1986. 222)

Se observă o diferențiere a populației maghiare în favoarea catolicilor. Ungurii catolici, care în 1910 au format 49,8 % din populația totală se bucurau de mai mare prestigiu, pămînturile lor erau în părțile mai roditoare ale hotarului și dețineau funcții în conducerea orașului.

În mod diferit erau apreciați și românii din cele două părți ale orașului. Cei din Orașul Mare Românesc erau considerați mai avuți, și se căsătoreau îndeosebi între ei, foarte rar cu cei din Orașul Mic Românesc. (Inf. Ioan Anca, 1898)

Dintre cele trei etnii românii sînt caracterizați cel mai negativ, fiind considerați mai leneși, mai lejeri în ceea ce privește etica muncii, mai gălăgioși. În legătură cu românii s-a păstrat și un proverb: „Olyan zajjal van mint hat oláh” (Face gălăgie ca șase români.) Părerile ungarilor și nemților, caracteristică secolului al 19-lea, a fost recunoscută și de românii din localitate. (KÓSA, 1986. 223)

Cele trei naționalități în această perioadă au fost la diferite graduri de civilizare. Ca exemplu putem aminti litografiile în culori ale artistului vienez Joseph Böss, care în 1857 a făcut desene despre ungarilor și nemții din Giula, și românii din Chitig-haz. Pînă cînd nemții sînt reprezentați în haine moderne, confecționate din postav albastru după moda timpului, românii sînt desenați în port țărănesc. Nemții s-au modernizat de timpuriu, s-au lăsat de tradiții, în schimb românii au fost cei mai conservatori în privința păstrării tradițiilor.

BIBLIOGRAFIE

- Bácskai Vera – Nagy Lajos, *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 402.
- Barabás Jenő, *Békés megye néprajza a XVIII. században*, In: Dankó Imre (szerk.): *A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai*, Gyula, 1964. 67.
- Bencsik János, *A Békés megyében élő németek jeles napi szokásai Mihály naptól vitzkeresztig*, In: *Békési Élet*, Békéscsaba, 1981/3. 338–354.
- Csobai Elena, *Colindatul și umblatul cu steua și cu icoana la românii din Giula*, In: „IZVORUL” *Revistă de etnografie și folclor*, Red. Alexandru Hoțopan, Giula 1982, Nr. 1. p. 40–47.
- Dankó Imre, *A gyulai fazekasság*, In: Dankó Imre (szerk.): *A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai*, 48-49. Gyula, 1963. 3-62.
- Dankó Imre, *A gyulai vásárok*, In: Dankó Imre (szerk.): *A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai*, 44-46, Gyula, 1963a, 3-149.
- Dankó Imre, *A dél-bihari síkság népi építkezésének változásai*, In: *Opuscula Ethnographica Válogatott tanulmányok*, Debrecen, 1977. 470.
- Karácsony Imre, *Evlia Celebi török világotutató magyarországi utazásai 1660–1664.*, Budapest, 1908.
- Kósa László, *Magyarok, németek és románok egy alföldi városban*, In: *Forrás*, 1981. 6. sz. 18–24.

Kósa László, *A gazdálkodáshoz kapcsolódó előítéletek egy háromnemzetiségű városban*, In: A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi nemzetiségkutató Konferencia Előadásai, Szerk.: Eperjessy Ernő – Krupa András, Kiadja a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya, Budapes-Békéscsaba, 1986. 219–225.

Kresz Mária, *Magyar parasztviselet (1820–1867)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956. 234.

Kresz Mária, *Fazekas, korsós, tálas. Néhány szempont fazekasközpontjaink kutatásához és összehasonlításához*, In: K. Kovács László (szerk.): *Ethnographia*, LXXI. (1960) 297–379.

Maday Pál, *Békés megye története*, Békéscsaba, 1960. 512.

Manhertz Károly (szerk.), *A magyarországi németek*, Útmutató Kiadó, Budapest, 1998. 128.

Petrusán György–Martyin Emília–Kozma Mihály, *A magyarországi románok*, Budapest, 1999. 128.

Schram Ferenc, *Két XIX. század eleji kézirat*, In: Dankó Imre (szerk.): *A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai*, Gyula, 1962. 22–36.

Scherer Ferenc, *Gyula város története*, I–II, Gyula, 1938.

Szabó Ferenc, *Békés és Csanád megyék nemzetiségi statisztikája a XIX. század közepén*, In: *Békési Élet*, Békéscsaba, 1970. 243–255.

Szilágyi Miklós, *Hagyomány és közösség. Gondolatok gyula néprajzi vizsgálatához*, In: *Békési Élet*, Békéscsaba, 1970. 243–255.

Szilágyi Miklós, *Gyula gazdaság- és társadalomtörténete a XVIII–XIX. században. Vezető a gyulai Erkel Ferenc Múzeum állandó kiállításához*, Gyula, 1976. 48.

Ana Borbély

Atitudinea față de limba vorbită de românii din Ungaria comparativ cu alte comunități lingvistice¹

Atitudinea față de limbă a indivizilor înseamnă opiniile pozitive sau negative formate despre o limbă sau un dialect (vezi Borbély 1994: 7). Acest concept cuprinde acele opinii ale vorbitorilor care se referă la structura, varietatea, uzul unei limbi sau a mai multor limbi, precum și la opiniile față de fenomenele bilingvismului: schimbarea de cod, împrumutul, interferențele lingvistice etc. Atitudinea față de limba vorbitorilor este în corelație cu comportamentul lingvistic al vorbitorilor. În contextul bilingvismului, această corelație are o importanță deosebită. Cercetările referitoare la relația dintre atitudinea lingvistică și comportamentul lingvistic al vorbitorilor nu au puncte de vedere unitare. Lambert ajunge la concluzia că atitudinea influențează comportamentul lingvistic (1967); potrivit unei alte opinii, tocmai atitudinea este influențată de comportamentul lingvistic (Brudner és Douglas 1979), iar o a treia se referă la faptul că între atitudinea față de limbă și față de comportamentul lingvistic există o relație controversată ori ambivalentă. În acest sens, Lawson-Sachdev (2000) dă următorul exemplu: acei vorbitori bilingvi care schimbă codul zilnic, pot avea, în același timp, o opinie negativă despre acest fenomen, care – cum este deja bine demonstrat în lucrările de lingvistică – e un fenomen normativ într-o comunitate bilingvă. În comunitatea românilor din Ungaria, zicala „cîte limbi, atîția oameni” înseamnă: ‘dacă știi două (sau mai multe) limbi ai mai multe șanse’, adică bilingvismul (multilingvismul) este un avantaj pentru vorbitori. Totodată este bine cunoscut și un fenomen paradoxal, caracteristic și pentru românii bilingvi din Ungaria. Cei care au această opinie pozitivă despre bilingvism vorbesc tot mai puțin românește; cu copiii vorbesc doar limba maghiară și

nu i-au înscris la școala românească, adică nu le-au oferit șansa să devină bilingvi încă din copilărie.

La cel de-al III-lea Simpozion al cercetătorilor români din Ungaria, organizat la Chitighaz în 1993, am prezentat rezultatele privind atitudinea românilor din Chitighaz față de limba română și limba maghiară, bazate pe date culese în 1990 în comunitatea românilor chitighăzeni (v. Borbély 1994: 7–18). În acest studiu am ajuns la concluzia că limba română are un rol însemnat în determinarea identității personale. Dragostea și fidelitatea față de limba română este vie în general în cazul bărbaților și la femeile mai în vârstă (1994: 14).

În comunicarea de față voi prezenta rezultatele cercetării efectuate între anii 2001–2004 (vezi Bartha 2003) în șase comunități lingvistice minoritare din Ungaria, între care se află, alături de românii din Chitighaz (vezi Borbély 2006, 2007a și 2007b), băiașii² din *Mánfa* (vezi Pálmainé Orsós 2005, 2007), germanii din *Tarján* (vezi Erb 2006, 2007), rromii din *Mezőtúr* (Bartha 2006), sîrbii din *Pomáz* (vezi Borbély 2006, 2007b) și slovacii din *Tótkomlós* (Hornok Uhrin–Tóth–Tuska și Zsilák 2005; Uhrin 2007). Scopul cercetării este de a prezenta date empirice comparative privind bilingvismul comunităților minoritare din Ungaria de la începutul secolului XXI. În cele ce urmează vom analiza răspunsurile la chestionar culese de la 420 de subiecți bilingvi – aleși în egală măsură după vîrstă, sex și instrucția școlară – din aceste șase comunități lingvistice. Întrebările chestionarului – printre alte fenomene de bilingvism – s-au referit la limbile română și maghiară, precum și la variantele (grai și standard) aparținătoare la șase limbi minoritare din Ungaria. Repondenții au fost întrebați în limba lor minoritară de persoane care fac parte din comunitățile lor (profesori, lingviști etc.). Dintre întrebările chestionarului, care a conținut 142 de întrebări comune, adaptate conform circumstanțelor caracteristice în cele șase comunități lingvistice, cele referitoare la atitudinea față de limbă și prelucrate în comunicare, se află în ordine între întrebările numerotate de la 65 pînă la 72 (vezi în Anexe întrebările referitoare la comunitatea românească). Dintre aceste opt întrebări, patru se referă la varianta grai și la varianta

standard a limbilor minoritare, iar alte patru, la limba minoritară (a băiașilor, a germanilor, românilor, rromilor, sîrbilor și slovacilor din Ungaria) respectiv la limba majoritară (limba maghiară). Aceste întrebări au fost formulate cu scopul de a analiza (a) *atitudinea emoțională* („dă care vă place mai tare”); (b) *atitudinea estetică* („care-i mai mîndră”); (c) *atitudinea pragmatică* („care-i mai de folos”); (d) *atitudinea legată de competența de limbă* („care-i mai grea”); atitudinea vorbitorilor față de variantele (grai, standard) și față de limbile vorbite de ei. Răspunsurile au fost prelucrate cu metode statistice de Vargha András cu programul Ropstat (vezi www.ropstat.com).

Menținerea limbii minoritare în relație cu atitudinea vorbitorilor față de varianta grai comparativ cu varianta standard ale limbilor minoritare

Dacă avem în vedere legătura dintre atitudinea vorbitorilor față de variantele grai și standard ale limbilor minoritare, putem formula următoarea ipoteză. În comunitatea bilingvă în care se folosește graiul și, concomitent cu aceasta, vorbitorii au o atitudine negativă ori neutră față de grai, se poate observa că aceasta nu va favoriza menținerea graiului limbii minoritare. În tabelul 1/a și 1/b (vezi în Anexe) am prezentat răspunsurile repondenților la patru întrebări culese în patru comunități referitoare la variantele (grai și standard) ale limbilor minoritare din Ungaria: limbile germană, română, sîrbă și slovacă. (În cele două comunități de limbă ale băiașilor și rromilor, nefiind o delimitare fermă între varianta standard și grai, răspunsurile vor fi prelucrate în comparație cu graiul celui alt grup, adică cu graiul băiașilor comparativ cu graiul rromilor și viceversa.)

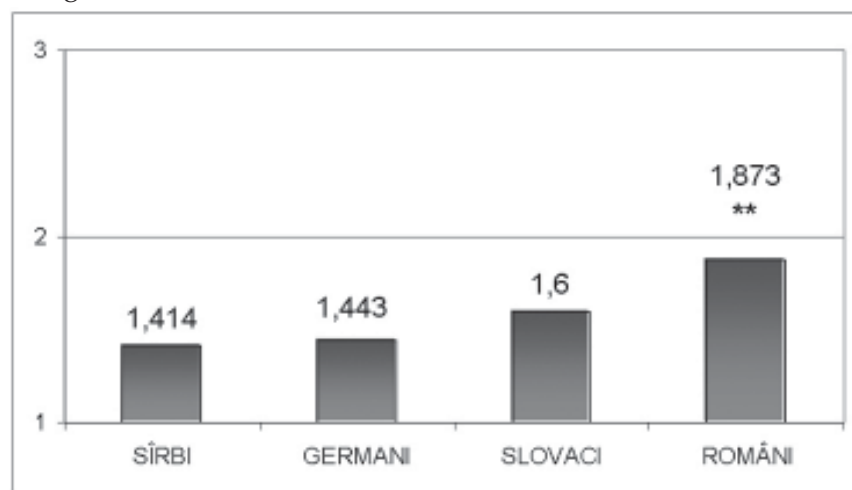
Atitudinea emoțională

La întrebarea 68 („care vă place mai tare”) toate cele patru grupuri minoritare au răspuns în cel mai mare număr că le place graiul mai mult decît varianta standard, fapt ce ne arată că vorbitorii minoritari din Ungaria se atașează emoțional de grai.

Există, însă, între răspunsurile grupurilor deosebiri de ordin statistic (în tabele și figuri deosebirea semnificativă este marcată cu una sau două *, și cea de tendință, cu +). Deosebirea semnificativă care rezultă din statistica întocmită ne arată că aceasta nu este incidentală, ci este caracteristică și la populațiile cercetate. În cazul nostru, această deosebire semnificativă reflectă faptul că dintre cele patru comunități de limbă:

● *românii se leagă cel mai puțin de grai* ($p < 0,01 = **$) (vezi figura 1).

Figura 1

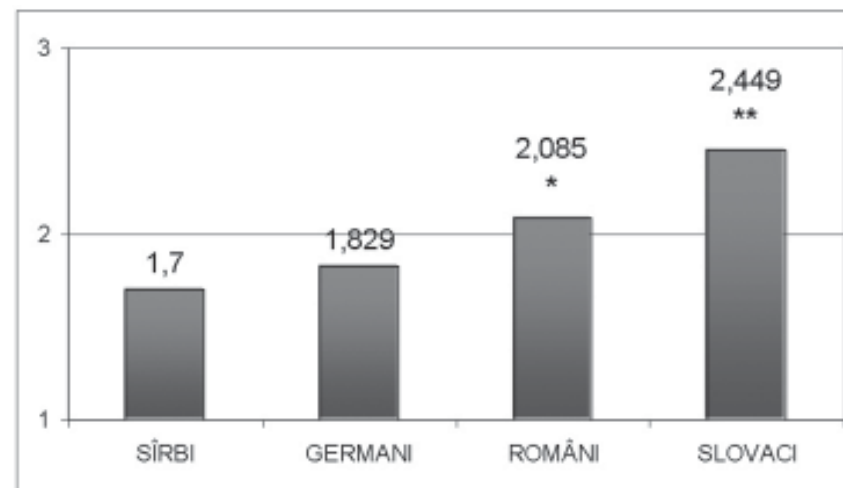
Atitudinea estetică

Răspunsurile primite referitor la întrebarea 65 („care-i mai mîndră”) vizează atitudinea *estetică*. Dintre comunitățile cercetate, numai germanii consideră că limba regională vorbită de ei este mai „mîndră” (=frumoasă) decît varianta standard a limbii germane (54% au această opinie). 47% dintre sîrbi au răspuns că ambele variante sînt frumoase. Dintre români (48%) și slovaci (68%), cei mai mulți au dat răspunsul că varianta standard e mai *mîndră* (vezi tabelul 1/a și 1/b în Anexe). Rezultatele statistice ne arată că:

● *germanii și sîrbi au, din punct de vedere estetic, o opinie mai favorabilă față de graiul lor decît românii* ($p < 0,05 = *$),

● *slovacii diferă cel mai mult dintre toate trei grupuri, astfel încît* ($p < 0,01 = **$) *au o opinie mai favorabilă față de varianta standard decît românii* (vezi figura 2).

Figura 2

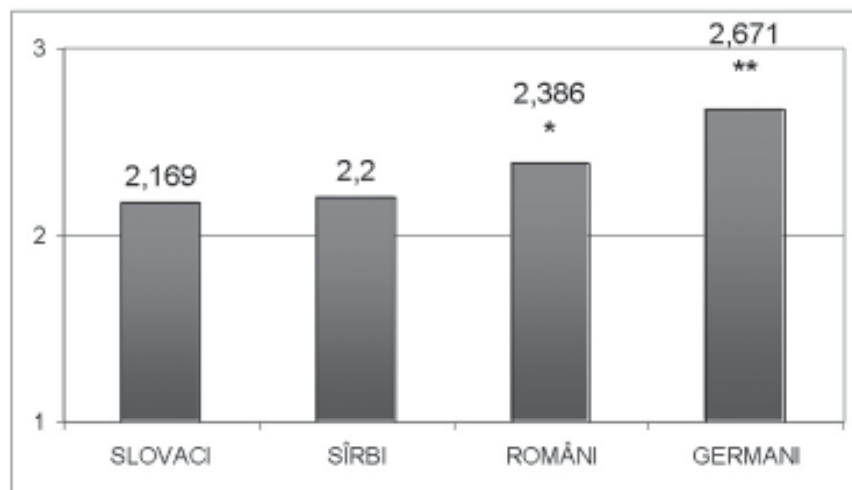
Atitudinea pragmatică

Răspunsurile la următoarea întrebare (66, „care-i de folos”) ne arată că în toate cele patru comunități de limbă repondenții sînt de părere că varianta standard e mai folositoare decît graiul. 81% dintre germani s-au pronunțat în acest sens, iar dintre români 63%, dintre sîrbi 46% și dintre slovaci 43% (vezi tabelul 1/a și 1/b în Anexe). Rezultatele statistice ne arată două diferențe semnificative:

● *repondenții români, în mai mare număr decît sîrbi și slovaci, au fost de părere că varianta standard e mai utilă decît graiul* ($p < 0,05 = *$);

● *atitudinea germanilor diferă și mai mult de cea a celorlalte trei grupuri* ($p < 0,01 = **$) (vezi figura 3).

Figura 3

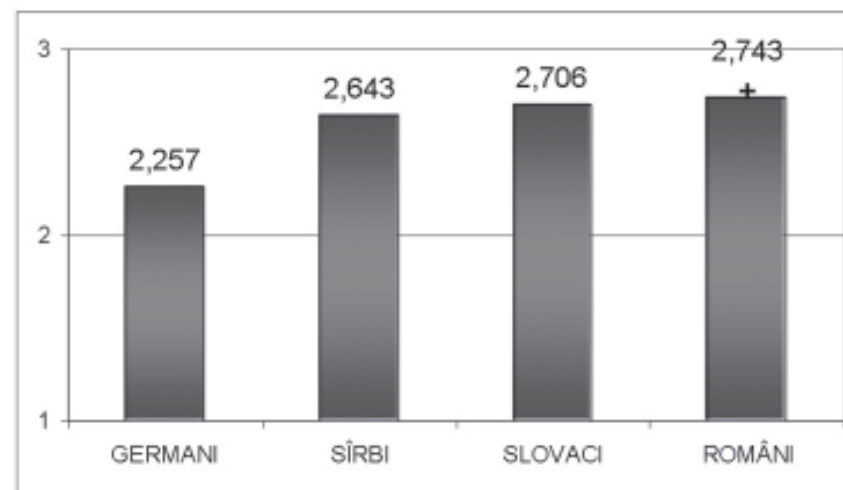

Atitudinea față de competență

Cu a patra întrebare (67, „care-i mai grea”) am dorit să aflăm care este opinia repondenților privind competența lor față de cele două variante de limbă și, în mod indirect, atitudinea vorbitorilor față de cunoștințele lor referitoare la grai și la varianta standard. Întrucât în toate cele patru comunități de limbă, cei mai mulți au răspuns că varianta standard e mai grea, am ajuns la concluzia că, în opinia repondenților, aceștia cunosc mai bine graiul decât varianta standard. 81% dintre români au răspuns că varianta standard e mai grea pentru ei, slovacii 79%, sîrbi 71%, iar germanii 59% (vezi tabelul 1/a și 1/b în Anexe). Analiza statistică arată:

- o diferență de tendință ($p < 0,10+$) între români și celelalte trei grupuri (vezi figura 4).

Figura 4

Datele culese în grupurile băiașilor și al rromilor (vezi tabelul 2 în Anexe) ne arată că, atât băiașii cât și rromii sînt de părere că graiul lor le place mai mult, e mai „mîndru”, îl cunosc mai bine, iar graiul celuilalt grup e mai greu. Analiza statistică ne arată că rromii se atașează mai bine emoțional, estetic și pragmatic ($p < 0,01$) de graiul lor, decât băiașii. Iar pentru băiași e cu mult mai greu graiul rromilor ($p < 0,01$) decât invers.

Menținerea limbii minoritare în relație cu atitudinea vorbitorilor față de limba minoritară comparativ cu limba majoritară

Ipoteza care se poate formula în legătură cu menținerea limbii minoritare și cu atitudinea vorbitorilor față de limba minoritară comparativ cu limba majoritară este următoarea. Atitudinea pozitivă față de limba minoritară promovează, contribuie la menținerea limbii. În cele ce urmează vom analiza atitudinea emoțională, estetică, pragmatică și de competență față de limba minori-

tară în comparație cu limba majoritară în șase comunități de limbă din Ungaria.

Atitudinea emoțională

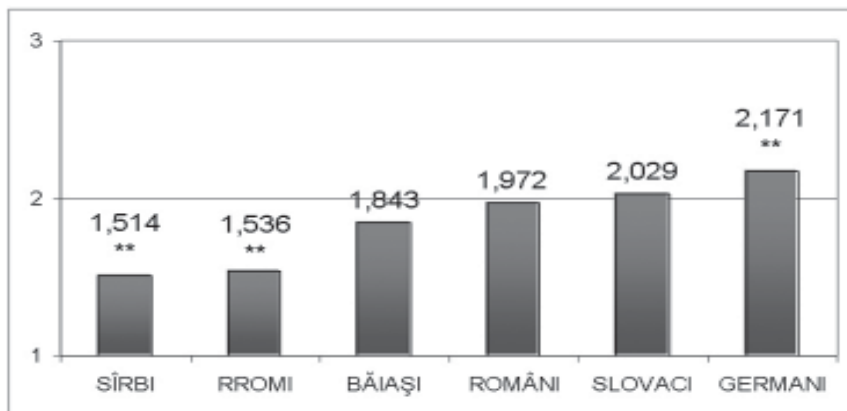
La întrebarea 72 („de care vă place mai tare”) cei mai mulți dintre sârbi (51%) și rromi (57%) au dat răspunsuri pozitive legate de limba lor minoritară. Cei mai mulți dintre slovaci (49%), germani (40%) și români (38%) au declarat că se leagă emoțional de ambele limbi în egală măsură. Iar dintre băiași 39% au răspuns că le place mai mult graiul și tot atîția au răspuns că le place limba minoritară și majoritară în egală măsură (vezi tabelul 3a și 3b în Anexe).

Rezultatele statistice ne arată că:

- sîrbi ($p < 0,01$) și rromii ($p < 0,01$) se atașează emoțional în cea mai mare măsură de limba minoritară; această legătură diferă semnificativ, din punct de vedere statistic, față de celelalte patru comunități de limbă;

- în cazul germanilor, rezultatele statistice ne arată că în mod semnificativ ($p < 0,01$) ei se atașează mai mult emoțional de limba maghiară (vezi figura 5).

Figura 5

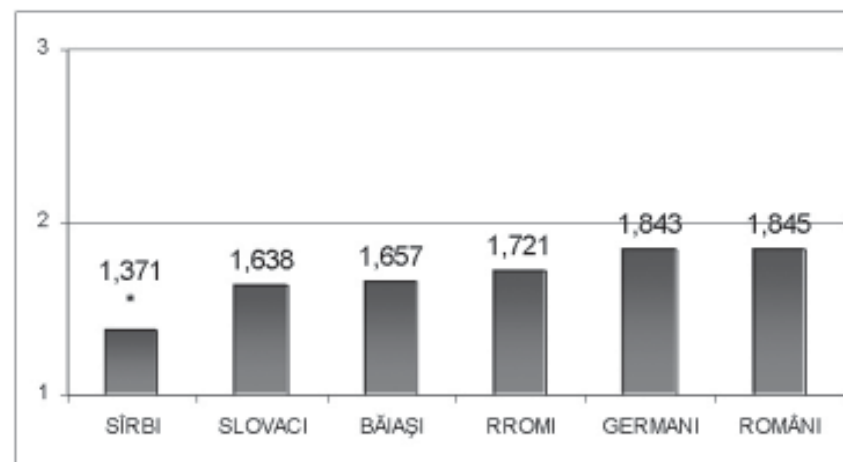

Atitudinea estetică

Rezultatele referitoare la atitudinea estetică (69, „care-i mai mîndră”) a comunităților față de limba minoritară și majoritară ne arată că cei mai mulți dintre sârbi (64%), băiași (57%), slovaci (49%) și rromi (45%) sînt de părere că limba minoritară e mai „mîndră” decît cea majoritară. Românii (45%) și germanii (41%) au declarat că ambele limbi sînt frumoase (vezi tabelul 3a și tabelul 3b în Anexe). Analiza statistică (vezi figura 6) ne arată că dintre cele șase comunități:

- sîrbi au, din punct de vedere estetic, atitudinea cea mai favorabilă față de limba lor minoritară ($p < 0,05$).

Figura 6

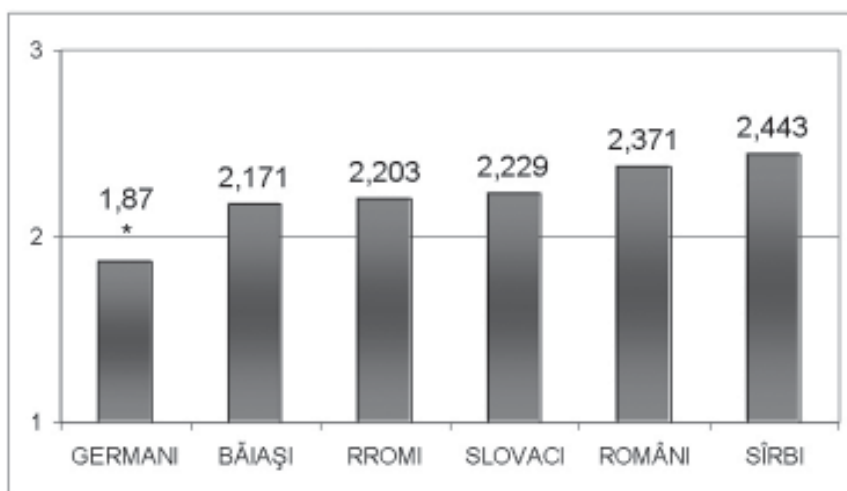
Atitudinea pragmatică

La întrebarea 70 („care limbă îi mai de folos”), cei mai mulți dintre germani (46%) au răspuns că limba minoritară (limba germană). Dintre slovaci mai mulți (49%) și dintre rromi (44%) mai mulți au răspuns că în egală măsură e utilă limba minoritară și cea majoritară. Dintre români, într-un număr egal, repondenții (46%) au declarat că ambele limbi sînt utile și tot atîția au răspuns că limba maghiară e folositoare. Sîrbi (54%) și băiași (41%) au

răspuns în cel mai mare număr că limba maghiară e mai utilă decât limba lor minoritară (vezi tabelul 3a și 3b în Anexe). Analiza statistică ne arată că:

- germanii ($p < 0,05$) diferă semnificativ de celelalte cinci comunități de limbă, deci au, din punct de vedere pragmatic, cea mai favorabilă opinie despre limba lor minoritară, (vezi figura 7).

Figura 7

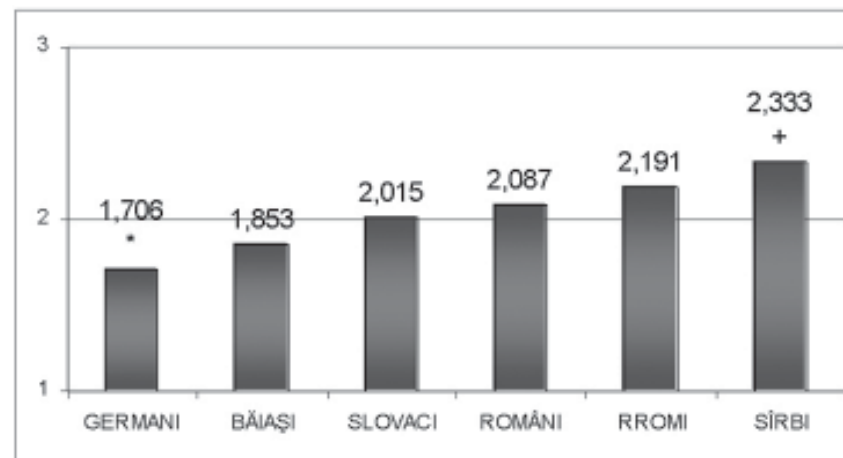
Atitudinea de competență

La întrebarea 71, care a vizat, indirect, atitudinea față de cunoștințele de limbă minoritară și limbă majoritară, cei mai mulți dintre germani (56%) și băiași (53%) au răspuns că limba minoritară e mai grea. Rromii (42%) au declarat că ambele limbi sînt grele. Iar dintre români (48%), sîrbi (48%) și slovaci (35%) cei mai mulți au răspuns că limba maghiară e mai grea. Rezultatele analizei statistice (vezi figura 8) ne arată că:

- germanii (comparativ cu cele cinci comunități) au răspuns în mai mare număr că diferența e semnificativă ($p < 0,05$) și că limba minoritară (germană) e mai grea decât limba maghiară;

- sîrbi (comparativ cu celelalte cinci comunități de limbă) au declarat că limba majoritară e mai grea decât cea minoritară (sîrbă), însă diferența e numai la nivel de tendință ($p < 0,10$).

Figura 8

Concluzii

În legătură cu variantele limbilor minoritare (grai comparativ cu varianta standard) am obținut, la toate cele patru întrebări, rezultate statistice semnificative în legătură cu românii din Ungaria:

- *atitudinea emoțională*: dintre cele patru grupuri minoritare, românii le place mai puțin graiul lor ($p < 0,01$);
- *atitudinea estetică*: germanii și sîrbi au, din punct de vedere estetic, o opinie mai favorabilă față de graiul lor decât românii ($p < 0,05$); iar slovaci diferă dintre toate cele trei grupuri cel mai mult, întrucît ($p < 0,01$) au, din punct de vedere estetic, o opinie mai favorabilă față de varianta standard;
- *atitudinea pragmatică*: repondenții români ($p < 0,05$), în mai mare număr decât sîrbi și slovaci, au fost de părere că varianta

standard e mai utilă decât graiul; iar germanii ($p < 0,01$) diferă și mai mult de cele trei grupuri;

– *atitudinea față de competență*: o diferență la nivel de tendință ($p < 0,10$) este între români și celelalte trei grupuri privind răspunsurile care arată că varianta standard e mai grea decât graiul.

Reluăm aici prima ipoteză din comunicare: în comunitatea bilingvă în care se folosește graiul și, concomitent cu aceasta, vorbitorii au față de grai o atitudine negativă ori neutră; se prevede că acest fenomen nu va favoriza menținerea graiului. Românii, comparativ cu celelalte trei grupuri, diferă în mod semnificativ în ceea ce privește atitudinea lor față de grai: au cea mai negativă atitudine emoțională față de grai (comparativ cu trei grupuri minoritare), și, tot așa, o opinie negativă față de atitudinea estetică legată de grai (comparativ cu două grupuri minoritare). Atitudinea față de varianta standard ne arată că românii (comparativ cu două grupuri minoritare) sunt de părere că varianta standard e mai folositoare decât graiul și că varianta standard e mai grea decât graiul (comparativ cu trei grupuri minoritare). Pe baza rezultatelor putem afirma că, în cazul românilor, atitudinea negativă față de grai și cea pozitivă, pragmatică față de varianta standard favorizează înlocuirea limbii române cu limba maghiară. Atitudinea pozitivă față de varianta standard însă nu e legată de cunoștințele temeinice privind această variantă, fapt ce nu contribuie la menținerea limbii române.

La întrebările referitoare la atitudinea emoțională, estetică, pragmatică și față de competența de limbă, privind limba minoritară comparativ cu limba majoritară, am obținut următoarele răspunsuri, care, potrivit analizelor statistice, au adus rezultate semnificative privind cele șase comunități de limbă examinate din Ungaria:

– *atitudinea emoțională*: sârbii ($p < 0,01$) și românii ($p < 0,01$) se atașează emoțional în cea mai mare măsură de limba minoritară, iar germanii, de limba maghiară într-un mod semnificativ ($p < 0,01$);

– *atitudinea estetică*: sârbii au, din punct de vedere estetic, cea mai favorabilă atitudine față de limba lor minoritară ($p < 0,05$);

– *atitudinea pragmatică*: germanii au, din punct de vedere pragmatic, cea mai favorabilă opinie despre limba lor minoritară, comparativ cu limba maghiară ($p < 0,05$);

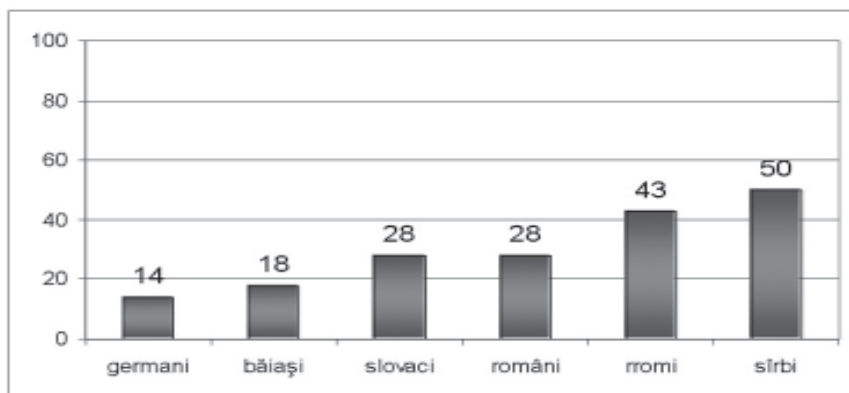
– *atitudinea față de competența de limbă*: germanii (comparativ cu cele cinci comunități) ($p < 0,05$) consideră că limba lor minoritară e mai grea decât limba maghiară; iar sârbii (comparativ cu celelalte cinci comunități de limbă) au răspuns că limba majoritară e mai grea decât cea minoritară, diferența fiind doar la nivel de tendință ($p < 0,10$).

Ipoteza a doua a comunicării a fost că atitudinea pozitivă față de limba minoritară promovează, contribuie la menținerea limbii. Rezultatele referitoare la atitudinea față de limba minoritară comparativ cu limba majoritară ne arată că, dintre cele șase comunități de limbă, sârbii se atașează emoțional mai mult de limba minoritară și au, din punct de vedere estetic, cea mai favorabilă atitudine față de limba minoritară. Germanii se atașează emoțional de limba maghiară, însă au cea mai pozitivă atitudine pragmatică („care-i de folos”) despre limba minoritară (germană), dar, în mod paradoxal, sînt și de părere că limba minoritară e mai grea decât limba maghiară.

Făcînd comparație între rezultatele referitoare la folosirea limbilor minoritare din aceste șase comunități de limbă cercetate din Ungaria (vezi figura 9; Borbély 2007a) cu rezultatele referitoare la cele două ipoteze ale comunicării, ajungem la următoarele concluzii.

- (i) Atitudinea vorbitorilor față de variantele limbii minoritare (varianta grai comparativ cu varianta standard) nu reflectă comportamentul lor lingvistic (folosirea, alegerea limbii minoritare în diferite situații de comunicare).
- (ii) Atitudinea vorbitorilor față de limba minoritară comparativ cu limba majoritară reflectă mai bine comportamentul lingvistic (folosirea, alegerea limbii minoritare în diferite situații de comunicare) al vorbitorilor minoritari din Ungaria la începutul secolului XXI.

Figura 9

Anexe

Întrebările referitoare la atitudinea față de limbile vorbite
de românii din Ungaria

65. Ce creș'eu, care-i mai mîndră: limba rîmîună dîn T'it'ihaz, uă limba rîmîună dîn Rîmîun'iię?
(1) = Chitighaz (2) = Amîndouă (3) = Rîmîun'iię
66. Ce creș'eu, care-i mai dă folos: limba rîmîună dîn T'it'ihaz, uă limba rîmîună dîn Rîmîun'iię?
(1) = Chitighaz (2) = Amîndouă (3) = Rîmîun'iię
67. Ce creș'eu, care-i mai gre: limba rîmîună dîn T'it'ihaz, uă limba rîmîună dîn Rîmîun'iię?
(1) = Chitighaz (2) = Amîndouă (3) = Rîmîun'iię
68. Dă care limbă vă place mai tare: limba rîmîună dîn T'it'ihaz uă limba rîmîună dîn Rîmîun'iię?
(1) = Chitighaz (2) = Amîndouă (3) = Rîmîun'iię
69. Ce creș'eu, care-i mai mîndră: limba rîmîună uă limba ungurească?
(1) = Rîmîună (2) = Amîndouă (3) = Ungurească
70. Ce creș'eu, care-i mai dă folos: limba rîmîună uă limba ungurească?
(1) = Rîmîună (2) = Amîndouă (3) = Ungurească
71. Ce creș'eu, care-i mai gre: limba rîmîună uă limba ungurească?
(1) = Rîmîună (2) = Amîndouă (3) = Ungurească
72. Dă care limbă vă place mai tare, limba rîmîună uă limba ungurească?
(1) = Rîmîună (2) = Amîndouă (3) = Ungurească

Tabelul 1/a	SÎRBI			SLOVACI		
Grai/Stand	1	2	3	1	2	3
Emoțională	67%			61%		
Estetică		47%				(**)68%
Pragmatică			46%			43%
Competență			71%			79%

Tabelul 1/b	ROMÂNI			GERMANI		
Grai/Stand	1	2	3	1	2	3
Emoțională	(**)51%			74%		
Estetică			(*)48%	54%		
Pragmatică			(*)63%			(**)81%
Competență			(+)81%			59%

Tabelul 2	RROMI			BĂIAȘI		
Grai/Stand	1	2	3	1	2	3
Emoțională	82%			97%		
Estetică	64%			90%		
Pragmatică	54%			54%		
Competență			45%			62%

Tabelul 3/a	GERMANI			BĂIAȘI			SLOVACI		
Minorit/Majorit	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Emoțională		40%		39%	39%				49%
Estetică		41%		57%				49%	
Pragmatică	46%					41%		49%	
Competență	56%			53%					35%

Tabelul 3/b	ROMÂNI			RROMI			SÂRBI		
Minorit/Majorit	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Emoțională		38%		57%			51%		
Estetică		45%		45%			64%		
Pragmatică		46%	46%		44%				54%
Competență			48%		42%				48%

NOTE

1. Cercetarea a fost realizată în cadrul proiectului NKFP 5/126/2001. Despre metodele de cercetare vezi Bartha 2003, 2006; Borbély 2006, 2007a.
2. În Ungaria, după criteriul lingvistic, țiganii se împart în trei grupuri mai mari: (a) *rromii-unguri* (ung. *romungrók*) care vorbesc numai limba maghiară și se numesc *țigani unguri* sau *țigani muzicanți*; (b) *rromii* (ung. *romák*), numiți, mai rar, și *țiganii-olahi* (ung. *oláh cigányok*) vorbesc limba *romani* și limba maghiară; iar (c) *băiașii* (ung. *beások*) vorbesc o variantă regională românească și limba maghiară (vezi Kemény 1974, Kemény și Janky 2003; Bartha 2007). Despre comunitatea băieșilor vezi și Kovalcsik 1994; Orsós 1994; Saramandu 1997; Borbély. 2001.

BIBLIOGRAFIE

- Bartha Csilla 2003. A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei – egy országos szociolingvisztikai-kétnyelvűségi vizsgálatról. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.), Köszöntő Kiss Jenő 60. születésnapjára. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 304–311.
- Bartha Csilla 2006. Nyelv, identitás és kisebbségek. A nemzeti/etnikai identitás fogalmának értelmezései a szociolingvisztikában és egy országos kutatás tükrében. In: *Érték és Valóság*. Hetedik füzet, 57–84.
- Bartha Csilla 2007. Nyelvcsera két magyarországi oláh cigány közösségben. „A régiek a régi cigányt beszélnek, mi már kavarjuk”. In: Bartha Csilla (szerk.), *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 244–265.
- Borbély, Ana 1994. Atitudinea față de limba română și maghiară la românii din Chitighaz. In: Berényi, Maria (ed.), *Simpozion, Comunicările celui de al III-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria*, (Chitighaz, 11-12 decembrie 1993), Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. Giula. 7–18.
- Borbély Anna 2001. A magyarországi beás nyelv helye a román nyelven belül. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.), *Cigány nyelvek nemzetközi*

szemináriuma. Konferenciakötet. *Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok* 6. Pécs: Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszéke. 75–84.

- Borbély Anna 2006. Nyelvválasztási szokások a 21. század elején hat magyarországi kisebbségi közösségben. In: *Érték és Valóság*. Hetedik füzet, 85–101.
- Borbély, Ana, 2007a. Bilingvismul în șase comunități minoritare din Ungaria. In: Berényi, Maria (red.), *Simpozion. Comunicările celui de al XVI-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria*. (Giula, 25–26 noiembrie 2006), Giula [Gyula]: Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. 120–131.
- Borbély Anna, 2007b. Nyelvi attitűdök a magyarországi román és szerb közösségben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.), *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia* (Bük, 2006. október 9–11.), Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 228. szám, 89–94.
- Brudner, L. A.–Douglas, R. W. 1979. Language attitudes, behavior and intervening variables. In Mackey, W. F.– Ornstein, J. (eds.), *Psycholinguistic studies in Language contact. Methods and Cases*. The Hague-Paris-New York: Mouton Publishers. 51–68.
- Erb, Maria 2006. „[...] wail’s lem es so procht hot [...] / [...] mert így hozta az élet[...]” – A nyelvcsera és a nyelvmegtartás dimenziói a magyarországi németeknél a tarjáni németek példáján. In: *Érték és Valóság*. Hetedik füzet, 103–136.
- Erb Mária, 2007. Nyelvi attitűdök a tarjáni német közösségben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.), *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia* (Bük, 2006. október 9–11.) Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 228. szám, 61–69.
- Hornokné Uhrin, Erzsébet–Tóth, Sándor János–Tuska, Tünde–Zsilák, Mária 2005. Sprachtausch und Spracherhalt in der Gemeinschaft ungarländischer Slowaken von Tótkomlós. *Studia Slavica Hungarica* 50(3–4): 235–266.
- Kemény István 1974. A magyarországi cigány lakosság. In: *Valóság* 1974/1: 63–72.
- Kemény István – Janky Béla 2003. A 2003. évi cigány felmérésről: Népesedési,

nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. <http://beszelo.c3.hu/03/10/07/kemeny.htm>

Kovalcsik Katalin 1994. Florilyé dá primăváră I. Tavaszi virágok, Beás cigány iskolai énekeskönyv. Pécs: Gandhi Közéiskola/Fii cu noi.

Lambert, W. E. 1967. A social psychology of bilingualism. *Journal of Social Issues* 23: 91–109.

Lawson, S.–Sachdev, I. 2000. Codeswitching in Tunisia: Attitudinal and behavioural dimensions. *Journal of Pragmatics* 32: 1343–1361.

Orsós Anna 1994. Beás nyelvkönyv kezdőknek – Pályimbá bájásilor. Jegyzet – Szkrijitúra. Kaposvár – Kápos: Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola.

Pálmainé Orsós Anna, 2005. A nyelvi masszázs dimenziói: A beás nyelv megőrzésének lehetőségei. *Educatio*, 14. 1. 186–194.

Pálmainé Orsós Anna, 2007. Nyelvi attitűdök a magyarországi beás közösségben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.), *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.)* Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 228. szám, 79–88.

Saramandu, Nicolae 1997. Cercetări dialectale la un grup necunoscut de vorbitori ai românei: băiașii din nordul Croației. *Fonetica și dialectologie*, XVI, București, 97–130.

Uhrin Erzsébet, 2007. A magyarországi szlovákok nyelvi attitűdjei. In: Zelliger Erzsébet (szerk.), *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.)* Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 228. szám, 70–78.

Tiberiu Herdean

Confesiunea ca mod de construire a sufletului. „Evoluția” Hortensiei Papadat-Bengescu

„eu, de obicei, îmi pierd timpul stînd de vorbă cu sufletul meu”
(*Duminici fericite*)

Despre autoarea *Concertului din muzică de Bach*, și mai ales despre autoarea ciclului din care acest roman face parte, s-a spus aproape tot ce se va mai spune, indiferent dacă opiniile sunt judecări adecvate sau prejudecări discutabile, adevărurile parcă se ascund peste tot: opinii ce satisfac mai puțin pot să facă parte din exegeze merituose, precum intuiții fericite să fie integrate în interpretări revizibile. Iar dacă dorim să ne apropiem de opera de început a prozatoarei, de cea „confesivă” adică, sau „subiectivă”, care ne interesează acum, s-ar cuveni să recurgem, și în acest caz, la o sinteză a opiniilor critice referitoare la perioada de creație în discuție. O să evităm însă procedeele, cu puține excepții, nu doar pentru polifonia bogată a comentariilor, sincronice sau diacronice, ci pentru simplul motiv că am ajunge acolo de unde am pornit. Am sublinia organicitatea operei bengesciene – trecerea invizibilă (sau manifestă) de la perioada „subiectivă” la cea „obiectivă”, sau am pune-o sub semnul întrebării; am afirma sau am infirma „caracterul autobiografic” al operei; am evidenția sau ne-am întreba dacă influența criticii literare asupra desfășurării carierei literare a autoarei este atât de importantă pe cât se obișnuiește să se spună etc. O etică a criticii – impusă și de mecanismul interior al creației bengesciene – ne interzice însă o lectură indirectă și perspectivă căci scrisul autoarei, utilizând lupa, nu ne recomandă binoclul. Amânarea scrisului, sau întreruperea lui prin pauze chinuitoare, marcate de neîncrederea în valoarea celor așternute în pagini; *așteptarea* momentelor de grație ale inspirației, singurătatea și izolarea în viața de provincie nu

sunt doar aspecte ce obligă la empatie și solidaritate, ci sunt elemente dintr-o poetică involuntar disimulată, astfel ele invocă o lectură proprie „poeticii”. Una ce urmărește „programul” autoarei în desfășurarea devenirii și nu retrospectiv, „citit” dinspre romanul *Rădăcini* spre nuvela *Marea*, de pildă. Ar fi și incorect să opunem structuri finalizate unor structuri în germinație, să umbrim viața cu edificii.

Poetica autoarei, câtă se poate reconstitui, e bine să nu o căutăm înafara textelor literare, în corespondența cu Ibrăileanu, de pildă (și ce tentație totuși!), sau în *Autobiografie*. În aceste documente des invocate de critică, drept puncte de reazem în surprinderea crezului artistic al autoarei, se întâmplă ceva ciudat: se ocrotește cu un instinct matern extrem de abil, dar ferm „poetica” instituită în proza literară. În scrisorile către Ibrăileanu se observă o lentă, dar indiscutabilă trecere de la probleme estetice spre cele umane și cotidiene, adică mai politicoase și mai inofensive. În chiar prima și în imediat următoarea epistolă, Hortensia Papadat-Bengescu celebrează modalități de rar rafinement „feminin” în apărarea propriilor sale poziții. După ce își asigură îndelung „maestrul” despre sufletul ei de discipol, se îngrozește imediat de prețul obiectivării în proză, recomandat de criticul ieșean – de „anihilarea” sinelui – și simte „un cui foarte neplăcut în inimă”¹. Debutanta merge însă mai departe și, acceptând chiar unele compromisuri „ocasionale”, de obiectivitate („să fac și eu ceva care să vă placă”²), provoacă „remușcări” criticului timid la natură: „de dragul de a vă place am ieșit din *genul meu*”³ (s. n.) sau, „d-voastră singur veți fi de vină că am comis aceste pagini în afară de puterile mele”⁴. Câtă subtilitate feminină și câtă „poetică” nu ascunde schimbarea sintagmei „gustul meu” cu „puterile mele”! Iar în a doua scrisoare, de fapt, Hortensia Papadat-Bengescu, cu toată grația și prudența ei feminină în raport cu *omul* Ibrăileanu, pune punct discuției purtată cu *criticul* Ibrăileanu. După o întrebare – „de ce nu îmi ziceți încă: faceți, doamnă, cum știți?”⁵ (s. n.) – autoarei îi vine să plângă și numai „la ideea acestei viitoare abnegațiuni”⁶, necesară formulei epice „obiective”. Deși aceste mărturii ale scriitoarei au mai fost

citare de critica literară, aceasta a respectat peste măsură îndrumările lui Ibrăileanu și a interpretat proza de început a Hortensiei Papadat-Bengescu ca o fază care se îndreaptă, parcă inevitabil, de la sine, spre ciclul Hallippa, adică fiind o proză doar „experimentală”, fără prea multă autonomie. Se vede însă că autoarea *Femeii în fața oglinzei* dacă nu a dispus de o estetică elaborată, ea și-a lansat însă un program pe care l-am putea numi *programul desăvârșirii feminității ideale*, susținut cu consecvență și cu întreaga sa ființă; un program negrăbit, dovadă acel „încă”. Această corespondență, plină de rafinamente politicoase reciproce, conține și paradoxuri la fel de delicate. Ibrăileanu, în timp ce vorbea de „anihilare”, „obiectivare”, lucra în „secret” la unul dintre cele mai confesive texte ale literaturii române, romanul *Adela!* Opțiunea manifestă a conducătorului *Vieții românești* pentru proza obiectivă se asociază cu practica „latentă” a romanului confesiv, în epocă sinonim cu cel „subiectiv” sau liric. Romancierul se opune criticului, cum va proceda și Hortensia Papadat-Bengescu și va obține consimțământul tăcut al autorității critice de la *Viața românească*. Această „tocmeală” de a avea acordul lui Ibrăileanu în săvârșirea „păcatelor tinereții” (expresie folosită de autoare în raport cu poeziile lui Topârceanu), o libertate adică în a practica „genul” plăcut, reprezintă poate cea mai savuroasă parte a corespondenței. Hortensia Papadat-Bengescu nu-i va mărturisi lui Ibrăileanu și motivul opțiunii sale inițiale pentru „genul meu”, secretul procesului evoluției proprii în care avea încredere era ocrotit cu superstiție. Autoarei îi displace la această vârstă literară gândirea teleologică, știutul. „Nu pot să sufăr definițiile”⁷, scrie într-una din epistole autoarea *Femeii în fața oglinzei*. Ceea ce vrea în esență Hortensia Papadat-Bengescu, este *amânarea* fazei obiective recomandate de alții, prelungirea și desăvârșirea unei sensibilități fără care trecerea la ciclul „obiectiv” Halippa nu putea fi justificată (și nu pentru necesitatea unei deprinderi cu arta scrisului, cum s-ar bănuși). De aici importanța consimțământului lui Ibrăileanu și teama scriitoarei de a fi îndrumată *prea devreme* spre formula de roman obiectiv, încât se bucură când își dă seama de loialitatea criticului: „eroina mea nu are a se teme de

aspra d-tale judecată”⁸. În această fază incipientă a corespondenței, Hortensia Papadat-Bengescu folosește stratageme extrem de fine pentru a-și atinge țelul, „copilărești” chiar: „cât de grăbiți sunt oamenii din ziua de azi”⁹, apelând aici indirect la „răbdarea” și concesiile lui Ibrăileanu. Amânarea se convertește în *așteptare*, am spune într-un motiv esențial al operei de început a autoarei, încât termenul este egal cu un mod de lucru, o metodă adică și astfel devine necesitate a cărei condiții trebuie asigurate: „N-am început a scrie pe hîrtie – *aștept* primăvara, am nevoie de primii muguri (...) Cînd nu e gata bine, cînd nu vine *așa dintr-o dată*, nu face parale”¹⁰ (s. n.). Surprindem aici un alt motiv al prozei bengesciene, spontaneitatea, sau, dacă vrem, cultul necunoscutului și al imprevizibilului, motive care vor alcătui verigi ale creației de început a prozatoarei. Se prevestește o „poetică” a feminității, sau, folosind termenul lui Tudor Vianu, o „ideologie” a ei: „La mine e o superstiție înrădăcinată să nu mișc niciodată singură acul destinelor. Dacă va veni dinafară, dacă va fi scris să stăm cândva la Iași... *Cum va fi atunci?*”¹¹. Am subliniat dintr-o singură scrisoare al treilea leit-motiv din proza scriitoarei – *interogația mirată față de necunoscut*; un fel de cult al viitorului neproiectat, altfel spus dreptul la ce și cum va veni. Metoda de scris a scriitoarei diferă cu totul de, să zicem, a lui Rebreanu, care, indiferent de inspirație, își petrecea toate nopțile în față cu foaia albă. În schimb, autoarea *Mării* procedează invers: „Eu nu fac nimic, nu scriu, nu simt, aproape nu cuget nimic. *Nu vine*”¹² (s. n.). Metoda creației ascunde aici însă, în timp ce o și legitimează, un anumit mod de viață, o idealitate a existenței – invocarea momentelor de grație. Se dorește un ritm încetinit, aerisit al vieții, prielnic *așteptării*, căci, citând o vorbă franțuzească, îi scrie aceluiași Ibrăileanu: „Totul vine la timp, cine știe să aștepte”¹³. Cum și alți prozatori ai timpului se dovedesc marcați de ideea devenirii, chiar își formau o „ideologie” a ei, în mod deosebit „autenticității”, tot așa, dar din alte rațiuni și mai ales într-un mod diferit procedează Hortensia Papadat-Bengescu. La „experimentalisti” devenirea se înțelege ca participare activă, exterioară la existență, și nu rareori urgentă (Mircea Eliade), la autoarea care ne preocupă

devenirea vizează construirea interioară și, ce e mai important acum, încetinită până la ritmul natural al evoluției. Deseori evocata *așteptare* nu este deci un capriciu feminin, ci o modalitate de a surprinde ritmul neforțat al existenței, singurul potrivit unei autoconstruiri sănătoase (a personajelor, desigur). Proza scurtă, începând cu bucățile din *Ape adânci* (1919) și încheind cu cele din *Desenuri tragice* (1927), reprezintă, în opinia noastră, o fază inevitabilă în logica construirii operei întregi, a cărei viziuni autoarea o avea, mărturiile sunt multe (*Autobiografia*, interviurile, corespondența). În primul rând acea plăcere de a edifica corpul sufletesc feminin, plăcere înțeleasă și ca datorie morală, și ca prilej de autostudiere; în al doilea rând – și aici ne bazăm pe o intuiție pe care vom încerca s-o argumentăm – pentru că autoarea înclinată și de la sine spre stilul obiectiv, să poată opune acelei lumi din ciclul Halippa, prezentată cu ironie, sarcasm sau chiar cu mizantropie, o altă față a lumii; una armonică, ideală. Proza scurtă până la *Fecioarele despletite* este tributul pe care autoarea îl plătește pentru „răutatea” de mai târziu. În această stratagemă se dovedește atât de hotărâtă, încât primește cu calm senin chiar și obiecțiile critice aduse primelor sale apariții.

Și eroinele Hortensiei Papadat-Bengescu așteaptă cuminți și se confesează (aici bărbații sunt cel mult pretexte); de fapt tot ce li se pare demn de interes, se desfășoară sub protecția calmului *așteptării*. Putem vorbi chiar de o instalare metodică în starea de *așteptare*: contextul de invocare și de surprindere a tulburărilor și păcatelor nevinovate. Femeile toate sunt instalate în locuri unde „nu se întâmplă nimic”. Proza de debut, *Marea*, e și titlul, și locul simbolic al *așteptării* și autoconsultării ideale. „Trupul sufletesc”, termen care va face carieră în comentariile critice ale operei bengesciene, ca un fel de termen-cheie ce deschide toate porțile interpretării, se va construi în aceste spații prielnice dezvoltării, dar la această fizionomie și structură a sufletului se va ajunge prin încercarea și testarea trupului. Sufletul își va cuceri fizionomia prin receptarea și interpretarea proceselor fiziologice, prin spiritualizarea lor.

Am sublinia de la început că – deși personajele sunt relativ

numeroase în prozele autoarei –, avem de a face cu una și singură femeie, ca să nu spunem cu noțiunea sau ideea de femeie, dar nicidecum cu alter-ego-urile sau „măștile” Hortensiei Papadat-Bengescu, cu tot „caracterul autobiografic” al operei; idee pe care ar fi greu s-o acceptăm și numai pentru că termenul e foarte puțin operant. Mai aproape de adevăr ne simțim dacă afirmăm, chiar anticipat și aducând argumente ulterior, că în personalitatea eroinelor recunoaștem afinități ideatice și chiar sentimentale cu ale autoarei, paralelisme între structurile personalității eroinelor și autoarei. Unele dintre motivele surprinse la personaje sunt prezente atât în corespondența romancierei cât și în *Autobiografie*. Dar de aici până la „caracterul autobiografic” al operei, drumul e lung. Măștile nu se interpun între autor și personaje, ci sunt ipostaze ale *Femeii*, bucăți din trupul sufletesc general. Construindu-se, „trupul sufletesc” se desparte de particular și devine al generalului feminin. Această distribuție sau atribuire de roluri nu se explică cu voința de ascundere sub măști, ci cu încrederea autoarei în natura extrem de colorată a feminității, ce invocă apoi multiplicarea ipostazelor. Astfel se explică și convenția corespondenței dintre prietena Alinei și Alina. Dorul de diversitate poate fi considerat cel puțin ca un cvasi-motiv al prozei de început a autoarei : „Locurile, mai mult decât oamenii, au înfățișări și de zi, și de seară”¹⁴ (s. n.). Această polifonie a personalităților este menținută cu abilitate de către prietena Alinei – și dacă „dialogul” îl simțim tot mai mult ca monolog – prin contrastare, prin distincție: „Sunt și harfe minunate ca sufletul tău, Alina... *Al meu* are două instrumente”¹⁵ (s. n.). Citatul ni se pare reprezentativ pentru a ilustra metoda obținerii polifoniei: opoziția și divizarea. Pe când sufletul Alinei are doar un singur „instrument”, al prietenei are două : o „orchestră” și un „fluier”, acest din urmă producând totodată un alt motiv bengescian, *armonia*. Se refuză, ca o prefigurare a viziunii anti-sociale de mai târziu, societatea : când eroina se află între oameni, cântă „o orchestră complicată, dureroasă, tumultuoasă”¹⁶. În fine, cele două prietene sunt naturi „opuse”: „Am eu așa zile fluide. Dar tu? Ce întrebare! tu nu, tu ești cuminte”¹⁷.

Marea poate fi înțeleasă și ca un fel de testare a realității fizice exterioare prin simțuri, locul ideal cu multe posibilități de a prilejui inițierea organelor receptive ; o receptare și un contact *încă* – semn al așteptării – ezitant, uneori chiar filtrat sau mediat, oricum selectiv, raport în care *încă* indirectul este preferat directului. Coborârea în „societate”, cu realitatea ei fizică și nu înțeleasă abstract, *atingerea* ei se face „mediat”, dar iată că prietena Alinei presimte o realitate mai reală în mediul indistinct al cheiului de pe malul mării. Țese *încă* mai departe câte o închipuire sau o romanță în prelungirea celor văzute, dar forța virilă a marinărului ce aruncă lațul o aduce irevocabil la o realitate periculoasă care nu mai poate fi doar pretext de visări, ci o sursă capabilă să provoace cele mai tulburi mișcări ale sângelui. Începând cu această scenă memorabilă din *Marea*, eroinele autoarei vor pândi neînduplecat – un sinonim, iarăși, al așteptării – momentele păgâne ale fiziologicului, ieșind din „măsura comună”¹⁸: „...a fost în ea sămânța ideii, că ceva mai mare trebuie să vie odată. Și aștepta”¹⁹ (s. n.). Trecerea de la idee la senzația ideii echivalează cu *evoluția* eroinei: „...nu e o bruscă nenorocire, (...) e numai o evoluție în mine”²⁰. Iată că am ajuns la poate cel mai solid motiv al prozelor autoarei, *evoluția*, celelalte pomenite până acum i se subordonează armonios și funcțional. În esență, toate bucățile din perioada de început, inegale ca valoare, sunt niște faze care împreună produc procesul dinspre ideea sufletului spre materializarea, sau altfel spus, spre corporalizarea lui.

Un alt instrument sau tehnică de a capta simțirea autentică în vederea scopului superior al construirii sufletului se dovedește nocompromiterea lui prin „cuvinte greoaie”²¹, prin scutirea „tainelor sufletului”²² de „povara cuvintelor”²³ și prin sprijinirea manifestărilor lui spontane. De aici impresia de staticitate în proza scriitoarei, produsă de funcționarea așteptării, de lipsa de intervenție în desfășurarea „evoluției”. La modul virtual, dar mai sănătos și mai colorat, prietena anonimă a Alinei o anticipează pe doamna T. a lui Camil Petrescu, la care erosul apare oarecum deviat, căci din viața ei sentimentală doamna T. nu mărturisește decât, printre altele, tocmai episodul sexual consumat cu nedoritul

D. Naratoarea *Mării*, ca mai târziu și altele, după „descoperirea” sentimentului/senzației erotice, își formulează imediat dreptul la emanciparea trăirilor senzuale –; e vorba așadar de o autoemancipare erotică simultană cu trăirea senzației: „dacă nu i-ar fi fost *dreptul* ei, nu i-ar fi avut presimțirea”²⁴ (s. n.).

O altă bucată din volumul *Ape adânci, Femei, între ele* îmbogățește nu doar tehnicile narrative prin multiplicarea rolurilor și prin „retragerea” relativă a naratorului într-un statut de reflector, tot femin, ci și motivele surprinse în *Marea*. Duetului din proza de debut îi ia locul un quartet, subliniind apetitul pentru diversitate și polifonie al autoarei în scopul de a nuanța și consolida idealitatea feminină utilizând opoziția, prin confruntarea trăsăturilor celor trei femei: doamna Ledru, o elvețiancă, văduvă „între două vârste”, lipsită de farmec; doamna M., o femeie mai în vârstă și „româncă de cea mai adorabilă specie”²⁵; Miss Mary, „fata modernă” și, în final, femeia care nareză, presupunem din context că e una de o tinerețe mai matură. Rolul naratorului e schimbat: în prima „novelă” își confesa trăirile, în aceasta consemnează, apreciază și comentează confesiunile și gesturile celorlalte personaje, ca să-și debiteze propria poziție, anticipând cumva funcția pe care o va avea Nory în *Fecioarele despletite*. Ambianța este tocmai potrivită mărturisirilor: o terasă dintr-o stațiune balneară unde îndeletnicirea preferată, țesutul, este prielnică destăinuirilor și observațiilor. Autoarea procedează cum va proceda și Anton Holban în *Ioana*, izolând personajele de societate. Personajul-narator din *Femei, între ele* este de aceeași părere cu cel din *Marea*, exprimându-se net: „numai omul izolat se poate înălța pînă la cele mai bune măsuri ale lui”²⁶, ceea ce, altfel spus, înseamnă că nu poți intra în societate decât după ce ai consumat o perioadă de incubație în singurătate, timp încetinit în care „evoluția” se poate desăvârși. Majoritatea personajelor Hortensiei Papadat-Bengescu din prozele scurte fac un pas, sau chiar mai mulți pași înapoi față de realitate, după cum se retrag pe cât posibil și din lume, paradoxal îmbogățind-o tocmai astfel: prin închipuiri. Țesutul ne poate trimite la o „lectură textuală”²⁷, cum sugerează Ion Bogdan Lefter, dar credem că este mai mult un

procedeu de a „fixa” personajele și a face mai rar timpul. În această bucată sau, de ce nu, în acest micro-roman remarcabil, naratoarea își dă pe față cam prea devreme opțiunea, e adevărat, printre rînduri, asupra celor trei „modele” feminine. Cea agreeată de povestitoare va fi doamna M., pentru acel „surâs imprecis ce se nuanța după împrejurări”²⁸, sau pentru felul cum ia loc: „Doamna M. s-a așezat cu mișcările distrase ale cuiva care, *cu o secundă înainte*, nu știa că va lua hotărârea de a sta acolo”²⁹ (s. n.). Doamna M. este așadar preferată pentru gesturi intermediare, fine, opace chiar, și pentru că dispune de o spontaneitate naturală. Putem vorbi de un cult al spontaneității și al imprevizibilului la autoarea *Femeilor, între ele*. Mătasea doamnei M. are „culori stinse”, mișcările degetelor îi sunt „încet voluptuoase”. Miss Mary, deși e cea mai tânără și „cea mai modernă fată a stațiunii”, „sportivă” și libertină, e respinsă pentru că nu dispune de acea „nedesăvârșire tranzitorie”, de care dispunea, prin opoziție, la vârsta ei, naratoarea și pentru că reprezintă un tip de femeie care „lucrează la distrugerea sacrei *feminități*, a farmecelor ei fragile, prin abdicarea puterii ce rezidă în însăși slăbiciunea feminină, care e ca o coardă subțire, mereu întinsă, gata să se rupă, dar – prin elasticitatea ei – pururi învingătoare”³⁰ (sublinierea aparține autoarei). Doamna Ledru se situează undeva la mijloc, și ca vârstă, și ca temperament, și ca morală; întruchipează un fel de compromis prin urmare, o figură cam ștearsă; ea reprezintă femeia măsurii comune, a normei fără excese, cu gesturi calculate și previzibile, fără farmec și fără suportul unor profunzimi sufletești înăbușite discret. Pe scurt, o femeie misterioasă (doamna M.), una nițel vulgară (Miss Mary) și una ștearsă (doamna Ledru), care toate se mărturisesc în stilul adecvat fizionomiei lor interioare. Personalitatea naratoarei o cunoaștem în mod indirect, căci ea nu participă total, precum doamna M., având „un deficit colosal de existență”³¹, mulțumindu-se să privească viața altora, prin consecință fiind prezentă în nuvelă doar cu o singură, scurtă poveste, evident, necomentată de alți reflectori.

Femei, între ele o anticipează pe autoarea *Concertului din muzică de Bach*, cel puțin prin lansarea procedului ironic în comentariul

personajelor neagreate (aici țintele vor fi doamna Ledru și Miss Mary), precum și prin prima apariție a vocației omnisciente: (despre doamna Ledru) „Nu cred să-mi fi spus nimeni, dar e sigur că...”³² (s. n.). Sarcasmul, „răutatea” sau mizantropia din ciclul Halippa încă nu apar, evoluția scriitoarei și a naratoarei este armonioasă și negrăbită.

Deși este o scriere de mai mare întindere, *Femei, între ele* se poate rezuma la cadrul (ambianța terasei unde doamnele ȧes) și conținutul celor patru confesiuni, adică al celor patru „povești ale ochilor și păcatul lor”. Nicolae Manolescu³³, într-o analiză profundă, făcând comparația între confesiunea eroinei din *Marea* cu a doamnei M., conchide, subtil, că în primul caz avem de-a face cu un suflet senzorial, în al doilea cu unul sentimental. Cele două feluri ale sufletului ar produce, cam asta este sugestia criticului, cele două procedee de bază ale prozei bengesciene – „exteriorizare a sufletului și interiorizare a lumii” – dintre care „semnificativ cu adevărat este cel de al doilea”, deoarece din acesta din urmă se vor naște romanele de mai târziu ale autoarei, conchide Nicolae Manolescu. Am adăuga însă că cele două feluri de a fi ale eroinelor se manifestă de multe ori simultan, și nu alternativ, iar în evoluția personajelor bengesciene amândouă au aceeași importanță, căci fac parte din construirea aceluiași suflet – primul descoperă lumea, al doilea reflectează asupra ei. Eroinele misterioase ale scriitoarei – cele grațioase, singurele capabile de autoeducație – au atâta gust și virtuozitate în a produce și exploata răsfrângerii încât este extrem de dificil dacă nu imposibil, a stabili cine sau ce se răsfrânge în cine sau în ce, și când. (E adevărat că tendința merge de la prima modalitate spre a doua, fructificată de romanul ionic, cum demonstrează Nicolae Manolescu). Recunoaștem aici un procedeu esențial al „poeticii” Hortensiei Papadat-Bengescu, formulat într-o scrisoare către același Ibrăileanu: „mă împrumut lucrurilor și mă hrănesc din ele”³⁴. Cele patru povești imită, în esență, caracterul eroinelor, reprezentând trei tipuri de femei, sau cel puțin două (naratoarea e „complice” cu doamna M. și de fapt îi „repetă” povestea și caracterul, doamna Ledru formând un tandem cu Miss Mary).

Doamna M. și naratoarea folosesc un discurs incert, aflându-se mereu pe panta îngustă dintre real și ireal, adevăr și închipuire, prin grija permanentă de a cenzura și opaciza realitatea cu sensibilitatea lor încât cele povestite sunt verificate și revizuite de ele însele: „Nu e oare numai o părere?”³⁵ se întreabă asupra celor mărturisite naratoarea. Dar și doamna M., la fel: „să-mi fi făcut, proaspătă cum eram, această iubire bizară o mai mare impresie decât cred?”³⁶. Prin interiorizare, dar și prin exteriorizarea sensibilității, poveștile celor două femei rafinate și delicate sunt pronunțat confesive, mai sincere căci „mai frumoase”, purtând peceta ionicului. În schimb, format din naturi mai directe, mai hotărâte, discursul celuilalt „cuplu” se dovedește „obiectiv”, prin urmare purtând însemnele doricului, sau mai precis, confesiunea lor în formă ionică se prezintă în stil doric. Atitudinea naratoarei este concludentă. În comentariul făcut mărturisirii delicatei doamnei M., ea comentează asociindu-se parcă cu a ei, pe când povestea doamnei Ledru e considerată inautentică, opunându-i-se astfel o altă, „mai adevărată” versiune, modificată. Procedul depășește competența unei naratoare care „doar” privește viața altora. Aici ea intervine, și am spune că această indiscreție are motive atât etice cât – mai ales – estetice. Doamna Ledru este sancționată exact pentru ce vor fi sancționate personajele din *Concert...*: ori petru mediocritatea și necultivarea feminității delicate – pentru saltul peste vârsta de tranziție –, ori pentru aspecte morale reprobabile. La Hortensia Papadat-Bengescu esteticul și eticul sunt termeni de nedespărții, ca niște gemeni.

Fără să abandoneze îmbogățirea portretului *femeii* cu noi linii cucerite prin confruntarea unor modele posibile, după *Femei, între ele* autoarea avansează pe un drum pe care, la prima vedere, se întoarce înapoi. Bianca Porporata din *Lui Don Juan, în eternitate, îi scrie Bianca Porporata* este de fapt femeia din *Marea*, numai că în această extraordinară confesiune, plină de umor, ironie, invenție și poezie ea prinde curaj în mărturisire prin artificii epistolei „trimise” unui mort. Aceeași eroină numai că – și de data asta remarca lui Nicolae Manolescu privind alternanța dintre exteriorizare și interiorizare se adevărește – după interioriza-

rea gestului viril al marinarului, trecut prin meandrele subconștientului, Bianca îl trecuse și printr-un proces de spiritualizare, asumându-și-l. După definire și acceptare, erosul se individualizează, anonimul dispare și se legitimează prin nominalizarea personajelor: Bianca și Juan.

Despre proza Hortensiei Papadat-Bengescu s-a afirmat în unanimitate că este lirică – am adăuga că și logică în măsura în care poezia e logică –, iar tot în unanimitate s-a spus că cea a lui Camil Petrescu este o proză a cunoașterii. Un paradox ni se arată aici dacă confruntăm și numai superficial cele două mărturisiri feminine (foarte puține în literatura română interbelică). Din confesiunea Biancăi aflăm sau cunoaștem aproape tot despre ceea ce ea gândește și simte: „*Simt* că am talent – (...) ai avea nițel necaz cu mine... dar și puțină bucurie”³⁷ (s. n.), scrie fără echivoc și pudoare „iubita” lui Juan. Autoarea folosește deci epistola ca instrument nu de disimulare, ci de sinceritate. La Camil Petrescu, teoreticianul autenticității și al sincerității, de fapt nu aflăm nimic despre sentimentele adevărate ale doamnei T. decât despre surrogatul lor manifestat în comportament. O presimțire genială a prozatoarei se adevărește la Camil Petrescu: societatea compromite sufletul. Cu asta se explică de ce socializarea personajelor Hortensiei Papadat-Bengescu va fi atât de mult amânată, „așteptată”, căci de fapt nici individualizarea lor nu este încă decât ipotetică. Don Juan de ieri va exista mâine „sub forme multiple”³⁸ și, necunoscut fiind căci mort, el „este” de fapt personajul masculin pe cât de fantomatic, pe atât de ideal – permite o relație virtuală în infinite culori și ipostaze, necunoscutul lansând și alimentând imaginarul necenzurat al eroinei. Virtualul trebuie și poate să ia o mulțime de forme. Bianca Porporata se proiectează în această lume imensă și veșnică a lui Juan, sau îl invită în a ei. Dacă contactul cu sentimentul erotic la Camil Petrescu este mediat social și filtrat prin actul cunoașterii, Bianca Porporata vine cu a sa replică anti-rațională: „... logica mea are felul ei absurd de la care nu se abate. Eu când văd, când *simt* un lucru, nu tăgăduiesc ce am văzut sau simțit, sub motiv că nu-i găsesc explicația: îmi zic că *este*, deoarece l-am văzut sau simțit, dar cauzele lui scapă

raționamentului meu”³⁹ (sublinierea aparține autoarei). Am putea vorbi chiar de refuzul cunoașterii la Bianca, ca să poată menține vraja și emoția (senzației) față de neștiut. Nici aspectul moral nu afectează la eroinele Hortensiei Papadat-Bengescu raportul față de eros; scos din această zonă, senzualul e scutit tocmai pentru că e senzual și-și are propriile legi inaccesibile conștiinței și voinței – „buzele mele poartă *nevrut* dorința”⁴⁰ – (s. n.), și mai ales că funcționează capricios –, adevărat că Bianca, printre altele, din accidentul capriciului știe și dorește să facă filosofia lui: „Ce-are a face! Mi-ești foarte drag. Asta, vezi, e sigur... *astăzi*”⁴¹ (s. n.).

Premisa de la care am pornit, și anume că prozele scurte ale Hortensiei Papadat-Bengescu, în ciuda varietății temelor și stilurilor, formează un întreg și ele vor să materializeze corpul sufletesc feminin, pare a fi contrazisă de o altă nuvelă, intitulată *Pe cine a iubit Alisia?*, care, așa cum menționează autoarea notelor ediției din care cităm, Eugenia Tudor, „se încadrează unui stil deosebit de al celorlalte plâsmuiri bengesciene...”⁴². Piesa, povestită de data aceasta de către un bărbat, cuprinde într-adevăr un procedeu necunoscut la Hortensia Papadat-Bengescu, însă cele povestite se raportează totuși la o femeie. Că ea se naște dintr-o „nevoie parcă de auzit voce”⁴³ și că eroina poartă un nume ciudat, nu trebuie să ne mire. „Poveștile ochilor” din *Femei, între ele* au fost și ele cunoscute de naratoare *oral*, adică auditiv. Iar nici numele eroinei, Alisia, nu ni se pare un caz excepțional, cum ne sugerează naratorul moș Darie („să te cheme Alisia!”⁴⁴) căci una dintre *Femei, între ele*, doamna M., avea numele ei adevărat Aloys. Nici sub aspect retoric nu întâmpinăm o noutate: în prozele pomenite până acum am putut distinge cel puțin două formule, în una în care cea care se confesează o face în public, și alta în care naratorul se confesează în monolog (sau în epistolă). Ori răsfrângere în conștiința altora, ori autorăsfângere. *Pe cine a iubit Alisia?* compune, cu celelalte piese împreună și în armonie, portretul feminin vizat, al sufletului ei adică, și încă în mod exclusiv: „am văzut multe suferințe, dar de una ca asta, în care *numai sufletul* să se zbată, nu aveam gând”⁴⁵ (s. n.) – începe

povestirea moș Darie, un fel de rudă mai în vârstă a Alisiei, marinar încercat de timp și depărtări. Procedeu la care apelează Hortensia Papadat-Bengescu, producând o mărturisire – căci tot cu o mărturisire a sufletului avem de-a face – prin intervenția unui narator apropiat eroinei, este pe deplin îndreptățit. Dacă sufletul Biancăi se juca „gratuit” căci virtual în aventurile ei închipuite cu Juan, Alisia – gingașă în ființa ei – e doborâtă de acea pasiune chinuitoare pentru un bărbat care o *voia*, și amuțește, lăsând povestirea pe seama lui moș Darie. Din cauza acestei involuntare „economii” a relatării, nuvela devine și ea mai economică, mai încheșată, fără lirismele din prozele anterioare. Moș Darie este un narator „rudă”, implicat, instruit și avizat, încât ca păzitor al sufletului Alisiei, precum și al propriului său suflet „nestrămutat”, își asumă și el așteptarea, până în momentul în care tânăra femeie își va aduce „un chip nou al chipului ei”⁴⁶. Această povestire cam misterioasă se impune mai degrabă prin puținul delicat pe care îl oferă cititorului decât prin adaosul ideatic la cele demonstrate până acum, prin acea armonie între înțelepciunea lui moș Darie și sufletul vulnerabil al Alisiei.

După această povestire suavă și plină de umanitate, *Romanul Adrianei* poate fi înțeles ca un preluu grăbit și nefericit al *Concertului...*, nu doar pentru calitatea modestă a scrisului, ci pentru – îndrăznim s-o spunem – etica esteticii pe care o ilustrează. Textul întrerupe inestetic evoluția armonioasă a construirii sufletului urmărită în prozele anterioare. Hortensia Papadat-Bengescu opune prea devreme – înainte de a-și finaliza proiectul – personaje cu suflet neconstruit celor cu suflet construit. (Singularul mobil acceptabil ar fi tocmai demonstrarea acestei opoziții.) Ironia din povestea Adrianei, cu toate că personajul o „provoacă” fără discuție, e totuși exagerată, miza fiind mai mică decât ironia. Autoarea reproșează personajului său culpe ce îi aparțin, întrebându-se: „De unde venea în epopeea asta donquichotească?”⁴⁷, Adriana adică. Sau îi mai obiectează că ar fi un personaj „fără biografie”⁴⁸, cu o „răsfângere întârziată”⁴⁹. Observăm aici un procedeu prezent și în ciclul Halippa, și anume că autoarea nu își construiește de la început personajele, ci le

preia gata, numai că acest lucru se vede mai greu în seria romanelor în care personajele trec dintr-un roman în altul. Ironia poate fi justificată dacă este a posteriori și nu a priori, dar nu fără a prezenta contribuția personajelor la propria lor involuție. Personajele superioare își aveau *nuvelele* lor, cel inferior își are *romanul* lui...(?!)

Dar să trecem peste acest „accident” și să ne apropiem de un mic roman adevărat, emblematic și prin titlu – oglinda fiind instrumentul prin excelență al răsfângerii –, *Femeia în fața oglinzii*. Aici nu doar se reiau, obsesiv, motive vechi, ci ele se nuanțează, și mai ales apar altele noi. Eroina principală, Manuela, parcă se consideră responsabilă pentru *evoluția femeii* – „Credea că e totdeauna: Femeia”⁵⁰; nu doar receptează ceea ce o definește sau o înconjoară, adică nu se pierde ca predecesoarele sale în senzații, și mai ales nu se mai mulțumește cu ele, ci, element nou, vrea să depășească barierele simțământului (senzațiilor) și să ajungă la conștientizarea lor, la o altă etapă a ființei feminine. La început o surprindem într-o fază incertă dintre două stări: „Manuela simțea lucrurile astea. Nu le știa încă”⁵¹ (s. n.), sau: „Sunetele erau expresia justă între o realitate mută și o aspirațiune nedeslușită”⁵² (s. n.). Pragmatismul eroinei seamănă cu cel al autoarei, încât și ea caută soluții ale evoluției spre o nouă stare, eliminând din conștiință trecutul și încercând să se instaleze în prezent: „Pentru ea trecutul era mort”⁵³ și nu mai exista „decît ființa și ceasul de atunci”⁵⁴. Prima oară ajungem în proza autoarei la o nouă etapă a evoluției, o etapă am spune „periculoasă”, căci se trece, e adevărat, cu circumspecție, de la „aparatură nobilă al senzației”⁵⁵ la unul al conștiinței. Părăsind locurile izolate – adevărate paradisuri ale senzațiilor –, Manuela se plimbă acum în oraș și continuă în imaginație „poveștile altora”, dar de data asta nu se mai mulțumește cu vagi închipiri, cu niște reflexe ale aparatului senzorial: „Nu căuta să și-l închipuie. *Vroia să-l știe*”⁵⁶ (sublinierea aparține autoarei); „O durea fruntea în căutarea – nu a unei închipuirii pe care putea lesne să o plăsmuiască – ci a chipului adevărat”⁵⁷. Suntem într-o fază extrem de vulnerabilă, căci e prima oară când o eroină a Hortensiei Papadat-Bengescu își ia

curajul de a ieși din lenea plăcută a neștiutului și vrea să pătrundă în „bezna necunoscutului”⁵⁸. Nefamiliarizată cu o asemenea schimbare radicală de atitudine, Manuela „obosise”⁵⁹ luând primul, dar ireversibilul contact cu realitatea, cu acest „belșug insolent”⁶⁰. Este o nouă metodă, mai dureroasă, de autoconstruire. Această fază de tranziție între modul vechi și modul nou de a privi lumea și sinele este formulată într-o adevărată „artă poetică” în care acea răsfrângere simultană de care am mai pomenit înainte, trece într-un fel de mecanism mereu funcționând: „Privirea ei cercetătoare, întoarsă din adâncuri înspre lumea exterioară, întorcea atunci lumea exterioară în adâncuri, în aceeași permanentă oglindire”⁶¹. Dacă în faza incipientă contactul vag cu realitatea se realiza prin simțuri și senzații involuntare – „simt, deci exist!”⁶² –, în *Femeia în fața oglinzii* relația se va susține prin vază: este aici o „verificare” a realității, ca un prim pas: „Orașul, ulițele, mulțimea aceea, Manuela le vede, existau, și o putere o transporta pînă la ele”⁶³ (sublinierea aparține autoarei). Se renunță așadar la refuzul anterior al lumii înțeleasă ca un conglomerat de lucruri încă amestecate, rezervor de atâtea virtualități, și se deschide paranteza realității, luată ca un dat. După experiența imaginarului și a senzațiilor se trece la receptarea exteriorității printr-un organ senzorial mai autentic și mai activ, *ochii*, care vor constata deocamdată doar existența exteriorității, încă nediferențiată. Imaginația, închipuirile nu vor lipsi nici ele din ființa tăcută, dar gânditoare a Manuelei, numai că nu se vor răsfrînge asupra lor; își vor pierde mult din reflexivitate și vor deveni *orientate*: „i se desfășurau în minte imagini: mergea pe aceleași străzi pe care știa că ar trebui să apuce spre Vâlsan”⁶⁴. Nu se mai cultivă virtualul pentru plăcerea imaginației, ci se ia în calcul ca scop real. În prozele de început imaginația îmbogățește realitatea și e trăită aproape euforic, aici ea e înțeleasă ca un surrogat de existență; înainte eroinele se „oboseau” de realitate, acum se obosesc de închipuirile ce nu acced la realitate. Dar o decepție: realului îi lipsește tocmai ceea ce îl poate face atractiv, prospețimea: „Intraseră în sală. Ceva rece, plictisitor, plutea împrejur. Pe canapele, de-a lungul zidului, în pauza monotonă a

muzicii, cucoanele, domnișoarele înșiruite și nemișcate păreau un decor urît de stofe albe, roze, albastre”⁶⁵. E ca și cum ne-am afla în lumea lui Blecher din *Întîmplări în irealitatea imediată*. Fără o suprapunere ideatică, există la cei doi scriitori multe paralelisme; cucoanele de la bal ale Hortensiei Papadat-Bengescu seamănă mult cu ale lui Blecher de la nunta Eddei (două evenimente supraîncărcate de convenții), cu acele „mici altare de biserică ambulantă”⁶⁶. O prea mare infuzie de convenționalism în realitate produce la amândoi „decorativitatea” lumii, un ușor suprarrealism. (În afară de asta, deși viziunea asupra lumii diferă, testarea ei se produce, de asemenea, printr-o pronunțată activitate senzorială și nu intelectuală. Spiritualizarea vine la amândoi ulterior, ca act de interpretare și autentificare a senzațiilor.)

Femeia în fața oglinzii reprezintă o tentativă și o reușită a prozatoarei de a scoate personajele din amorțeala visărilor și închipuirilor, dar în așa fel încât să le păstreze și farmecul ce provine din capacitatea lor de interiorizare. Astfel această bucată se arată absolut tranzitorie. Revine, de pildă, motivul așteptării, dar e vorba de un altfel de așteptare; nu pasivă sau gratuită, ci funcțională: „pentru ea nu exista decît ceasul prezent *ca să aștepte* cu el pe cel viitor”⁶⁷ (s. n.). Manuela se ține de realitate fără să scape de valorile sufletești acumulate pînă atunci de ea sau de celelalte eroine; poartă cu responsabilitate sarcina construirii sufletului. Dificultățile și capcanele însă apar pe fundalul concepției anti-sociale a autoarei, deoarece în realitatea socială plină de ipocrizii și falsități sufletele sensibile se mișcă cu ezitări. La bal, de pildă, Manuela se vede pe ea însăși – magistrală contradicție, realizând o perspectivă exterioară și interioară în același timp: „frumoasă ca o străină. I-o spusese cinci oglinzi”⁶⁸ (s. n.). Totuși, spiritualizării senzațiilor din primele proze îi ia locul senzualizarea spiritului, sunetele melodiei trecând fără obstacol în cele mai profunde caturi ale sensibilității fiziologice: „de ce nu ascultă și acum muzica cu farmecul ideal de altădată?”⁶⁹. Manuela se află acum strâmtorată între amintirile spirituale ale senzației din trecut și voluptățile poruncitoare ale prezentului, „vroia să asculte muzica ca altădată, să nu îngăduiască făpturii capriciul ei

voluptuos. Dar sugestia urma⁷⁰. Putem vorbi de un impas al eroinei, produs de o interioritate supraîncărcată și de o realitate exterioară „decorativă”, sau goală, inadecvată acestei interiorități. Impasul ia formă într-o proză, am spune, a suspansului, a unei ambiguități greu de rezolvat. Pe de o parte Manuela ia decizia contactului cu realitatea, pe de altă parte idealitatea ei cultivată cu oglinzi o paralizează, și nu mai poate face pasul decisiv ca s-o ia spre aventura realului. Paradoxal, amorul ei imaginar pentru Vâlsan – „logodnicul”, pretextul, *o promisiune a realității* – este provocat de cele mai acute chinuri ale dorului carnal, însă calmarea febrei nu e posibilă privind cu un ochi la imaginea ideală a iubirii. Vâlsan rămâne un Juan inofensiv și abstract, proiecția eroinei, fără acea *voință* masculină care *știe* s-o coboare pe ea, Manuela, de pe culmile idealității unde este plasat, de fapt, și Vâlsan. Între eroină și realitate se intercalează deocamdată *noțiunea* și *ideea* realității, – este și asta o *evoluție* față de activitatea gândului „mereu întors către el⁷¹. Manuela e dispusă, dar nu și capabilă pentru realitate. „Soluția”, nu se putea altfel, venea din afară, din realitate, printr-un accident: spartul oglinzei, după care, nevoită, Manuela „cu o privire stîngace, nouă, păienjenită, străină, se uită împrejur...”⁷².

Numele *femeii* care nu doar se va uita împrejur, ci va intra în bezna necunoscutului, preluând ștabela experimentării realității pentru nuanțarea și completarea portretului feminin, se numește Laura, eroina din capodopera *Balaurul*. Romanul – și nu jurnal sau scriere autobiografică – este scris la persoana a treia, dar acest procedeu în cazul prozelor scurte nu are același sens pe care îl va avea – al distanțării morale și spirituale – în ciclul Halippa, ci oferă tocmai o pronunțată identificare a naratoarei cu personajul ei. Prin convenția obiectivă Hortensia Papadat-Bengescu își ocrotește eroina de capcanele lirismului exagerat al confesiunilor anterioare; în plus, contextului și atmosferei războiului i se potrivea mai bine un discurs închegat, mai sever, mai disciplinat. Și totuși, în ciuda faptului că eroina își va îndeplini în text un cu totul al statut, rolul de infirmieră a rănilor fizice, ea continuă să rămână fidelă programului început de prietena ano-

nimă a Alinei din proza de debut. Nu ne apropiem deloc de lumea *Concertului...*, rămânem la aceeași distanță ca oricare bucată pomenită până acum. *Tranziția este de natură interioară*, cu ramificații și nuanțe extrem de delicate. Fără să minimalizăm valoarea morală a unei asemenea activități caritative pe care atât autoarea cât și personajul au depus-o, lectura textului ne obligă să afirmăm că Laura este cel puțin atât de fidelă programului desăvârșirii sufletului feminin cât celui etic, chiar eticul este acel prilej de a-l îndeplini. Eroinele anterioare aveau și ele o slabă atracție, aproape insesizabilă, față de „brutal”, acea inhibiție față de gesturi tari, cu un substrat erotic latent. De aici pudoarea mărturisirii. În *Balaurul*, realitatea fiind de altă natură, această atracție este mărturisită și formulată ca *voință*. Brutal, desigur, în sensul sinonimic al experiențelor tari și directe cu realitatea.

Romanul este nu doar mărturia unui sacrificiu uman deosebit, ci și exploatarea artistică a războiului, adică el constituie mai mult prilejul construirii sufletului decât documentul războiului – anticipat de acea așteptare moștenită de la celelalte femei: „Laura credea în adevăr, că pentru *ea* venise războiul în ceasul și timpul când aștepta *ceva*”⁷³ (sublinierea aparține autoarei). Pentru eroină războiul va pricinui cu mult mai multe „senzații” fructificabile decât pricinuiau imaginația și închipuirea pentru personajele din prozele anterioare, unde necunoscutul era încercat virtual și sufletul „construit” prin cunoaștere abstractă. Aici realitatea vine la personaj, și nu invers. Postul de infirmieră în infirmeria improvizată în gară unde sosesc răniții pentru primele intervenții medicale, în formă de pansamente săvârșite de surori, era tocmai potrivit pentru trecerea sufletului prin experiențe care îi vor modifica structura, perfecționând „trupul sufletesc”. O surprindem pe Laura într-un prim contact cu această îndeletnicire, pasaj minunat care atestă *voința* de cultivare a sufletului: „Ea nu avea pricepere. // Nici una totuși nu avea *sufletul pregătit* pentru timpul de acum, cum era al ei. Adese se văzu în închipuire, îndeplinindu-și oficiul cu grație și îndemânare, cu mâini ușoare și vrednice, și nu erau decât *mișcările sufletului*, pe care gestul refuza să le urmeze din lipsă de deprindere. // În desdoirea asta

dintre aspirațiunea spirituală și estetica brutală a realității, sta o mare decepție și vexațiune. Se învedera pare că superioritatea lucrurilor inferioare. // Laura parvenise la privilegiul sentimentelor frumoase prin *educația sufletului*. Dexteritățile care înfăptuiesc cer și ele o educație. Dureros adevăr⁷⁴ (s. n.). Semnificația citatului este suficient de evidentă, dar și mai subtil ni se prezintă aspectul *tranzitoriu* al gestului care își are modelul *încă în idealitate, în închipuire*. Laura experimentează *încă* realul urmărind o estetică a sufletului grațios, confruntă „socotelile simțirii”⁷⁵ cu capacitățile realității. Acest personaj bengescian memorabil se simte motivat atât în urmărirea propriei sale evoluții, cât și în acelor de ordin exterior. Răniții de pe târgi scoși din trupul șerpuitor al Balaurului oprit în gară, sunt pentru ea, la primul contact, niște „mumii anonime”, dar, sub protecția animată a noii infirmiere, ei se reanimă și Laura se animă și ea de „mișcarea asta de resurecțiune”⁷⁶.

Eroina dovedește o sensibilitate și afinitate marcată de mecanisme tranzitorii cărora le devine protagonistă, încât parcurge îmbogățirea identității feminine cu noi și noi ipostaze: femeia din fața oglinzei e aproape uitată, iar răsfrângerea, când foarte rar apare, nu mai este căutată, ci accidentală. În locul oglinzei, Laura se privește scurt și grăbită în geamurile aburite din gară și se miră de imaginea ei de altădată. Privirea fugară echivalează cu constatarea metamorfozei sufletului de odinioară: „zări silueta ei de altădată și se miră. Se uitase pe ea”⁷⁷. Dacă înainte sufletul era privit, studiat, analizat – acum el este implicat. Laura își dă seama că „educația sufletului” prin închipuiri și imaginație este doar o „ucenicie umilă”⁷⁸ față de cea realizată prin contactul angajat cu realul. În spatele războiului războiul e mai cumplit, căci noțiunea lui se dezagregă în corpuri rănite, dezmembrate, unde atomizarea afectează integritatea noțiunii de om (problema dezmembrării va fi, mai târziu, magistral exploatată de Ivăsiuc în romanul *Vestibul*). În activitatea ei de soră caritativă, și ca fire gânditoare, Laura trebuie să facă mereu drumul lung și umil de la noțiune la obiect, de la ideea vieții la „obiectul” ei. În inima realității – pentru a-i urmări pulsul, totuși – eroina mobilizează

alte organe senzoriale decât ochii, mai pătrunzătoare, auzul de pildă, sau instinctul. Acest mai acut raport cu realitatea goleşte însă sufletul, îi răpește identitatea și memoria: programul construirii sufletului își are totuși „câștigul” – necunoscutul a fost experimentat, formele i s-au manifestat chiar cu prețul pustiirii sufletului; acesta, prin forța lui de reînviere, va lua totul de la început. Ne vine în minte ultimul cuvânt al lui Chiril din *Galeria cu viață sălbatică* a lui Constanin Țoiu: „indestructibil”, știut, probabil, și de Laura, care, „simțea că trebuie să trăiască și aștepta viața”⁷⁹.

Cu *Balaurul*, Hortensia Papadat-Bengescu își rotunjește și își isprăvește primul său proiect, cel „subiectiv” sau numit de autoare „genul meu”, oferind o serie de ipostaze feminine ideale (chiar și negativul lor) care toate împreună fac *romanul femeii* sau, dacă vrem, circumscriu „conceptul” de femeie al autoarei. Atmosfera senină, relaxată sau chiar sărbătorească din *Ape adânci* nu va mai reveni nici în volumul *Romanța provincială*, nici în *Desenuri tragice* (titlul celui din urmă este și concludent), cu o singură excepție, nu prea fericită – *Vecinătate* – care însă, cu toată nereușita ei, sau tocmai pentru asta, vine în sprijinul celor ce încercam să demonstrăm: opera scriitoarei parcurge drumul „evoluției”, dar nu în sensul trecerii de la o valoare minoră spre una majoră, ci a unei evoluții proprii vieții, desenând un arc „biologic”. După *Balaurul* nu se mai putea scrie o nuvelă în stilul *Mării*, decât una epigonică, fără suflul vieții, cum este *Vecinătate*, un text-inventar al motivelelor și al dispozițiilor sufletești precedente. Nuvela confirmă perspectiva largă a proiectului, însă, întoarcerea nu mai era posibilă, evoluția avându-și legile ei. Prin urmare credem că nu atât *Sburătorul*, precum mai înainte nu atât *Viața românească* i-au călăuzit opera scriitoarei, deși au susținut-o, ci aceste ateliere benevole i s-au adaptat autoarei care a demonstrat tot atât de mult tact și „nepriecere” de discipol cât de multă abilitate în a-și dirija singură „evoluția”.

Cu *Vecinătatea* și cu *Duminici fericite* stilul confesiv „manifest” predă locul celui „obiectiv” sau celui, am spune, de o subiectivitate „latentă”, cum se întâmplă în două nuvele antologice, *Fetița* și

Sînge. În aceste piese remarcabile naratoarea este cea care relatează, dar punctul de vedere – la propriu și la figurat – aparține celor două fete de nouă și zece ani. Ni se povestește ceea ce ele văd. Și naratoarea vede lumea prin ochii fetițelor. Rămânem în registrul mărturisirii, numai că, subliniind importanța organelor senzoriale în contactul cu realitatea la eroinele autoarei, se merge și mai departe încât am putea vorbi, de data aceasta, despre confesiuni ale ochilor. Fetița, oarecum în felul cum o făcea naratorul lui Blecher din *Întîmplări...* sau în *Vizuina luminată*, nu acordă credibilitate decât unei realități obiective, verificabile senzorial. Așa cum băiatul din *Întîmplări...* nu putea opune rezistență realității, și trupul firav al Fetiței „era ca și transparent pentru schimbul dintre fluidele exterioare și cele interioare”⁸⁰, încât permeabilitatea „îi îndoia simțirea”⁸¹. Avem așadar doi „naratori” tineri care se opun înșelăciunilor realității: la Blecher se verifică autenticitatea ontologică a exteriorității, la Hortensia Papadat-Bengescu corespondența estetică între realitate și imaginea (idealitatea) ei – „Fiindcă livada era mai aspră de cum o văzuse de departe, se năștea atunci în ea o dezamăgire asupra realității lucrului dorit”⁸². Deși motivațiunile sunt diferite, rolul corpului și, în sens mai larg, al biologicului și fiziologicului în opera celor doi scriitori poate fi verificat, dacă nu altfel, prin reacția identică a tinerilor „naratori” la primul contact cu realitatea: eroul lui Blecher leșină și intră în „crize”, tânăra eroină a Hortensiei Papadat-Bengescu amețește, leșină, și moare: „și numai o adiere din presimțirea omenescului o nimicise”⁸³. Omenescul este la autoare sinonim cu societatea nedorită: „oamenii sunt vîntul și furtuna”⁸⁴. Prin felul cum abordează probleme umane „individuale”, Hortensia Papadat-Bengescu, la fel ca și Blecher, aparțin scriitorilor de specie universală. Nu cu transpunerea biografiei în operă (sau chiar și cu asta); ei prin particular ajung la universal. Personajele, toate, femeile sau *Fetițele* – nu întâmplător lipsa prenumelor și folosirea majusculei – trăiesc condiția ființei umane, a acelor mirese „de argilă a livezilor universale”⁸⁵.

Implozia socialului în proza Hortensiei Papadat-Bengescu va compromite condițiile confesiunii, iar scriitoarea, marcată de

gustul armoniei, va renunța la „genul meu” înainte de a-l asocia inoportun cu socialul. Într-o lume umilă a provinciei, sufletul și confesiunea nu și-au mai putut ocroti sănătatea. Starea de grație a confesiunii fiind aici singurătatea, a discursului „obiectiv” va fi societatea. Leșind din singurătate, eroinele scriitoarei ies și din confesiune.

Privite dintr-o perspectivă acum mai distanțată, prozele scurte din perioada începutului pot fi citite și ele ca bucăți dintr-un ciclu, sau ca mozaicuri dintr-un întreg, imaginea *femeii* și a „trupului sufletesc” fiind construite în etape. Nuvelistica Hortensiei Papadat-Bengescu, privită ca un întreg, în aspectul ei structural, se suprapune perfect, cu puțină îngăduință, structurii *Concertului...*, tot mozaical. Numai că la nivelul de ansamblu aici s-a urmărit construirea, *evoluția*, în romane deconstruirea sufletului. Sau „funcționarea” sufletelor neconstruite, *involuția*.

NOTE

1. *Scrisori către Ibrăileanu*. ediție îngrijită de M. Bordeianu, Gr. Botez, I. Lăzăreanu, Dan Mănuță și Al. Teodoreanu cu o prefață de Al. Dima și N. I. Popa, Editura Pentru Literatură, București, 1966, p. 30, 2. Ibidem, p. 31, 3. Ibidem, 4. Ibidem, 5. Ibidem, p. 36, 6. Ibidem, 7. Ibidem, p. 33, 8. Ibidem, p. 32, 9. Ibidem, p. 29, 10. Ibidem, p. 35, 11. Ibidem, p. 37, 12. Ibidem, p. 75, 13. Ibidem, p. 97, 14. Hortensia Papadat-Bengescu, *Opere, I.*, ediție îngrijită de Eugenia Tudor, prefață de Constantin Ciopraga, Editura Minerva, București, 1972, p. 4, 15. Ibidem, p. 7, 16. Ibidem, p. 8, 17. Ibidem, 18. Ibidem, p. 34, 19. Ibidem, p. 30, 20. Ibidem, 21. Ibidem, 22. Ibidem, p. 34, 23. Ibidem, 24. Ibidem, p. 30, 25. Ibidem, p. 87, 26. Ibidem, p. 84, 27. Ion Bogdan Lefter, *Proza Hortensiei Papadat-Bengescu : Joc de măști*, în postfață la Hortensia Papadat-Bengescu, *Femeia în fața oglinzii*, Editura Minerva, București, 1988, p. 465, 28. Hortensia Papadat-Bengescu, *op. cit.*, p. 87, 29. Ibidem, p. 88, 30. Ibidem, p. 89, 31. Ibidem, p. 93, 32. Ibidem, p. 86, 33. Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe*, vol. II, Editura Minerva, București, 1981, pp. 14-15, 34. *Scrisori...*, ed. cit., p. 107, 35. Hortensia Papadat-Bengescu, *op. cit.*, p. 100, 36. Ibidem, p. 96, 37. Ibidem, p. 140, 38. Ibidem, p. 140, 39. Ibidem, p. 164, 40. Ibidem, p. 167, 41. Ibidem, p. 155, 42. Ibidem, p. 430, 43. Ibidem, p. 175, 44. Ibidem, p. 177, 46. Ibidem, p. 199, 47. Ibidem, p. 226, 48. Ibidem, p. 243, 49. Ibidem, p.

223, 50. Ibidem, p. 350, 51. Ibidem, p. 278, 52. Ibidem, p. 279, 53. Ibidem, p. 277, 54. Ibidem, 55. Ibidem, p. 279, 56. Ibidem, p. 280, 57. Ibidem, 58. Ibidem, 59. Ibidem, p. 281, 60. Ibidem, p. 283, 61. Ibidem, p. 289, 62. Ibidem, p. 159, 63. Ibidem, p. 311, 64. Ibidem, 65. Ibidem, p. 324, 66. M. Blecher, *Întâmplări în irealitatea imediată. Inimi cicatrizate*, antologie și prefață de Dinu Pillat, Editura Minerva, 1970, p. 67, 67. Hortensia Papadat-Bengescu, *op. cit.*, p. 323, 68. Ibidem, p. 331, 68. Ibidem, p. 331, 69. Ibidem, p. 341, 70. Ibidem, p. 342, 71. Ibidem, p. 390, 72. Ibidem, p. 410, 73. Hortensia Papadat-Bengescu, *Opere II*, ediție îngrijită de Eugenia Tudor-Anton, Editura Minerva, București, 1977, p. 16, 74. Ibidem, p. 27, 75. Ibidem, p. 35, 76. Ibidem, p. 46, 77. Ibidem, p. 57, 78. Ibidem, p. 76, 79. Ibidem, p. 191, 80. Ibidem, p. 212, 81. Ibidem, 82. Ibidem, p. 207, 83. Ibidem, p. 220, 84. Ibidem, p. 215, 85. Ibidem, p. 213.

Maria Berényi

INSTITUTUL DE CERCETĂRI AL ROMÂNILOR DIN UNGARIA LA 15 ANI DE LA ÎNFIINȚARE

**Activitatea Institutului de Cercetări
al Românilor din Ungaria
(1993–2008)**

În urmă cu 15 ani fondatorii Institutului erau convingși că prin activitatea lor vor putea atrage atenția românilor noștri de pe aceste meleaguri. De la constituire, prin activitatea sa, Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria se adresează profesorilor, cadrelor universitare, studenților și altor categorii iubitori ai limbii, istoriei, etnografiei și literaturii românești din Ungaria. Organizează sesiuni culturale și științifice, editează cărți în limba română și maghiară, cu scopul de a prezenta fizionomia spirituală a comunității românești din Ungaria, de a argumenta o presupunere, și anume că sentimentul de apartenență și de conștiință poate fi susținut printr-o autostudiere sinceră și temeinic argumentată.

Publicațiile Institutului sînt bine cunoscute în țară și în străinătate. Acestea se expediează la școli, biblioteci, asociații culturale, muzee, universități, arhive, etc. Alături de acei cercetători care se interesează de trecutul, cultura, istoria, etnografia, limba și literatura românilor din Ungaria, publicațiile sînt răsfoite și de publicul românesc din întreaga Ungarie. În lipsă de manuale, publicațiile Institutului sînt folosite și în învățămîntul românesc din Ungaria, în domeniul *Cultură și civilizație românească*.

Se constată scăderea numărului comunității, de la un recensămint la altul, cercetările și culegerile etnologice, istorice și lingvistice de teren întreprinse în localitățile populate și de români, se impun ca o necesitate științifică, pe de o parte, pentru actualizarea și modernizarea informațiilor culturale despre grupul etnic,

pe de altă parte, pentru conservarea, prin culegere și tezurare, a faptelor de folclor, istorie și limbă încă vii.

Institutul de la început își orientează activitatea în două direcții principale: una de cercetare științifică pe tărîm istoric, demografic, filologic, istorico-literar, lingvistic, etnografic-etnologic, artistic etc. Și alta de valorificare a rezultatelor cercetărilor din aceste domenii, prin publicații, periodice proprii și prin cărți. În același timp, Institutul organizează anual manifestări științifice de prestigiu, sesiuni de comunicări și mese rotunde cu participanți din țară și de peste hotare. Activitatea de cercetare a membrilor Institutului se orientează spre teme importante, prioritare pentru descifrarea trecutului și prezentului comunității românești din Ungaria: demografie istorică, familie și societate, biserică și națiune, rolul bisericilor unite și ortodoxe, istoricul învățămîntului, etc.

Pînă la ora actuală, Institutul a editat *62 de volume* și a organizat *18 simpozioane internaționale*, întreține relații de colaborare cu unități similare din țară și străinătate, cu diverse școli, instituții socio-culturale și administrative.

Scurt istoric

În primăvara anului 1991 s-a constituit cercul de cercetători sub denumirea provizorie „*Pentru Cultura Română din Ungaria*”. Cîțiva intelectuali aparținători minorității noastre au pledat pentru înființarea acestui cerc, fiindcă au fost de părere că despre istoria, cultura, prezentul românilor din Ungaria trianonică nu se fac cercetări sistematice. Din cînd în cînd, apăreau niște studii în diferite publicații (istorice, etnografice), dar nefiind sistematice, ele nu au intrat în conștiința românilor din Ungaria. Scopul cercului a fost să adune forțele spirituale și creatoare ale comunității românești din Ungaria, și să se formeze o intelectualitate puternică și conștientă.

La 7 februarie 1992, acest cerc s-a transformat în „*Comunitatea Cercetătorilor și Creatorilor Români din Ungaria*” care fiind și înregistrată, a devenit persoană juridică. La înființarea acesteia s-au format scopuri concrete: crearea unui for de dezbateră a unor teme profesionale (de limbă, învățămînt, cultură, artă etc.) și

inițierea unor cercetări mai chibzuite și coordonate, iar rezultatul lor să fie valorificat în vederea unei autocunoașteri mai temeinice. Comunitatea la început avea următorii membri: *Maria Berényi, Ana Borbély, Lucia Borza, Mihaela Bucin, Ion Budai, Elena Csobai, Alexandru Hoțopan, Ana Hoțopan, Eva Kozma Frătean, Mihai Kozma, Marius Maghiar, Emilia Martin, Gyöngyi Mocan, Stella Nikula Machour, Ștefan Oroian, Gheorghe Petrușan, Florica Santău, Gheorghe Santău, Ana Secan Navratil și Ecaterina Tiritean.*

Încă în anul constituirii, Comunitatea a decis ca să se instituționalizeze munca de cercetare, fiindcă fără subvenții financiare nu se poate face muncă profesională de calitate. Au urmat luni de muncă organizatorică, a fost întocmit un plan de cercetări. La 13 februarie 1993 Comunitatea își constituie *Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria*. La 29 mai 1993 adunarea generală a comunității alege, prin concurs public, directorul institutului în persoana *dr. Mariei Berényi*, pentru o perioadă de trei ani. De atunci mandatul directorului a fost prelungit din cinci în cinci ani. Din anul 1998, Institutul a devenit persoană juridică și e înregistrat la tribunal.

Institutul a fost înființat în scopul derulării unei activități științifice pentru identificarea valorilor culturale care asigură existența și continuitatea românilor pe meleagurile ungare.

La finanțarea Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria s-a angajat însuși Guvernul Ungariei prin hotărârea nr. 1025 din anul 1993, în care se stabilește următoarele: „Trebuie asigurată funcționarea continuă a Institutului de Cercetări a Românilor din Ungaria.” În urma unei dări de seamă riguroase, prezentată de Institut, Ministerul Culturii și Educației Publice, în perioada 1993 -1997, a asigurat în fiecare an fondurile necesare pentru funcționare și activitatea de cercetare. În primăvara anului 1998 însă același Minister, fără nici o motivare, a scăzut la o treime fondul bănesc asigurat în anii anteriori, periclitînd astfel funcționarea normală a Institutului. Funcționarea Institutului devine instabilă, nesigură și periclitată, în ciuda faptului că există trei Hotărâri Guvernamentale (2281/1998 (XII.19); 2023/2002 (II.1;

2175/2005. (VIII.26) în care se declară că funcționarea Institutului trebuie asigurată cu fonduri necesare din partea Guvernului Ungar. În realitate nu se respectă aceste decizii, Institutul nu primește pe deplin finanțare de bază pentru funcționare (salarii, impozite). În aceste împrejurări de instabilitate nu se pot angaja cercetători cu normă întreagă sau jumătate de normă. Nu se pot planifica proiecte de lungă durată, nu se pot edita acele publicații care ajută în mare măsură și învățământul românesc. Institutul ar trebui dotat cu sumele necesare pentru a angaja mai mulți cercetători cu post întreg și semipost, pentru a oferi burse științifice tinerilor căci numai cu cercetători angajați se pot planifica proiecte mai ample și de lungă durată

De zece ani, Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria nu mai primește finanțare de la buget, ci supraviețuiește, cu greu, din proiectele finanțate de către Ministerul Învățământului și al Culturii, de Departamentul pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria și Fundația Publică „Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria”.

Principalul obiect de activitate

Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria este o instituție de specialitate, avînd drept obiectiv cunoașterea, păstrarea și promovarea tradițiilor, în contextul dezvoltării culturii naționale.

Conform Statutului de funcționare Institutul are ca obiective:

- Promovarea și sprijinirea materială și morală a studierii profunde a istoriei comunității în context național și european.
- Popularizarea activității personalităților românești marcante din Ungaria, prin studii și lucrări monografice.
- Cu prilejul unor aniversări ale unor evenimente istorice sau ale unor personalități, Institutul se angajează la organizarea unor manifestări științifice tematice în domeniile istorie, etnografie, cultură, etc.
- Colaborarea cu Universități și Institute științifice de prestigiu din țară și străinătate.

Institutul este implicat în evocarea unor personalități care au aparținut comunității românești din Ungaria și care și-au adus

un aport însemnat la păstrarea și îmbogățirea tezaurului cultural românesc, precum *Iosif Ioan Ardelean, Moise Nicoară, Gheorghe Pomuț, David Voniga, Teodor Papp, Alexandru Suciu, Emanuil Gojdu*, etc.

Printre obiectivele prioritare se numără conservarea și păstrarea identității etnice, lingvistice, culturale și religioase a românilor din Ungaria.

Colaboratori ai Institutului

Institutul funcționează pe trei secții :

- istorică
- etnografică
- lingvistică-literară.

Din toamna anului 1994, în afară de director, în cadrul Institutului au fost angajați doi cercetători cu semipost. Între 1994-1997 cercetătorii cu semipost au fost: *dr. Ana Borbély* și *Tiberiu Herdean*. Din 1997 au fost angajate cu semipost *dr. Ana Hoțopan* și *Emilia Martin*. Din motive financiare, din anul 2000 numai cea din urmă este angajată .

Institutul, după posibilitățile sale financiare și pe baza unui angajament, leagă contract pe teme concrete de cercetare. Colaboratorii institutului între 1993-2008 au fost *dr. Maria Berényi, dr. Ana Borbély, Lucia Borza, Anamaria Brad, dr. Mihaela Bucin, Rodica Colta, Elena Csobai, Tiberiu Herdean, Irina Garami, dr. Maria Gurzău Czeglédi, dr. Ana Hoțopan, Alexandru Hoțopan, Eva Kozma Frătean, Mihai Kozma, Emilia Martin, Gyöngyi Mocan, dr. Stella Nikula, dr. Gheorghe Petrușan, Florica Santău, dr. Gheorghe Santău*.

Activitatea științifică depusă de către intelectualii grupați în jurul acestui atelier constituie una dintre cele mai importante realizări spirituale din ultimele decenii ale comunității românești din Ungaria.

Teme și domenii de cercetare

În cadrul Institutului în perioada anilor 1993-2008 în cele trei secții s-au efectuat cercetări în diferite domenii. Temele de cercetare încearcă să armonizeze prioritățile Institutului cu afinitățile

și preocupările cercetătorilor noștri. Unele teme necesită cercetări de mai mulți ani, iar altele prelucrează unele aspecte, fragmente, și se concentrează la scrierea unor studii.

În perioada sus-amintită au fost finanțate de către Institut următoarele teme de cercetare:

- Îmbrăcămintea românilor din Ungaria
- Credințele și mitologia populară în cercul românilor din Ungaria
- Obiceiurile de naștere la românii din Ungaria
- Chestionar (întocmit cu ajutorul mai multora din secția etnografică)
- Vestigii ortodoxe de istorie și artă ale românilor din Ungaria
- Muzica și dansul românesc din Ungaria
- Folclorul copiilor din Micherechi
- Jocul la Micherechi
- „D’ala” fujitului la Micherechi
- Mălăieșul la Micherechi
- Strigăturile românilor din Ungaria
- Particularitățile graiurilor, diferența între limba vorbită și limbajul artistic în creațiile folclorice românești din Ungaria
- Credințe, obiceiuri, sărbători la românii din Ungaria
- Tradiții și credințe legate de naștere la românii din Ungaria
- Ceremonialul funerar la românii din Ungaria
- Sărbătorile calendaristice ale românilor din Ungaria
- Textilele populare românești din Ungaria
- Medicina populară
- Particularități etnice în cultura materială și spirituală
- Bilingvismul și schimbarea de limbă la românii din Chitighaz
- Cercetări dialectologice și sociolingvistice la românii din Ungaria
- Dicționar regional (dialectal) din Chitighaz
- Schimbarea de cod în folosirea limbii române
- Variabilitatea numelor geografice în interviurile în limba română
- Tradiția modernității în romanul românesc
- Tendințe în proza românească contemporană

- Istoria literaturii române din Ungaria
- Márki Sándor și literatura română
- Coordonatele ideologice la Mihai Eminescu și Ioan Slavici
- Numele de botez la românii din Chitighaz (1779–1829)
- Istoria numelor la românii din Ungaria
- Programă școlară pentru predarea limbii și literaturii române în Liceul Românesc clasele I-IV
- Dicționar de expresii maghiaro-române
- Din trecutul românilor din Hajdú-Bihar și Szabolcs
- Fundații române în orașul Giula
- Istoria românilor din Aletea și Bichișciaba
- Istoria și procesul Memorandului
- Documentația Fundației Gojdu
- Aspecte din trecutul bisericii baptiste române din Ungaria
- Istoria presei române din Transilvania și Ungaria, sec. XIX–XX
- Istoria învățămîntului confesional românesc din Ungaria de azi (1868-1945)
- Istoria Fundației Gojdu (1870–1952)
- Biserica ortodoxă și greco-catolică română în Ungaria (secolul XVIII–XX)
- Greci și macedoromâni în Austro-Ungaria
- Conviețuire româno-maghiară în Monarhia Austro-Ungară
- Instituții românești în Ungaria interbelică
- Relații interetnice la Aletea și Chitighaz
- Istoria și documentația Colegiului Mocsáry
- Companiile comercianților greci și macedoromâni din Austro-Ungaria, secolele XVIII–XX.
- Vestigiile ortodoxe la românii din Ungaria.
- Istoria fundațiilor și societăților culturale ale românilor din Ungaria, secolele XIX–XX.
- Carte veche bisericească și laică în Fondul Todorescu de la Biblioteca Széchényi din Budapesta
- Particularități etnice în cultura materială și spirituală a românilor din Ungaria.
- Bilingvismul românilor din Ungaria.

- Literatura românilor din Ungaria.
- Caracteristicile romanului românesc interbelic.
- Istoria ASTREI și influența sa asupra culturii românești din Ungaria (1861-1918)
- Sărbători calendaristice ale românilor din Ungaria
- Bilingvismul românilor din Ungaria.
- Cercetări demografice, etnologice și sociolingvistice în cadrul comunității românești din Giula.

Publicații

Valorificarea cercetării științifice se realizează prin: organizarea de manifestări științifice, organizarea și participarea la reuniuni științifice naționale și internaționale; editarea de publicații științifice și de popularizare. Munca de cercetare își are sensul mai ales dacă rezultatul acesteia este întruchipat în studii publicate în reviste, periodice, monografii etc. Institutul pe acest teren a oferit multiple posibilități colaboratorilor săi. Scoate anual publicațiile *Simpozion*, *Izvorul* și *Lumina*. Comunicările celor 17 simpozioane au apărut, materialul simpozionului al XVIII-lea sperăm să apară în anul 2009. Pe lângă publicațiile amintite, unde apar scrieri istorice, etnografice, lingvistice și literare, Institutul a scos de sub tipar, în 1998, volumul *Bibliografie*. Lucrarea e concepută ca o bibliografie generală întrunind aproape toate lucrările colaboratorilor, concretizate în cărți, studii și articole, apărute în reviste de specialitate, în periodice cultural-științifice din țară și străinătate pînă la finele anului 1997. Studiile mai voluminoase ale cercetărilor au fost publicate în volumul bilingv *Annales*, edițiile 1996 și 2000. În afară de publicațiile amintite, Institutul a publicat monografiile comunelor *Chitighaz* (1993), *Bătania* (1995) și *Micherechi* (2000). Aceste monografii au fost scrise de către: *Ana Borbély*, *Elena Csobai*, *Eva Kozma Frătean*, *Emilia Martin* și *Maria Berényi*. În aceste cărți este prezentată istoria, etnografia, cultura, muzica și limba românilor din localitățile respective. Se planifică scoaterea unui nou volum despre românii din Giula. Institutul a editat sau a finanțat încă numeroase volume de studii în cei cincisprezece ani.

Publicațiile se trimit la diferite instituții, universități, biblioteci, muzee, arhive din țară și străinătate, făcîndu-se cunoscute realizările științifice ale Institutului. Rezultatele cercetării din Institut sînt parte a bibliografiei de bază citată în manualele, sintezele și studiile fundamentale privind istoria, limba și folclorul românilor din Ungaria

Rezultatele cercetărilor, publicațiile oferă cititorilor imaginea sinelui comunitar actual, fiind practic un indicator oficial al reconstruirii identității și al configurării modurilor în care membrii grupului etnic se disting în relațiile lor sociale cu alți indivizi și cu alte colectivități. Aceste publicații sînt nu numai lucrări de specialitate, dar și un material util celor care doresc să fie la curent cu istoria și situația actuală a populației românești din Ungaria. Factor de educație a *memoriei colective identitare* – atît la nivelul conținutului manifest, cît și la al celui latent, publicațiile oferă informații etnologice, istorice, lingvistice, literare, s.a. Funcția educativă identitar-românească devine explicită prin cultivarea prestigiului a ceea ce s-a conservat, dar și a ceea ce se perpetuează din specificul cultural local, cu particularitățile distincte.

Publicațiile editate sau finanțate de către Institut, în ordine cronologică:

SIMPOZION (1–17. vol.)

(Comunicările prezentate la conferințele anuale)

IZVORUL. *Revistă de etnografie și folclor* (nr. 1–29.)

LUMINA. *Revistă socială, culturală și științifică a românilor din Ungaria* (15 ediții)

CHITIGHAZ. *Pagini istorico-cultuarale*, Budapesta, 1993

Maria Berényi, *Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea*, Documente, Giula, 1994

Emilia Martin Nagy, *Date etnografice despre românii din Ungaria*, Giula, 1995

BĂTANIA. *Pagini istorico-culturale*, Budapesta, 1995

Maria Berényi, *Istoria Fundației Gojdu / A Gozsdu Alapítvány története (1870-1952)*, Budapesta, 1995

Elena Csobai, *Istoricul românilor din Ungaria de azi*, Giula, 1996

ANNALES '96, *volum de studii*, Giula, 1997

BIBLIOGRAFIE, Giula, 1998

Elena Csobai-Emilia Martin, *Vestigiile Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria*, Giula, 1999

MICHERECHI. *Pagini istorico-culturale*, Giula, 2000

Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000

ANNALES 2000, *volum de studii*, Giula, 2001

Borbély Anna, *Nyelvcseré*, Budapest, 2001

Maria Berényi, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu (1802-1870)*, Giula, 2002

Emilia Martin, *Sărbători calendaristice ale românilor din Ungaria*, Giula, 2003

Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria. Un deceniu de existență (1993-2003), Giula, 2003

Maria Berényi, *Moștenirea lui Gojdu în oglinda presei române și maghiare (1995-2005) / Gozsdu öröksége a román és magyar sajtó tükrében (1995-2005)*, Budapesta, 2005/

Simpozioane

Din anul 1991, Cercetătorii români din Ungaria și-au propus organizarea anuală a câte unui simpozion, ca forum de prezentare și dezbateră a problemelor principale care preocupă comunitatea românească din Ungaria. Temele expuse sînt foarte bogate și variate. La aceste întruniri sînt prezenți, în număr foarte mare, profesori, intelectuali, ziariști români din Ungaria, și oaspeți invitați din România și din alte țări. La aceste sesiuni, de obicei, se poartă un dialog fertil pe cele mai arzătoare probleme legate de cultura, limba, tradiția, istoria, religia, identitatea românilor din Ungaria. Simpozioanele organizate de Institut au devenit astfel cele mai importante forumuri ale intelectualilor preocupați de cultura românească din Ungaria.

Ca să primim o imagine mai concretă despre tematica întrunirilor științifice, în ceea ce urmează prezentăm comunicările expuse la cele optsprezece simpozioane organizate pînă acum.

SIMPOZION I.

(Giula, 22-23 noiembrie 1991)

Eva Kozma Frătean (Budapesta): Probleme ale predării culturii muzicale

Emilia Martin (Giula): Cercetarea portului tradițional al românilor din Ungaria

Marius Maghiar (Budapesta): Școala Ardeleană și Tipografia Universității din Buda

Maria Berényi (Budapesta): Românii din Ungaria de azi în presa română a secolului al XIX-ea

Elena Csobai (Bichișciaba): Aspecte din istoricul românimii din Bichișciaba

Mihaela Bucin (Otlaca-Pustă): Otlaca-Pustă - Schiță monografică

Gheorghe Santău (Giula): Originea comunei și a românilor din Chitighaz

Ana Borbély (Budapesta): Lexicul regional și frecvența fenomenelor dialectale la copiii din Chitighaz

SIMPOZION II.

(Giula, 28–29 noiembrie 1992)

Gheorghe Petrușan (Seghedin): Școli ale naționalităților în Ungaria

Maria Berényi (Budapesta): Școlile populare române din Ungaria

Gheorghe Santău (Giula): Memorandumul din 1892 – după 100 de ani

Ana Borbély (Budapesta): Folosirea limbii române și maghiare la românii din Chitighaz

Lucia Borza (Budapesta): Despre necesitatea unei gramatici a limbii române cu explicații în limba maghiară

Elena Csobai-Emilia Martin (Bichișciaba-Giula): Colecția Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria

Marius Maghiar (Budapesta): Rolul ortodoxiei în încreștinarea ungurilor

Eva Kozma Frătean (Budapesta): Tradiția muzicală la românii din Ungaria

Mihaela Bucin (Otlaca-Pustă): Un manuscris – Poveștile Floricăi Șimonca din Otlaca-Pustă

SIMPOZION III.

(Chitighaz, 11–12 decembrie 1993)

Ana Borbély (Budapesta): Atitudinea față de limba română și maghiară la românii din Chitighaz

Mihai Kozma (Seghedin): Despre istoricul numelor noastre

Eva Kozma Frătean (Budapesta): Creația muzicală a chitighăzenilor

Mihaela Bucin (Chitighaz): Estetica strigăturii din Chitighaz

Emilia Martin (Giula): Elemente specifice în îmbrăcămintea românilor și naționalităților conviețuitoare

Elena Csobai (Bichișciaba): Conviețuirea minorităților în așezările locuite și de români

Maria Berényi (Budapesta): Rolul fundațiilor în cultura română din Ungaria în secolul al XIX-lea

SIMPOZION IV.

(Giula, 26–27 noiembrie 1994)

Acad. Cornelia Bodea (București): Moise Nicoară, 1784–1861 – Motivația unui mit

Maria Berényi (Budapesta): Contribuția lui Moise Nicoară la istoria național-culturală a românilor din Ungaria

Elena Csobai (Bichișciaba): Moise Nicoară și românii din Giula

Gheorghe Petrușan (Seghedin): De la Supplex Libellus Valachorum la Memorand – Actualitatea Memorandului

Gheorghe Santău (Giula): Procesul Memorandului – Din punct de vedere istoric și juridic

Tiberiu Herdean (Budapesta): M. Blecher sau prizonieratul dureros al identității

Ana Borbély (Budapesta): Observații cu privire la transcrierea textelor dialectale românești din Ungaria

Gyöngyi Mocan (Budapesta): Numele de botez la românii din Chitighaz

Anamaria Brad (Chitighaz): Despre schimbarea numelor de familie în Chitighaz

Emilia Martin (Giula): Piese de îmbrăcăminte ca obiecte magice

Ana Hoțopan (Seghedin): „Cealaltă lume” - reflectată în credințele românilor din Ungaria

Mihaela Bucin (Chitighaz): Manuscrisele colecționate de Ana Iuhas – Hora mortului din Micherechi

Alexandru Hoțopan (Giula): „D’ala fujitului” la Micherechi

Stella Nikula (Giula): Crucea, semnul identității noastre creștine

SIMPOZION V.

(Giula, 25–26 noiembrie 1995)

Acad. Cornelia Bodea (București): Femeia română în Transilvania și Ungaria secolului trecut

Tiberiu Herdean (Budapesta): Urmuz și personajele sale

Emilia Martin (Giula): „Strigoii”. Rolul ființei cu putere supranaturală în credințele românilor din Ungaria

Ana Borbély (Budapesta): Două situații – două stiluri de vorbire

- Cercetări asupra stilurilor de vorbire în comunitatea românească din Chitighaz
Eva Kozma Frătean (Budapesta): Parte integrantă a învățămîntului românesc din Ungaria – disciplina cînt și muzică
Mihai Kozma (Seghedin): Seghedin 1849. Proiectul de pacificare ungaro-român
Maria Berényi (Budapesta): Contactul românilor din Ungaria de azi cu viața culturală din Banat și Crișana în secolul al XIX-lea
Mihaela Bucin (Chitighaz): Asupra ceremonialului funebru românesc – Bocetul chitighăzean
Elena Csobai Bichișciaba): Românii din Aletea
Gheorghe Santău (Giula): Istoria Fundației Gojdu
Alexandru Hoțopan (Giula): „Mălăieșul” la Micherechi
Stella Nikula (Giula): Religii și profeți

SIMPOZION VI.

(Budapesta, 30 noiembrie–1 decembrie 1996)

- Aurel Chiriac (Oradea)*: Pictura de cult românească între secolele XIV–XVIII
Maria Berényi (Budapesta): Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea
Eva Kozma Frătean (Budapesta): Muzica bisericească la românii din Ungaria
Mihaela Bucin (Chitighaz): Relații interetnice din Chitighaz
Ana Hoțopan (Seghedin): Conviețuirea la Cenadul Unguresc
Elena Csobai (Bichișciaba): Românii din Ciorvaș
Gheorghe Petrușan (Seghedin): O schiță a istoriei românilor din Ungaria
Tiberiu Herdean (Budapesta): Între două lumi
Emilia Martin (Giula): Trăsăturile caracteristice ale textilelor populare românești din Ungaria
Stella Nikula (Giula): Formarea sistemelor calendaristice și efectele acestora asupra sărbătorilor calendaristice
Ana Borbély (Budapesta): Graiul ca instrument al umorului

SIMPOZION VII.

(Giula, 22–23 noiembrie 1997)

- Nicolae Saramandu (București)*: Coloniile aromânești din Austria și Ungaria la începutul secolului al XIX-lea
Maria Berényi (Budapesta): Colonia macedoromână din Miskolc și familia Șaguna
Elena Rodica Colta (Arad): Circulația cărților vechi românești în Ungaria
Constantin Mălinaș (Oradea): Contribuții la circulația cărții românești vechi la Pesta. „Gramatica” de la 1826 a lui Ioan Alexi
Eugen Glück (Arad): Contribuții cu privire la promovarea revendi-cărilor bisericești românești în Ungaria în anii 1848-49
Elena Csobai (Bichișciaba): Rolul bisericii ortodoxe în păstrarea identității la românii din Giula
Gheorghe Petrușan (Seghedin): Coordonatele concepției naționale a lui Ioan Slavici
Gheorghe Santău (Giula): Colegiul Mocsáry Lajos
Gheorghe Dulău (Micherechi): Cincizeci de ani de la înființarea ansamblului cultural din Micherechi
Eva Kozma Frătean (Budapesta): Cinci decenii de la constituirea ansamblului cultural din Aletea
Mihaela Bucin (Chitighaz): Etic și estetic în filozofia populară
Ana Hoțopan (Seghedin): Influențele literaturii apocrife asupra folclorului românesc din Ungaria
Emilia Martin (Giula): Funcția imprecăției în societatea tradițională
Ana Borbély (Budapesta): Menținerea limbii române la Micherechi
Stella Nikula (Giula): Supranume la românii din Chitighaz

SIMPOZION VIII.

(Giula, 7–8 noiembrie 1998)

- Nicolae Bocșan (Cluj)*: Consistoriul Episcopiei Aradului (1848)
Ioan Octavian Rudeanu (Deva): Primele încercări ale românilor de reînființare a Mitropoliei Ardealului

- Viorica Goicu (Timișoara)*: Numele de familie la românii din Ungaria
- Eugen Glück (Arad)*: Contribuții cu privire la activitatea deputaților români în Dieta ungară din 1848–49
- Maria Berényi (Budapesta)*: Revoluția din 1848-49 și românii din Pesta
- Emilia Martin (Giula)*: Locuința românilor din Ungaria – Structură și funcționalitate
- Maria Gurzău Czeglédi (Giula)*: Obiceiuri de Crăciun și Anul Nou
- Elena Csobai (Bichișciaba)*: Aspecte din istoria românilor din Giula
- Ana Borbély (Budapesta)*: Schimbarea de cod la românii din Ungaria – O strategie de comunicare în discursul bilingv
- Mihaela Bucin (Chitighaz)*: Fenomenul povestitului
- Gheorghe Santău (Giula)*: Noi contribuții la istoria românilor din Crișana
- Ana Hoțopan (Seghedin)*: Folclorul în zilele noastre la românii din Ungaria
- Stella Nikula (Giula)*: Lumea viselor
- Eva Kozma Frătean (Budapesta)*: Un manuscris cu 257 de texte populare
- Gheorghe Petrujan (Aletea)*: Sărbătorile de iarnă ale românilor din Aletea

SIMPOZION IX.

(Giula, 6–7 noiembrie 1999)

- Acad. Cornelia Bodea (București)*: Fundația Elena Ghiza Birta
- Gheorghe Petrușan (Seghedin)*: Învățământul românesc din Ungaria
- Eugen Glück (Arad)*: Contribuții cu privire la școlile românești din Sud-estul Ungariei
- Maria Berényi (Budapesta)*: Reuniuni învățătoarești din Bihar și Crișana în secolul al XIX-lea
- Cornel Munteanu (Baia Mare)*: Presa și literatura română din Ungaria
- Eva Iova (Seghedin)*: 20 de ani de la înființarea redacției românești a Radiofuziunii Maghiare

- Narcisa Știucă (București)*: Obiceiuri de naștere
- Mihaela Bucin (Chitighaz)*: Narațiune și limbaj
- Victoria Moldovan (Cluj)*: Pentru promovarea limbii române
- Ana Borbély (Budapesta)*: Bilingvismul
- Elena Csobai (Bichișciaba)*: Comunitatea din Vecherd
- Emilia Martin (Giula)*: Norme etice în societatea tradițională
- Stella Nikula (Giula)*: Oul, după credințele poporului român
- Maria Gurzău Czeglédi (Giula)*: Rituri de trecere în orația de nuntă și hora mortului
- Gheorghe Santău (Giula)*: Cum s-a format numele românesc și al țării lui

SIMPOZION X.

(Giula, 18–19 noiembrie 2000)

- Gheorghe Petrușan (Seghedin)*: Eminescu și literatura maghiară
- Ileana Mureșanu (Cluj)*: Probleme actuale ale limbii române
- Ana Borbély (Budapesta)*: Diversitatea limbii române din Ungaria
- Eugen Glück (Arad)*: Contribuții cu privire la școlile românești din Nord-Estul Ungariei
- Elena Rodica Colta (Arad)*: Poveștile de întemeiere a satului Otlaca Pustă – o sursă alternativă pentru istoria românilor din localitate
- Otilia Hedeșan (Timișoara)*: Blestemul în folclorul românesc
- Emilia Martin (Giula)*: Cimitirul – purtător de informații istorice și etnografice
- Elena Csobai (Bichișciaba)*: Comunitatea românească din Cenadul Unguresc
- Mihaela Bucin (Macău)*: Tradiții locale în monografia lui Teodor Pățcaș
- Gheorghe Santău (Giula)*: Concepția lui Kossuth cu privire la Confederația Dunăreană
- Stella Nikula (Giula)*: Meteorologie populară la românii din Ungaria
- Maria Gurzău Czeglédi (Giula)*: Poezia spectacolului funerar
- Maria Berényi (Budapesta)*: Studenți români din Ungaria la școli superioare din Oradea, în secolul al XIX-lea

Ana Hoțopan (Seghedin): Imaginea minorităților conlocuitoare în concepția micherechenilor

SIMPOZION XI.

(Giula, 24–25 noiembrie 2001)

Liana Pop – Victoria Moldovan (Cluj): Descriptivul limbii române

Maria Marin (București): Importanța cercetării graiurilor românești din Ungaria

Stella Nikula (Giula): Aspecte din viața satului tradițional

Maria Gurzău Czeglédi (Giula): Moartea ca o taină a nunții

Cornel Sigmirean (Tîrgu-Mureș): Formarea intelectualității românești din Transilvania. Studenți români la academii și universități din Ungaria

Eugen Glück (Arad): Școlile românești din Ungaria aparținătoare Districtului școlar din Oradea (sec. XVIII–XIX)

Ana Borbély (Budapesta): Zece ani în situația de schimbare a limbii (1990–2000)

Elena Rodica Colta (Arad): Cercetări etnografice referitoare la românii din Ungaria

Gheorghe Santău (Giula): Tradiție religioasă și conștiință națională la românii din Transilvania – 1730–1780

Elena Csobai (Bichișciaba): Comunitatea românească din Cenadul Unguresc între anii 1918–1945

Maria Berényi (Budapesta): Colonii macedoromâne în Ungaria (sec. XVIII–XIX)

Emilia Martin (Giula): Realitate înregistrată în timp – oameni și destine în fotografii

SIMPOZION XII.

(Giula, 23–24 noiembrie 2002)

Grigore Ploieșteanu (Tîrgu-Mureș): Academicianul dr. Pavel Vasici – anii de studenție la Pesta

Cornel Sigmirean (Tîrgu-Mureș): Bursierii Gojdu: destine politice și culturale

Vasile Dobrescu (Tîrgu-Mureș): Bursieri ai Fundației Gojdu în sistemul de credit Românesc din Transilvania

Ana Borbély (Budapesta): Datele recensământului din 2001 referitoare la comunitatea românilor din Ungaria

Maria Marin (București): Metode și principii în abordarea graiurilor românești din medii alogene

Corina Teodor (Tîrgu-Mureș): Din istoria cărții religioase românești: tipăriturile de la Buda

Nicoleta Sălcudeanu (Tîrgu-Mureș): Literatura română sub comunism

Maria Gurzău Czeglédi (Giula): De la leagăn la sicriu (Sentimentul matern în poezia riturilor de trecere)

Elena Csobai (Bichișciaba): Viața și activitatea lui Teodor Papp

Stella Nikula (Giula): Credințele românilor din Ungaria

Gheorghe Santău (Giula): Curiozități din viața și activitatea lui Avram Iancu

Eugen Glück (Arad): Școlile românești din Ungaria în secolele XVIII–XIX-lea

Ana Hoțopan (Seghedin): Cultură, tradiție și etnicitate la țiganii din Micherechi

Emilia Martin (Giula): Femeia în comunitatea tradițională

Maria Berényi (Budapesta): Rolul episcopiei din Hajdúdorog în istoria greco-catolicilor români din Ungaria

SIMPOZION XIII.

(Giula, 29–30 noiembrie 2003)

Constantin Mălinaș (Oradea): Sărbătorirea bicentenarului Emanuil Gojdu

Cornel Sigmirean (Tîrgu-Mureș): Istoria elitelor românești din Transilvania reflectată în istoriografia postcomunistă

Grigore Ploieșteanu (Tîrgu-Mureș): Dimitrie Cantemir o personalitate de renume europeană

Victoria Moldovan-Liana Pop (Cluj): Predarea limbii române în perspectiva aplicării portofoliului lingvistic european

Maria Marin (București): Locul graiurilor românești din Ungaria în structura dialectală a dacoromânei

Stella Nikula (Giula): File din „Codul bunelor maniere” a românilor din Ungaria (Ospitalitatea)

- Eugen Glück (Arad)*: Contribuții cu privire la istoria românilor uniți din Nord-Estul Ungariei
Ana Borbély (Budapesta): Relația dintre biserică și menținerea limbii minoritare
Elena Rodica Colta (Arad): Paraschiva la românii din Ungaria
Elena Csobai (Bichișciaba): Comunitatea românească din Bedeu și Micherechi pe baza cercetărilor demografice
Ana Hoțopan (Seghedin): Viața erotică în comunitatea tradițională din Micherechi
Gheorghe Santău (Giula): Despre unificarea europeană
Gheorghe Petrușan (Seghedin): Imaginea ungarului și românului în romanul „Ranele națiunii” de Iosif Vulcan
Maria Gurzău Czeglédi (Giula): Hora mortului la românii din Aletea
Emilia Martin (Giula): Alimentația tradițională a românilor din Ungaria
Maria Berényi (Budapesta): 150 de ani de la nașterea memorandistului Aurel Suci, originar din Chitighaz

SIMPOZION XIV.

(Giula, 27–28 noiembrie 2004)

- Cornel Sigmirean (Tîrgu-Mureș)*: Școlile Blajului în istoria învățămîntului și culturii românești
Grigore Ploșteanu (Tîrgu-Mureș): Contribuții la cunoașterea relațiilor științifice academice româno-maghiare în secolul al XIX-lea
Ovidiu Pecican (Cluj): Un sfînt catolic maghiar printre românii din Cîmpia de Vest
Otilia Hedeșan (Timișoara): Vlahii din Timoc. Repere ale unei comunități uitate
Victoria Moldovan-Ileana Mureșanu-Liana Pop (Cluj): Formarea limbii române ca limbă străină la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj
Eugen Glück (Arad): Străduințe ale parohiilor ortodoxe române din Sud-Estul Ungariei în spiritul Statutului Organic
Ana Borbély (Budapesta): Variantele de grai și standard în vocabu-

- larul elevilor cursului superior al școlii românești din Chitighaz
Elena Csobai (Bichișciaba): Comunitatea românească din Giula-germană în secolul al XIX-lea
Ana Hoțopan (Seghedin): Excurs asupra publicațiilor etnografice ale românilor din Ungaria
Gheorghe Santău (Giula): Zbuciumatul secol al XIX-lea în mult încercata Transilvanie
Stella Nikula (Giula): Despre îngeri, puțin altfel
Maria Gurzău Czeglédi (Giula): 55 de ani de la înființarea Liceului cu Limba de Predare Română
Tiberiu Herdean (Budapesta): Patul lui Procust (Camil Petrescu) la o nouă lectură
Emilia Martin (Giula): Igienă și frumusețe în familia românească
Maria Berényi (Budapesta): 140 de ani de la reînființarea Mitropoliei Ardealului

SIMPOZION XV.

(Giula, 26–27 noiembrie 2005)

- Grigore Ploșteanu (Tîrgu-Mureș)*: Atitudinea guvernului de la Pesta față de revoluția din Țara Românească (iunie-septembrie 1848)
Rodica Colta (Arad): Doi cărturari arădeni, foști studenți la Budapesta: Ioan și Coriolan Petran.
Cornel Sigmirean (Tîrgu-Mureș): Rebreanu student la Academia Militară Ludovica și ofițer la Giula
Ion M. Botoș (Ucraina): Comunitatea românească din Transcarpatia
Constantin Mălinaș (Oradea): Iconografia Emanuil Gojdu
Ileana Mureșanu, Liana Pop, Victoria Moldovan (Cluj): Dificultăți în folosirea românei de către vorbitorii altei limbi materne sau oficiale
Ana Borbély (Budapesta): „Asê-i zîsa” – expresivitatea limbii române vorbită în Ungaria
Emilia Martin (Giula): Rolul apotropaic al apei în tradițiile românești din Ungaria

- Traian Trifu Căta (Serbia)*: Oare vor dispărea românii din Voivodina în anul 2050?
- Maria Gurzău Czeplédi (Giula)*: Rolul Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria în învățământul minoritar
- Gheorghe Santău (Giula)*: Lucian Boia: Jocul cu trecutul. – Istorie între adevăr și ficțiune
- Alexandru Ardelean (Budapesta)*: Despre viața și activitatea lui Mocsáry Lajos
- Stella Nikula (Giula)*: Fenomenul magic în societatea tradițională
- Tiberiu Herdean (Budapesta)*: Problema autenticității în viziunea romancierilor interbelici
- Elena Csobai (Bichișciaba)*: Comunitatea românească din Giula în epoca interbelică
- Maria Berényi (Budapesta)*: Învățământul confesional românesc din Ungaria în secolele XIX–XX

SIMPOZION XVI.

(Giula, 25–26 noiembrie 2006)

- Vasile Dobrescu (Tîrgu-Mureș)*: Formarea elitei economice românești din Transilvania în epoca modernă
- Cornel Sigmirean (Tîrgu-Mureș)*: Student român la Budapesta – sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea
- Grigore Ploșteanu (Tîrgu-Mureș)*: Viața, activitatea și opera lui Augustin Maior
- Victoria Moldovan (Cluj)*: Româna între limbile Europei – un proiect actual
- Ana Borbély (Budapesta)*: Bilingvismul în șase comunități minoritare din Ungaria
- Maria Marin (București)*: Creativitatea populară reflectată în graiurile românești din Ungaria
- Iulia Mărgărit (București)*: Graiuri românești din Ungaria. Interacțiunea graiuri – limbă literară la nivel lexical
- Sultana Avram (Sibiu)*: Elemente de kitsch în arta populară românească din Ardeal – impactul asupra turismului rural
- Elena Rodica Colta (Arad)*: Identitatea culturală a românilor din Aletea

- Elena Csobai (Bichișciaba)*: Românii din Ungaria după 1945
- Stella Nikula (Giula)*: EL sau EA?
- Ana Hoțopan (Seghedin)*: Româna din Ungaria, despre competența și performanța vorbitorului
- Tiberiu Herdean (Budapesta)*: Jurnalul intim și romanul ca jurnal în proza românească interbelică
- Emilia Martin (Giula)*: Piese de ceramică populară în gospodăriile românești din Ungaria
- Maria Berényi (Budapesta)*: Rolul filantropilor și mecenaților în formarea vieții național-culturale a românilor din Ungaria în secolul al XIX-lea

SIMPOZION XVII.

(Budapesta, 24–25 noiembrie 2007)

- Vasile Dobrescu (Tîrgu-Mureș)*: Elitele românești transilvănene și modelele europene ale modernizării
- Victoria Moldovan, Ileana Mureșanu, Liana Pop (Cluj)*: Alinierea românei la CECR: Metodele „Europe ensemble” și „Autodidact”
- Cornel Sigmirean (Tîrgu-Mureș)*: Studenții români de la Facultatea de Teologie din Budapesta și societatea „Salba”
- Elena Rodica Colta (Arad)*: Preocupările bibliofile ale familiei Mocioni
- Ana Borbély (Budapesta)*: Atitudinea față de limba vorbită de românii din Ungaria comparativ cu alte comunități lingvistice
- Corneliu-Cezar Sigmirean (Tîrgu-Mureș)*: Românii din Ungaria în corespondența Ministerului de Externe al României
- Emilia Martin (Giula)*: Giula, orașul multietnic
- Andrei Milin (Timișoara)*: Rituri funerare din zona Margina
- Tiberiu Herdean (Budapesta)*: Confesiunea ca mod de construire a sufletului. „Evoluția” Hortensiei-Papadat Bengescu
- Ana Hoțopan (Seghedin)*: Mircea Eliade în limba maghiară
- Maria Berényi (Budapesta)*: Activitatea unor femei celebre pentru întărirea ortodoxiei românești din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea

SIMPOZION XVIII.**(Giula, 29–30 noiembrie 2008)***Toader Nicoară (Cluj):* Aspecte și probleme ale istoriografiei românești contemporane (1990–2008)*Vasile Dobrescu (Tîrgu-Mureș):* Pregătirea intelectuală a funcționarilor de bancă români din Imperiul Austro-Ungar*Cornel Sigmirean (Tîrgu-Mureș):* Preot român în Imperiul Austro-Ungar*Laurențiu Vlad (București):* Misiunea diplomatică a lui Alexandru Em. Lahovary la Viena, 1906–1908*Ligia Livadă (București):* Alimentație populară și igienă socială, la medicii români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*Corneliu-Cezar Sigmirean (Tîrgu-Mureș):* Relațiile dintre România și Ungaria după al doilea război mondial în viziunea primului ministru dr. Petru Groza*Sultana Avram (Sibiu):* Un bibliograf neobosit: Mircea Avram*Elena Rodica Colta (Arad):* Patrimoniul imaterial, o componentă a identității românilor din Ungaria*Florin Cioban (Oradea):* Specificul școlii de frontieră – studiu antropologic despre școala din regiunile multiculturale româno-maghiare*Emilia Martin (Giula):* Viața și activitatea preotului Ioan Ola în memoria satului*Ana Borbély (Budapesta):* Comunitate și identitate minoritară – cercetări sociolingvistice în Ungaria (2001–2004)*Tiberiu Herdean (Budapesta):* Tentativa de salvare a singurătății (Mihail Sebastian)*Stella Nikula (Giula):* „Așe i-o fost dată”. Despre destin*Maria Gurzău Czeglédi (Giula):* Lumânările ca purtătoare de simboluri*Elena Csobai (Bichșciaba):* Aspecte din istoria comunității ortodoxe din Bichș*Maria Berényi (Budapesta):* Medici români la Budapesta în secolul al XIX-lea**Relații internaționale**

Pe parcursul celor cincisprezece ani am colaborat și conlucrat cu mai multe instituții, cum ar fi: Academia Română (mai multe instituții ale acesteia), Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj, Centrul de Studii Transilvane din Cluj, Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, Biblioteca județeană din Oradea, Muzeul din Arad, Institutul de Cercetări al Șvabilor Dunăreni din Tübingen, Universitatea „Petru Maior” și Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” din Tîrgu-Mureș, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, ș.a. Cu aceste instituții facem și schimburi de cărți. Mai multe instituții europene au cunoștință de activitatea Institutului. Acestuia i s-au adresat mai multe biblioteci și catedre din Austria, Anglia, Grecia, Franța și Germania, solicitând trimiterea publicațiilor noastre.

Manifestări culturale

Menirea cercetătorilor români din Ungaria este să facă cunoscute valorile culturale, literare, tradiționale. Cu ocazia organizării simpozionului al III-lea și a al IV-lea s-au evocat personalități de seamă din trecutul nostru. În 1993 l-am omagiat pe *Iosif Ioan Ardelean*, simpoziunul organizat în toamna anului 1994 a fost dedicat memoriei lui *Moise Nicoară*. Acestuia din urmă Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria împreună cu Uniunea Românilor din Ungaria i-a ridicat un bust în Curtea Bisericii Ortodoxe Române din Giula. În acest an am fost onorați de prezența doamnei *Acad. Cornelia Bodea*, istoric, autoarea singurei monografii despre *Moise Nicoară*. Prezența domniei sale a mărit prestigiul și rangul simpozionului. Spre bucuria noastră, *Cornelia Bodea* a mai fost alături de noi și la simpoziunile organizate în anii 1995, 1998 și 1999.

În 1998, Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria i-a ridicat o placă comemorativă, pe fosta clădire a Căminului românesc, generalului *Gheorghe Pomuț*, născut în Giula. Institutul organizează manifestări omagiale la aniversarea personalităților românești marcante din Ungaria, fiindcă așa crede că pe lângă munca științifică să contribuie și la menținerea etnică și culturală.

În cadrul Institutului domină un spirit cultural și intelectual. Activează aici oameni care prin muncă și devotament doresc să contribuie la autocunoaștere, autodefinire și autorealizare. Aceștia sînt conștienți de faptul că noi, minoritarii, avem și mai mare nevoie de a cunoaște personalități de frunte aparținătoare comunității noastre pentru a ne păstra și întări identitatea național-culturală.

Cercetătorii români din Ungaria încerc să-și concentreze eforturile de investigare științifică asupra temelor considerate primordiale din punctul lor de vedere. Privind paleta tematică a subiectelor abordate, observăm tendința de studiere a acelor probleme care aparțin organic istoriei, tradiției, limbii și identității românilor din această țară. Rezultatele temelor abordate s-au concretizat, în volume aparte, în studii și articole publicate în reviste de specialitate sau de cultură în țară și străinătate. Cercetările și publicațiile Institutului se angajează la asumarea valorilor din trecut și prezent. Se aduc sub lumină momentele esențiale ale culturii comunității românești din Ungaria, abordîndu-le din mai multe unghiuri. Prin aceste eforturi sperăm să evidențiem diverse fațete ale felului nostru de a fi: de la limbaj la comportament, de la credința noastră religioasă la atitudinea morală etc.

Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria, instituție științifică și culturală, cu un loc propriu, bine definit și apreciat în mediile intelectuale românești din țară și România, își propune să continue, cu probitate și onestitate științifică, ceea ce întemeietorii lui din urmă cu un deceniu și jumate au gândit și inițiat.

Giula, noiembrie 2008

Ana Hoțopan

Ana Borbély

Constantin Mălinaș

Cornel Sigmirean

Maria Berényi

Acad. Cornelia Bodea

Emilia Martin

Elena Csobai

Gheorghe Santău

Eugen Glück

Tiberiu Herdean

Grigore Ploșteanu

Victoria Moldovan

Elena Rodica Colta

Liana Pop

Otilia Hedeșan

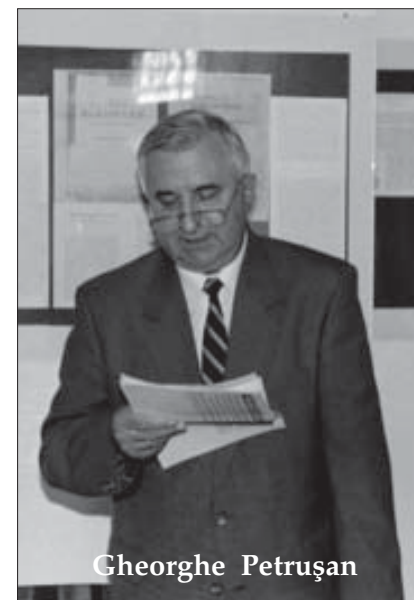
Stella Nikula

Maria Gurzău Czeglédi

Maria Marin

Gheorghe Petrușan

A Magyarországi Románok Kutatóintézetének kiadványa

Felelős szerkesztő: Dr. Berényi Mária

Tördelés: Ruzsa János

A kötet 500 példányban, A/5 formátumban

Nyomtatás: Mozi Nyomda Bt., Békéscsaba

Felelős vezető: Garai György